

T.C.

AKSARAY ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI

OSMANLI AFRIKASI VE ÇOKKÜLTÜRLÜLÜK

YÜKSEK LİSANSTEZİ

MUSA BAĞRIAÇIK

DANIŞMAN

DR. ÖĞR. ÜYESİ MEHMET ÖZTÜRK

AKSARAY 2021

T.C.
AKSARAY ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI

OSMANLI AFRİKASI VE ÇOKKÜLTÜRLÜLÜK

YÜKSEK LİSANSTEZİ

MUSA BAĞRIAÇIK

DANIŞMAN
DR. ÖĞR. ÜYESİ MEHMET ÖZTÜRK

AKSARAY 2021

TELİF HAKKI VE TEZ FOTOKOPİ İZİN FORMU

Bu tezin tüm hakları saklıdır. Kaynak göstermek koşuluyla tezin teslim tarihinden itibaren dokuz (9) ay sonra tezden fotokopi çekilebilir.

YAZARIN

Adı : Musa

Soyadı : BAĞRIAÇIK

Bölümü : Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler

İmza :

Teslim Tarihi : 26.07.2021

TEZİN

Türkçe Adı : Osmanlı Afrikası ve Çokkültürlülük

İngilizce Adı : Ottoman Africa and Multiculturalism

ETİK İLKELERE UYGUNLUK BEYANI

Tez yazma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyduğumu, yararlandığım tüm kaynakları kaynak gösterme ilkelerine uygun olarak kaynakçada belirttiğimi ve bu bölümler dışındaki tüm ifadelerin şahsıma ait olduğunu beyan ederim.

Yazar Adı Soyadı: Musa BAĞRIAÇIK

İmza:

T.C.
AKSARAY ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

JÜRİ ONAY SAYFASI

Musa BAĞRIAÇIK tarafından hazırlanan “Osmanlı Afrikası ve Çokkültürlülük” başlıklı tez çalışması aşağıdaki jüri tarafından oy birliği / oy çokluğu ile Aksaray Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı’nda Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

İMZA

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Mehmet ÖZTÜRK

(Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü/ Aksaray Üniversitesi)

Üye: Dr. Öğr. Üyesi Melih DUMAN

(Radyo Televizyon ve Sinema Bölümü/ Aksaray Üniversitesi)

Üye: Dr. Öğr. Üyesi Uğur MATİÇ

(Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü/
Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi)

Tez Savunma Tarihi: 24/06/2021

Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulu’nun tarih
ve.....sayılı kararı ile onaylanmıştır.

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü
Doç. Dr. Sevilay USLU DİVANOĞLU
İmza

Eşim Leyla ve Oğlum Göktuğ'a.

TEŞEKKÜRLER

Her bilimsel çalışmada olduğu gibi bu çalışma da birçok kişinin özveri ve katkısı ile ortaya çıktı. Bu tezin hazırlanmasında çok değerli ilim adamlarının katkısı olmuştur. Bu çalışmada bana katkı ve yardımlarından dolayı bazı kişilere teşekkür etmek isterim.

Yüksek lisans eğitimim boyunca gösterdiği sabırla yanımda bulunan, tez konumun belirlenmesinde ve yazım aşamasında gerek gösterdiği yakın ilgi ve gerekse yol gösterici olarak sunduğu fikirlerle, tezin sona ermesine kadarki süreçte beni teşvik eden, çalışmam sırasında her türlü yardımı esirgemeyen, kaynak ve her türlü konuda manevi anlamda yanımda olan, çalışma süresince bilgi birikimiyle ilerlenen yolda ışık tutan, aydınlatıcı fikirleri ve önerileri ile her zaman yanımda olan, motive edici çabaları ile beni destekleyen, bana özgür bir ortamda çalışma fırsatı veren ve son derece yoğun çalışma ortamında olmasına rağmen değerli vakitlerini bana ayıran danışman hocam Dr. Öğr. Üyesi Mehmet ÖZTÜRK'e sonsuz teşekkürlerimi sunuyorum. Dr. Öğr. Üyesi Mehmet ÖZTÜRK olmaksızın bu tez, gerçek anlamda, vücuda gelemezdi.

Ders döneminde engin bilgileriyle kendilerinden istifade ettiğim Prof. Dr. Nezahat ALTUNTAŞ DUMAN, Dr. Öğr. Üyesi Özgür ÇINARLI, Dr. Öğr. Üyesi Bülent ESKİN, Dr. Öğr. Üyesi Ziya ABBAS hocalarıma saygı ve şükranlarımı sunuyorum. Kıymetli hocalarımdan verdiğim dersler benim için yeni düşünce ufukları açtı. Fikirlerine bölümde her daim başvurduğum değerli hocalarıma da teşekkürü bir borç bilirim.

Bu ürünün ortaya çıkmasında, bu sıkıntıların üstesinden gelinmesinde manevi destek önemlidir. Tez çalışmalarım sürecinde sabırla bana katlanan, sıkıntılarımı ortadan kaldırdığı, her şeyimi üstlendiği ve bir anlamda hayatımı şekillendiren, benim için her türlü sıkıntıya katlanıp uygun çalışma ortamı hazırlayıp, ağır bir yükün altına giren fedakâr, saygıdeğer eşim Leyla BAĞRIAÇIK'a ve onunla oyun oynama zamanımın çoğunu bu tez çalışmasında kullandığım oğlum Göktuğ BAĞRIAÇIK'a ne kadar teşekkür etsem azdır. Eşim olmasaydı, yüksel lisans tezimi bitmek bilmez bir hal alacaktı. Bütün eğitim hayatımda varlıklarıyla ve sevgileriyle bana güç veren, bugüne kadar emeklerini eksik etmeyen ve maddi manevi yardımlarıyla beni ayakta tutan aileme teşekkürü bir borç bilirim.

T.C.
AKSARAY ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
OSMANLI AFRİKASI VE ÇOKKÜLTÜRLÜLÜK
(Yüksek Lisans Tezi)

Musa BAĞRIAÇIK, Aksaray 2021

ÖZET

Yaşadığımız dünyada her gün yeni gelişme ve değişimler meydana gelmektedir. Bu gelişme ve değişimler esnasında da farklı farklı yeni kavramlar ortaya çıkmaktadır. Bu kavramlar içerisinde belki de en önemlisi ve en popüler “multiculturalism” kelimesinden dilimize çokkültürlülük olarak geçen terimdir. Bu çalışmada Osmanlı İmparatorluğu’nun Afrika topraklarını yönetirken uyguladığı politikaların çokkültürlülük çerçevesinde incelenmesi amaçlanmıştır. Osmanlı İmparatorluğu bünyesinde çok çeşitli dinlere, dillere, ırklara, kültürlere mensup grupları bir arada bulundurmıştır. Hüküm sürmüş olduğu yaklaşık altı yüz yıl boyunca farklı özelliklere sahip bu grupları adaletli ve uyum içerisinde bir arada yönetmeyi başaran dünyadaki nadir imparatorluklardan birisi olmuştur. Bu başarısı ile dünyada Osmanlı Dönemi için “Osmanlı Barışı” ifadesi kullanılır olmuştur. Osmanlı İmparatorluğu’nun uygulamış olduğu “millet sistemi” ile her grup kendi içerisinde ve diğer gruplar ile barış içinde, refah ve huzur ortamında varlıklarını sürdürmüşlerdir. Osmanlı İmparatorluğu dini, siyasi, askeri, sosyal ve kültürel bağları ile Afrika’yı yüzyıllarca idare etmiştir. Osmanlı İmparatorluğu buradaki halkı yönetirken halkın din, dil, gelenek, görenek, kıyafet yani kültürel değerlerine herhangi bir müdahalede bulunmamıştır ve günümüzde “çokkültürlülük” olarak adlandırılan bir politika uygulamıştır.

Bilim Kodu: 114101

Anahtar Kelimeler: Afrika, Çokkültürlülük, Gayrimüslimler, Millet Sistemi, Osmanlı İmparatorluğu.

Sayfa Adedi: 146

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Mehmet ÖZTÜRK

T.C.
AKSARAY UNIVERSITY
GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES
OTTOMAN AFRICA AND MULTICULTURALISM
(Master Thesis)

Musa BAĞRIAÇIK, AKSARAY 2021

ABSTRACT

New developments and changes occur in the world everyday. Different concept emerge as a result of these developments and changes. The most important and the most popular one among these concepts is perhaps “multiculturalism” which is called as “çokkültürlülük” in our language. In this study, it is aimed to examine the multiculturalism policies of The Ottoman Empire while ruling the African lands. The Ottoman Empire kept together many groups with different religions, languages, races and cultures. The Ottoman Empire had been one of the rare empires that succeed in ruling the groups with different characteristics together with justice and harmony nearly six hundred years. As a result of this success, the expression of the “Ottoman Peace” had been used in the world for the Ottoman Period. Each group continued their existence in peace, prosperity and tranquility within themselves and with other groups thanks to the “Nation System” implemented by the Ottoman Empire. The Ottoman Empire ruled Africa for centuries with its religious, political, military, social and cultural ties. While ruling Africa, The Ottoman Empire did not interfere in the people's religion, language, tradition, customs, clothing, in other words, cultural values and implemented a policy called “multiculturalism” today.

Science Code: 114101

Key Words: Africa, Multiculturalism, Non-Muslims, Nation System, Ottoman Empire.

Page Number: 146

Supervisor: Asst. Prof. Dr. Mehmet ÖZTÜRK

İÇİNDEKİLER

TELİF HAKKI VE TEZ FOTOKOPİ İZİN FORMU	i
ETİK İLKELERE UYGUNLUK BEYANI.....	ii
JÜRİ ONAY SAYFASI.....	iii
TEŞEKKÜRLER	v
ÖZET	vi
ABSTRACT	vii
TABLolar LİSTESİ.....	xii
ŞEKİLLER LİSTESİ.....	xii
EKLER.....	xiii
SİMGELER VE KISALTMALAR LİSTESİ.....	xiv
GİRİŞ.....	1
BİRİNCİ BÖLÜM: KÜLTÜR VE ÇOKKÜLTÜRLÜLÜK.....	5
1.1. Kültür	5
1.2. Kültürün Başlıca Özellikleri	6
1.2.1. Toplumsallık.....	7
1.2.2. Tarihsellik.....	8
1.2.3. Kalıtsallık.....	8
1.2.4. İşlevsellik.....	9
1.2.5. Birlik İçinde Çokluk	9
1.2.6. Devingenlik ve Değişkenlik	10
1.3. Kültürün Başlıca Öğeleri.....	11
1.3.1. Dil	11
1.3.2. Yazı.....	11
1.3.3. Din	12
1.3.4. Bilim	12
1.3.5. Giyim-Kuşam	13

1.3.6. Sanat.....	13
1.3.7. Şehirleşme.....	13
1.4. Kültürel Topluluk	14
1.5. Kültürel Çeşitlilik.....	14
1.6. Kültürel Etkileşim.....	15
1.7. Kavram Olarak Çokkültürlülük	15
1.7.1. Çokkültürlülük Kavramının Tarihsel Kökeni.....	15
1.7.1.1. İmparatorluk ve Çokkültürlülük	15
1.7.1.2. Ulus-Devlet Bağlamında Azınlıklar	16
1.7.2. Çokkültürlülüğün Teorik Arka Planının Değerlendirilmesi ...	17
1.7.3. Çokkültürlülük	18
1.7.4. Kanada’da Çokkültürlülük	24
1.7.5. Quebec’liler.....	26
1.7.6. Çokkültürlülük Eleştirileri	27
1.7.7. Will Kymlicka’nın Çokkültürlülük Teorisi	29
İKİNCİ BÖLÜM: MİLLET SİSTEMİ	32
2.1. İslam Hukukunda Gayrimüslimler	32
2.2. Osmanlı İmparatorluğu’nda Millet Sistemi	35
2.3. Millet Sisteminin Genel Özellikleri	39
2.4. Millet Sistemini Oluşturan Unsurlar	45
2.4.1. Ortadokslar Rum Milleti	46
2.4.2. Ermeniler	48
2.4.3. Yahudiler	49
2.5. Millet Sisteminde Bozulmalar ve Değişim	50
2.6. Osmanlı İmparatorluğu’nda Kültürel Farklılıklar- Çokkültürlülük	54
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: OSMANLI AFRİKASI	60
3.1. Afrika Kıtası	60
3.2. Osmanlı İmparatorluğu Öncesinde Afrika Kıtasındaki Durum....	62

3.3. Osmanlı İmparatorluğu’nun Afrika Kıtasında Hâkimiyetini Kurması.....	65
3.4. Osmanlı İmparatorluğu’nun Afrika Eyaletleri ve Çokkültürlülük Uygulamaları	69
3.4.1. Garp Ocakları.....	69
3.4.1.1. Cezayir Eyaleti (1516-1848).....	71
3.4.1.2. Tunus Eyaleti ve Tunus Emâreti (1535-1957).....	74
3.4.1.3. Trablusgarp Eyaleti (1551-1912).....	75
3.4.2. Mısır Eyaleti-Hidivlik (1517-1914).....	77
3.4.3.1. Sudan Eyaleti.....	79
3.4.3.2. Osmanlı İmparatorluğu’nun Hatt-ı Üstüva (Ekvator) Vilayeti ve Alman Emin Paşa.....	81
3.4.4. Habeş Eyaleti (1555-1916).....	81
3.4.5. Osmanlı İmparatorluğu- Fas Münasebetleri (1757-1906)	83
3.4.6. Diğer Devletlerle İlişkiler	84
3.5. Osmanlı İmparatorluğu’nun Kuzey Afrika’da Yerli Halkla Münasebetleri	86
3.5.1. Berberiler.....	86
3.5.2. Araplar.....	86
3.5.3. Morlar (Sarazenler).....	87
3.5.4. Türkler	87
3.5.5. Kuloğulları.....	87
3.5.6. Avrupahlılar ve Yahudiler	88
3.6. Osmanlı İmparatorluğu’nun Çokkültürlülük Uygulamaları	88
3.6.1. Din.....	89
3.6.2. Ebubekir Efendi.....	90
3.6.3. Afrika’da İslamiyetin Gelişmesinde Tarikatlar	92
3.7. Dil.....	93
3.8. Eğitim	95
3.9. Mimari ve Şehircilik	97

3.10. Türk Sanatı.....	99
3.11. Vakıflar	100
3.12. Kıyafet	100
3.13. El Sanatları	100
3.14. Gelenek-Görenek, Yaşam Tarzı	101
SONUÇ	102
KAYNAKÇA:	104
ŞEKİLLER:	120
EKLER.....	125
TEZ DEĞERLENDİRME FORMU	128

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 1: Kùltür ile İlgili Temel Kavramlar ve İzledikleri Politikalar.....	25
Tablo 2: Çokkùltürcùlùk Politikalarının ve İslâm Fıkhı'nın Azınlık Haklarını Karşılaştırması.....	36

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1: Afrika Haritası.....	118
Şekil 2: Afrika-yi Osmanî'yi Gösterir Haritadır	119
Şekil 3: Afrika'daki Mozambikli Müslümanlardan Hicaz Demiryolu'na Yardımda Bulunanların Taltifini İçeren Belge.....	123
Şekil 4: Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'ne Yardım Toplamada Gayret Gösterenlere Nişan Verilmesi.	124
Şekil 5: Ümitburnu Müslümanlarına Muallim Olarak Gönderilen Ebubekir Efendi'nin Cevdet Paşa'ya Yazdığı Vasiyetnamesini Havi Mektup.....	125

EKLER

Ek 1: 1796 Trablusgarp –Amerika Antlaşması’nın Türkçe Tercümesi.....	12
---	----

SİMGELER VE KISALTMALAR LİSTESİ

b. : İbn/bin

BOA : Başbakanlık Osmanlı Arşivi

C. : Cilt

Çev. : Çeviren

Ed. : Editör

Eds. : Editörler

h. : Hicrî

Haz. : Hazırlayan

Hiz. : Hazreti

km. : Kilometre

km² : Kilometrekare

no : Numara

Ö. : Ölümü

ss. : Sayfa sayısı

TDVİA : Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi

TTK : Türk tarih Kurumu

vb. : ve benzeri

vs. : vesaire

Yay. : Yayınları, yayınevi, yayıncılık

Yay. Haz. : Yayına Hazırlayan

GİRİŞ

Günlük hayatta kullandığımız kültür kelimesi Latince bir kelime olmakla birlikte “toprağı ekip biçmek, bir şeyler üretmek” anlamındadır. Kültür, öğrenebilme ve öğretebilme, dil yolu ile saklanabilme, eğitim yolu ile gelecek kuşaklara aktarılabilme gibi pek çok özelliğinden dolayı sadece belirli bir coğrafyada sınırlı kalmamıştır. Başka coğrafyalarda ve başka kültürlerle karşılaşmıştır. Bunun yanı sıra örneğin imparatorlukların yönetimindeki farklı milletlerin etkileşiminde kültürler arası bağlantı ve geçişkenlik görülebilmektedir. Özellikle bu son hususla ilgili literatürde çoğu zaman gözden kaçsa bile bu çalışmada da yapıldığı üzere çokkültürlük (multiculturalism) üzerinden yapılan incelemeler daha belirgin bir tablo sunmaktadır.

Çokkültürlülük her ne kadar 1970’li yıllardan itibaren zikredilmeye başlanmış olsa bile tarihsel ve toplumsal anlamda pek çok devlet çokkültürlü bir yapıya sahiptir. Çokkültürlü yapılar imparatorluklar döneminde bir problem olarak algılanmamıştır. Çünkü imparatorlukların toplumsal, ekonomik ve siyasi yaşantının güç kazanabilmesinin aktörleri olarak çokkültürlülük bir fırsat olarak değerlendirilmiştir. Fakat geçmiş dönemlerin çokkültürlü toplumları, günümüzdeki çokkültürlü toplumlardan ayıran önemli farklılıklar bulunmaktadır. Ulus devletlerin kuruluşu ile birlikte çokkültürlülük bir sorun olarak karşımıza çıkmıştır. Çünkü ulus-devletler kültürlerini tektipleştirmeye çalışmaktadırlar.

Türkler, Asya’dan Anadolu’ya, Avrupa’ya ve Ortadoğu’ya gelmiş ve bölgedeki siyasi eksikliği iyi bir şekilde değerlendirerek çeşitli devletler kurmuşlardır. Bu devletlerden birisi olan Osmanlı İmparatorluğu 11,4 milyon km²’lik bir alana yayılarak, farklı etnik grupları bir arada barındırarak asırlarca varlığını sürdürmeyi başarmıştır. Toprakları yeni fetihler ile genişledikçe pek çok etnik grup ve birçok dinle karşı karşıya gelen Osmanlı yönetimi, bu grupların hepsini tebaası saymış, eşit muamelede bulunmuş ve onları birbiriyle uyum içinde yönetmek için çaba sarf etmiştir.

Osmanlı İmparatorluğu’nun kuruluş yıllarından itibaren Müslümanların ve gayrimüslimlerin birlikte yaşadığı kozmopolit bir yapısı vardır. Kendisinden önce

kurulmuş olan Türk devletlerinden kalan mirası devralan Osmanlılar bu tarihsel birikimi İslâm anlayışı ile birleştirerek devlet yönetimlerini oluşturmuşlardır. İslâm inancına göre toplum Müslim ve gayrimüslim olmak üzere iki gruba ayrılmıştır. Osmanlı toplumlarında gayrimüslimlerin statüleri belirlenirken Hz. Peygamber ve dört halife dönemi referans olarak alınmıştır. Gayrimüslimlerin hukuk, ekonomik, kültürel, devlet ve Müslüman halk ile ilişkilerinde İslâm hukuku belirleyici rol oynamıştır.

Osmanlı İmparatorluğu'nun gayrimüslimleri dinlerine göre çeşitli milletlere göre ayırarak yönetmesine millet sistemi denilmiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nun millet sistemini incelediğimizde ise, devletin kuruluş yıllarından başlamak üzere çokkültürlü ve çok milletli bir yapıya sahip olduğunu söyleyebiliriz. Özellikle de yükselme döneminde Asya, Avrupa ve Afrika kıtalarında fethettiği toprakları da düşünüldüğünde çok uluslu bir imparatorluk yapısına sahip olamayacağı düşünülemezdi.

Uluslararası ilişkilerin üçüncü bin yıla girdiği bir dönemde Afrika kıtası, geniş coğrafyası, çeşitli sosyo-kültürel özellikleri ile dünya tarihinde önemli bir yer tutmaktadır. 1517 yılında Yavuz Sultan Selim'in Mısır'ı fethetmesi ile başlayan fetihler I. Süleyman zamanında Trablusgarp, Cezayir, Sudan ve Tunus ile devam etmiştir. Osmanlı İmparatorluğu Kuzey Afrika'dan Çad Gölüne, Mısır'dan Somali'ye kadar geniş bir bölgede siyasi ve dini bağları sebebi ile hâkimiyet ve nüfusunu asırlarca korumuştur. Osmanlı 400 yıl kaldığı Afrika topraklarında buradaki yerli halk ile kaynaşmış, sömürgeci bir anlayışla değil kurtarıcı bir rol ile bölgede hüküm sürmüştür.

Osmanlı İmparatorluğu kuruluşundan itibaren bünyesinde çeşitli dil, din, kültür ve ırkların bulunduğu bir devlettir. Kısa süre içerisinde yapmış olduğu fetihler ile topraklarını Avrupa, Ortadoğu, Afrika ve Asya'da arttırmıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nun Afrika toprakları daha önce az araştırılmış konular içerisinde yer almaktadır. Bu çalışmanın temel amacı Osmanlı İmparatorluğu'nun Afrika topraklarında uygulamış olduğu yönetim şeklinin günümüz çokkültürlülük bağlamında özellikle Will Kymlicka açısından araştırılmasıdır.

Dünya tarihini öğrenmenin ayrıntılarından birisi de Osmanlı tarihini bilmektir. Türkiye'de akademik açıdan ihmal edilen, yeterli çalışmalar yapılmayan uzmanlık alanlarından birisi de şüphesiz Osmanlı Afrikası araştırmalarıdır. Başta Avrupa üniversiteleri olmak üzere çeşitli resmi ve özel kuruluşlar Afrika kıtası hakkında uzun bir süreden beri ilmi araştırmalar yapmaktadırlar. Türkiye'nin tarihi mirası Osmanlı İmparatorluğu'nun Afrika kıtasındaki izlerini göz önüne aldığımız zaman ise ilmi araştırmalarda ve alan üzerinde yapılan çalışmalarda literatürde eksiklikler ortaya çıkmaktadır. Buna rağmen Türkiye'de

Afrika kıtasına yönelik çalışmaların giderek arttığı bir gerçektir. Dört asır boyunca Afrika'nın önemi bir bölümünü yönetmiş olan Osmanlı İmparatorluğu'nun sahip olduğu zengin mirası bilinmediği müddetçe sadece Türkiye'nin tarihindeki boşluklar değil, bunun yanında Osmanlının yönetmiş olduğu toplumların tarihlerindeki boşluklar da doldurulmamış demektir. Bu tez çalışmasıyla akademik anlamda söz konusu boşluk kısmen de olsa doldurulmaya çalışılacaktır.

Birbirini kapsamakta olan kültür, kültürel çeşitlilik ve kültürler arası etkileşim kaçınılmazdır. Çokkültürlülük hakkında görüş belirten yerli ve yabancı literatürde görüş ve yaklaşımlara değinilerek özellikle Will Kymlicka'nun bu konudaki yaklaşımı çerçevesinde Osmanlı İmparatorluğu'nun yönetim şekli olan Millet Sistemi'nin Afrika topraklarındaki uygulanış biçimleri dil, din, ırk, kültür, sanat, gelenek- görenek vb. başlıkları çerçevesinde incelenecektir.

Osmanlı İmparatorluğu'nun 1517 yılında Yavuz Sultan Selim'in Mısır'ı fethinden 1912 Uşi Antlaşması'na kadar yaklaşık olarak 400 yıl Afrika topraklarında bulunmuştur. Zaman zaman genişleyen ve daralan Osmanlı İmparatorluğu'nun Afrika topraklarının tamamında 400 yıllık sürecin özellikle Osmanlı millet sistemi ve çokkültürlülük üzerinden (bu da daha çok Will Kymlicka'nın görüşleri bağlamında) incelenerek çalışmaya derinlik ve sınırlılık kazandırılmıştır.

Nitel araştırma yöntemine uygun olarak daha çok tarama değerlendirme mahiyetinde olan bu çalışma daha ağırlıklı olarak Türkçe kaynaklardan beslenmiştir. Çalışmada Osmanlı İmparatorluğu'nun Afrika'da uygulamış olduğu din, dil, yönetim, kültür, sanat vb. konuları ile ilgili eserler incelenmiştir. Elde edilen veriler ise tarih metodolojisi içerisinde bir araya getirilerek, yazım kuralları ile bilgisayar ortamına aktarılmıştır.

Çalışma giriş ve sonuç bölümü hariç temel olarak üç bölümden oluşmaktadır. Girişte tezin önemi, amacı, yöntemi, kapsamı, sınırlılıkları belirtildikten sonra birinci bölüme geçilmiştir.

Tezin “Kültür ve Çokkültürlülük” başlıklı birinci bölümünde öncelikle kültür kavramı tanımlanmış, ardından kültürün başlıca özellikleri ve öğeleri incelenmiştir. Ardından çokkültürlülük teriminin tarihsel kökeni incelenerek imparatorluklarda ve ulus-devletlerdeki çokkültürlülük uygulamaları değerlendirilerek çokkültürlülük tanımlanmaya çalışılmıştır. Kanada'da çokkültürlülük ve Quebecler incelendikten sonra çokkültürlülük eleştirilerine yer verilmiş ve son olarak Will Kymlicka'nın çokkültürlülük teorisi incelenmiştir.

Tezin “Millet Sistemi” başlıklı ikinci bölümünde öncelikli olarak İslâm Hukukunda gayrimüslimler incelenmiştir. Ardından Osmanlı millet sistemi açıklanarak özellikleri belirtilmiştir. Osmanlı İmparatorluğu’nda Millet Sistemini oluşturan unsurların incelenmesinin ardından bu sistemin zaman içerisindeki bozulmaları ve bozulmalara karşı alınan önlemlere değinilmiştir. Son olarak da Osmanlı İmparatorluğu’ndaki kültürel farklılıklara ve çokkültürlülüğe değinilmiştir.

Tezin “Osmanlı Afrikası” başlıklı üçüncü bölümünde Osmanlı İmparatorluğu’ndaki çokkültürlülüğünün Afrika’daki uygulanaşına değinilmiştir. Bu bağlamda öncelikle Afrika kıtası ile ilgili genel bilgiler verilmiş ve Osmanlı İmparatorluğu’nun kıtaya gelmeden önceki durumuna değinilmiştir. Ardından Osmanlı İmparatorluğu’nun kıtada hâkimiyet kurması ve Osmanlı İmparatorluğu’nun Afrika eyaletleri incelenmiştir. Ardından Osmanlı İmparatorluğu ile Afrika’daki yerli halkların aralarındaki ilişkiler incelenerek Osmanlı İmparatorluğu’nun Afrika halkları üzerindeki din, dil, eğitim, mimari ve şehircilik, sanat, vakıf, kıyafet, el sanatları, gelenek-görenek, yaşam tarzlarındaki etkileri incelenmiştir. Bölümün sonunda Osmanlı İmparatorluğu’ndaki çokkültürlülüğünün Afrika’daki uygulanaşına değinilmiştir.

Tezin sonuç kısmında ise Osmanlı İmparatorluğu’nun Afrika da sömürgeci ve emperyalist bir amaç ile gitmediğı, orada bulunan yerli halkın yardım çağrıları ile oraya gittiğı ve orada uygulamış olduğı çokkültürlülük politikaları değerdendirilirken günümüz koşulları ile değerdendirilmemesi, tarihsel koşullar göz önünde bulundurularak incelenmesi gerektiğine dair öneride bulunulmuştur.

BİRİNCİ BÖLÜM: KÜLTÜR VE ÇOKKÜLTÜRLÜLÜK

1.1. Kültür

Günlük hayatta kullandığımız, sanat ve bilim çalışmalarında da kullanılmakta olan kültür kelimesi Latince kökenlidir. Latince “cultura”, toprağı ekip biçmek, bir şeyler üretmek anlamındadır (Turan, 2019:15). Romalılar ise cultura kelimesini, doğada kendiliğinden yetişen bitkilerden ayırmak için, insanın kendi eliyle ve emeğıyle tarlalarda yetiştirmiş olduğı bitkileri anlamlandırmak için kullanmışlardır (Erdoğan, 2012:24). Voltaire, Fransız Devriminden önce culture’un insan zekâsının oluşumuna ve gelişmesi anlamında kullanarak, kelimeye değışik bir anlam kazandırmıştır. Fransızcadan önce Almanca’ya geçen sözcük zaman içerisinde bütün Avrupa’ya yayılmıştır. Dilimize ise Fransızca’dan geçmiştir. İngiliz antropolog Taylor 1871’de kelimeye bilimsel bir anlam kazandırmıştır (Turan, 2019:15). Taylor 1871 yılında yayınlamış olduğı “Primitive Culture” kelimesi ile kültürü çoğul anlamı ile kullanmış ve literatüre girmesini sağlamıştır (Türk, 2013:105). Kültürün ilk olarak bilimsel tanımını yapmış olan J. Taylor’un kavramı Almandan almış olduğı ve özellikle de Kleem’den etkilendiğı görüşü yaygın olarak kabul edilmektedir (Erdoğan, 2012:24).

Hars kelimesi Arapça’da “hırasat” yani toprağın işlenmesi, tarımdan türetilmiş bir kelimedir (Turan, 2019:15). Osmanlı Türkçesinde kültür sözcüğü yerine hars kelimesi kullanılmıştır (Günay, 2016:25). Ziya Gökalp (Gökalp, 2018:35) ise ulusal kültür için hars kelimesini, milletlerarası kültür için ise medeniyet kelimelerini kullanarak bir ayrıma gitmiştir.

Türk Dil Kurumu, Türkçe’nin sadeleştirilmesi ve geliştirilmesi çalışmalarında kültür sözcüğünün karşılığı olarak ekin sözcüğünü önermiştir. Dil kuralları ve kelime kökeni

olarak uygun olmasına rağmen tarım ve tarım ürünleriyle karşılaştırıldığı ve yanlış anlamalara sebep olduğu için yaygınlık kazanamamıştır. Bu sebepten ötürü kültür sözcüğü kullanılmaya devam etmiştir (Turan, 2019:15).

Taylor kültürü antropolojik açıdan incelemiştir ve diğer sosyal bilimcilerin de bu konu hakkında inceleme yapmalarına öncülük etmiştir. Kültürü inceleyen sosyal bilimciler onu kendi alanları ve değerlerine göre tanımlamışlardır. Bunun yanında kültürün soyut bir kavram olmasından dolayı tanımlanmasında zorluk çekilmektedir. Bu yüzden kültürün birbirinden başka çok sayıda tanımı ortaya çıkmıştır. Sadece Angloamerikan toplumbilimlerinde kültürün 160 tanımı vardır. 1950'lerden günümüze kadar yeni tanımlar eklendiği düşünülürse yeni tanımlarla birlikte sayının 200'ü aştığını söyleyebiliriz (Turan, 2019:16-17).

Kaplan (2019:30) kültürü “bir toplumda tabiatın dışında, insanın elinden ve dilinden çıkan her şey” olarak tanımlamıştır. Nirun ve Özönder (1990:255) kültürü “bir sosyal grubun üyelerine has öğrenilmiş duygu, düşünce ve davranış kalıplarının tamamı” olarak tanımlamışlardır. Koçak (2013:46-47) kültürü “toplum içinde yaşayan ve kökü çok eski zamanlara dayanan gelenek, görenek, örf, âdet, davranış kalıpları, değerler ve bu değerlere uygun olarak işleyen normları içermekte ve yansımaları bireyin tutum ve davranışlarında bulmaktadır”. Turan (2019:17) ise kültürü, “bir toplumda geçerli olan ve gelenek olarak devam eden her türlü dil, duygu, düşünce, inanç, sanat ve yaşayış öğelerinin tümü” olarak ifade etmiştir. İnsan topluluklarının yaşam biçimi şeklinde tanımlanabilecek kültür, çoğu zaman bir insan topluluğunun duygu, düşünce ve yargı birliğini oluşturan sosyal değerlerin toplamı şeklinde ifade edilmektedir. Bu anlamı ile birlikte kültür, gelenek, görenek, düşünce ve sanat değerlerini kapsayabilmektedir (Türk, 2013:106).

Kültür kavramı çok zengin bir yapıya sahip olduğundan dolayı, kültürden bahsettiğimizde onun sadece içinde bulundurduğu unsurlardan birkaç tanesini alabiliriz. Kültürü oluşturan unsurlardan hepsini alamadığımız için, kültür sözcüğünü tam olarak tanımlanamamaktadır (Başgeçmez, 2009:8).

1.2. Kültürün Başlıca Özellikleri

Kültür nasıl tanımlanırsa tanımlansın, içeriği ve kapsamı nasıl olursa olsun, her olgu ve kavram gibi kendisine özgü bazı özellikleri vardır. Bu özellikler hangi millet olursa olsun, hangi kültür olursa olsun bütün kültürlerde oluşumundan başlayarak tarihsel süreç

içerisinde görülebilir. Temel ya da genel özellikler konusunda birçok görüş bulunmaktadır. Bunların altı madde halinde toplayabiliriz (Turan, 2019:24).

1.2.1. Toplumsallık

İnsan toplumlarını, hayvanların oluşturmuş olduğu topluluklardan ayıran öge, insan toplumlarının bir kültüre dayanıyor olmasıdır (Özhan, 2006:14). Kültür kendisini oluşturan toplumun bir aynası ve o topluma ait bir kıyafettir. Her insanın aynadaki görüntüsü farklı olduğu gibi kültür de toplumlarda aynı olmamaktadır. Kültür toplumlar arasında bazı ortak değerleri barındırabilir; fakat genel olarak toplumdan topluma değişmektedir (Başegmez, 2009:9). İnsanlar arasındaki bu farklılıkların olduğu çok eski zamanlardan beri bilinen bir durumdur (Özhan, 2006:14).

Toplumun ilk özelliği toplumsal olması, toplumlarda oluşması ve yaşamasıdır. Yani, toplumun içerisinde olmayan, ondan bağımsız bir kültürden bahsedemeyiz. Böyle bir değerlendirme soyutlamadır (Turan, 2019:24). Bir kültürün oluşması için ve oluşmuş olan kültürün sonraki kuşaklara aktarımı için topluma ihtiyaç duyar (Türk, 2013:108). Kültür toplumsal ilişkileri belirlemede bir faktör olduğu gibi aynı zamanda toplumsal ilişkilerden de etkilenmektedir (Başegmez, 2009:6).

Kültür, toplumların yönlendirici bir sistemidir. Çünkü kültürü oluşturan öğeler içerisinde adet, görenek, gelenek, inanç ve diğer sistemlerde bulunmaktadır. Toplum ve kültür arasındaki ilişkiler çok sıkı ve karşılıklıdır. Toplumu oluşturan topluluklar veya yapılar arasındaki ilişkiler, kültürden kaynaklanır. Çünkü kültürün bir işlevi de bunlar arasında ilişki kurmak ve toplumları bütünleştirme görevini yerine getirmektir (Başegmez, 2009:9). “Toplum, kültür ile şekillenir yani kültür toplumu şekillendiren en önemli unsurlardandır” (Yakışır, 2009:22).

Topluma yeni gelen insan, çevreyle etkileşime girerek ve benzer davranış tarzları, tutumları, değerleri vb. onlar gibi hareket edecektir. Bu da çevrenin insan üzerinde çok fazla bir şekilde etkilediğini göstermektedir. Buradan yola çıkarak kültürün öğrenilir ve öğretilir olduğunu vurgulayabiliriz (Başegmez, 2009:10).

1.2.2. Tarihsellik

Kültür, insan ürünü olduğu için kültürün tarihi de insanlığın tarihinden itibaren başlamaktadır. Bunun sebebi ise her zaman bir grup veya toplulukta ortak değer, davranış, ortak bir dil, yemek yeme bilinci vb. bulunmasıdır. Bu değerler bir kültür oluşturmaktadır. Bu sebeple de kültür tarihinin insanlığın tarihine dayanmaktadır (Başegmez, 2009:10).

Kültür kesintisiz bir süreç olarak devam etmektedir, bu süreç sürekli olarak değiştiren ve değişmelere uğratan bir şekilde kesintisizliktir (Başegmez, 2009:6). Tavrıların, davranışların, örneklerin öğrenilmesi ve öğretilmesi ile varlığını devam ettiren kültür, tarih öncesinden itibaren toplumları ve grupları birbirinden farklılaştıran, onlara ana renklerini veren temel bir unsur olmuştur (Özhan, 2006:14).

Kültür ve onu oluşturan özellikler her toplumda bir anda ve kısa bir zaman dilimi içerisinde meydana gelmemiştir. Öge sayısı ve sıralaması ne olursa olsun, hepsi kendinden bahsedilen toplumun tarihsel yaşam süreci içerisinde ve azımsanamayacak bir zaman dilimi içerisinde oluşmuş, yaygınlaşmış ve kültürü belirleyen simgeler olmuşlardır. Örneğin, hangi dil olursa olsun hepsi uzun bir tarihsel dönem içerisinde oluşmuş, gelişmiş ve yaygınlaşmıştır. Bu değişimler bitmemiş, hala sürüp gitmektedir (Turan, 2019:24-25). Kaplan (2019:201) da belirttiği gibi, “bir milletin kültürü tarihi boyunca meydana getirdiği eserlerden mürekkeptir”. Yani “Kültür, sonsuzluğa doğru yol almaktır” (Topçu, 2020:27).

1.2.3. Kalıtsallık

Kültür ve onun kapsamına giren öğeler doğum yolu ile geçen bir özellik değildir. Bunun en büyük kanıtı da doğumundan hemen sonra ailesinden ve yaşadığı kültürden alınıp başka bir kültür içinde büyütülen bir çocuğun, içerisinde yaşadığı toplumun dilini, dinini, sanatını ve dünya görüşünü benimsemesidir. Buna örnek olarak Osmanlı devşirme sistemini gösterebiliriz. Bu da bize kültürün ana karnından ve baba kanından geçen bir özellik olmadığını göstermektedir (Turan, 2019:25-26).

Kültürün yeni kuşaklara aktarılmasında ilk ve en etkili olanı ailedir. Yeni kuşaklar, tarihsel olarak kültürlerini öğrendikten sonra bunu kendi değerlerine göre yorumlarlar ve sonraki kuşaklara aktarırlar. Bu yönü ile insan kültür taşıyan bir varlık olarak nitelenebilir (Turan, 2019:26). Bu aktarmalar bazen geleneksel olarak yani bilinç dışı olarak da olmaktadır.

Bilinç dışı olarak aktarılan, bireyi derinden etkileyen kişiliğinin önemli bir parçası haline gelmektedir (Başg mez, 2009:11). Çağdaş toplumlarda kültürün aktarılmasında kurumlar ve örgütlerde yerine getirmektedir. Araştırma, eēitim,  ēretim ve tanıtım amacıyla kurulmuş olan bu kurum ve örgütler, kültür etkinliklerini yaygınlaştırarak kültürel deēerlerin aktarılmasında önemli görevler üstlenmektedirler (Turan, 2019:26).

1.2.4. İşlevsellik

Birey, ihtiyaçlarının karşılamanın dışında iletişim kurmak ve etkinliēini sürdürmek için içerisinde bulunduēu toplumun kültürel davranışlarına uymak zorundadır. Aynı toplum veya ulus içerisinde bulunan bireyin kentten kırsala giderken ve geçici bir süre orada kalan bir kişinin ya da seçim sürecinde o yöreden oy isteyen bir siyasi parti mensubunun kıyafeti, konuşması ve davranışlarını gittiēi yöreye uydurması, kültürün iřlevselliliēine örnek olarak verilebilir. Yabancı bir kültürün içerisine giren bir birey, gittiēi topluma hoş görünmek, toplumla saēlıklı bir iletişim kurmak ve etkinliēini arttırmak için görünüşte de olsa gittiēi kültürün  ēelerini göstermektedir. Osmanlı İmparatorluēu'nda görev yapan Avrupalıların bir kısmının Türk kıyafetleri giymeleri, başlarına kalpak takmaları, hatta Müslüman Türk ismi almaları, kültürün iřlevselliliēinin ve etkinliēinin kanıtı olarak gösterilebilir (Turan, 2019:26-27).

1.2.5. Birlik İçinde  okluk

Ulusal da olsa, toplumların kültürleri daha kapsamlı olmak üzere birtakım kültürlerden meydana gelmektedir. Toplumun oluřturduēu kültürlerde kırsal ve kentsel çevrede yaşayışa göre, toplumun sınıflarına, dinlerine, mesleklerine, maddi olanaklarına, düşünce ve sanat akımlarına göre süreklilik gösteren fazla sayıda özel kültürler ortaya çıkmaktadır. Ulusal kültürün tamamını oluşturan bu basamak ya da dilimler, bakış açısına göre alt kültürler, sınıf kültürleri ve ya bölgesel yöresel kültürler olarak tanımlanmaktadır. Bu alt kültürler, diēer alt kültürlerle uyum içerisinde olursa ulusal kültür saēlanmış olur. Yerel kültürler arasında bazı farklılıklar olması doēalıdır.  nemli olan nokta ise bu farklılıkların bütün ile temelde bir farklılık, çelişki göstermemesidir (Turan, 2019:27).

Unutulmaması gereken nokta ulusal kültürlere renklilik ve canlılık verenin yöresel özellikler olduēudur. Giyim-kuşamda görülen renk, biçim, yeme-i eme alışkanlıklarındaki

çeşitlilik, konuşulan ortak dildeki bölgesel ağızlar, müzikte değişik sazlar ve havalar, mimarideki farklılıklar, bölgesel kültürün yansımasıdır ve ulusal kültürlere zenginlik kazandıran değerlerdir. Ulusal kültürü canlı tutan güç, yerel kültürlerdeki ayrılıklar ve bunlar arasında normal sayılabilecek sürtüşmelerdir (Turan, 2019:27).

1.2.6. Devingenlik ve Değişkenlik

Kültürün devingenliği kişinin yaşamı boyunca etkisini hissedebileceği bir olgu olduğu halde, değişkenlik yavaş olduğu için dikkatten kaçmakta ve hatta yok sayılmaktadır. Birey kendisine miras olarak aktarılan kültürü öğrenir, yaşar ve yaşarken de farkına varmadan da olsa küçük değişiklikler de yaparak sonraki kuşağa bu değişik biçimiyle aktarır. Tek bir kuşağı değil de kuşakları içeren bu küçük değişiklikler, yüzyıllar boyunca çok daha büyük boyutlara ulaşmaktadır (Turan, 2019:28).

Genelde kültür değişimleri incelenirken tek faktör üzerinde yoğunlaşmaktadır. Fakat kültür değişimleri incelenirken tek faktöre bağlı olarak incelemek doğru değildir. Değişim, bu değişimi meydana getiren maddi imkânlar, psikolojik faktörlere, karşılaşılan kültürlerin nevine, yayılma ve direnme güçleri gibi pek çok faktöre bağlı bulunmaktadır. Kültürel değişimlerin en önemli nedenlerinden birisi de teknolojidir. Büyük teknolojik değişiklikler toplumların ekonomik, politik ve kültürel düzeylerini etkilemektedirler (Erdoğan, 2012:35).

Kültür değişimleri, ortaya çıkış biçimleri ve uygulama yöntemi bakımından farklılık göstermektedir. Bunlar serbest ve zorunlu olmak üzere iki gruba ayrılır (Turan, 2019:30).

a) Serbest Kültür Değişimleri: Başka bir kültür topluluğu ile ilişkide bulunan kültürlerde herhangi bir iç veya dış zorlama olmadan baş gösteren değişikliklerdir. Uluslararası ilişkilerin arttığı, kültürün devletin dış siyasetinde önemli bir araç haline geldiği, yani kültür sömürgeciliğinden söz ettiğimiz çağımızda bu değişimler hızlı bir şekilde devam etmektedir (Turan, 2019:30).

b) Zorunlu Kültür Değişimleri: Başka bir toplumdan gelen zorlama ile yapılan veya ülke yönetimindeki siyasal iktidarın belirli bir amaç ile ve devletin gücünü kullanarak yapılan kültürel değişikliklere denir (Turan, 2019:30-31).

Dışarıda gelen zorlamaların başında toplumun, yabancı bir toplumun egemenliği altına girmesi gelmektedir. İstilaya uğrayan toplulukları başka bir devlete katılmak zorunda kalan

ya da sömürgeleşen toplumlar dış baskılar sonucunda kültürlerinde değişiklikler meydana gelir. Bugün bağımsızlıklarını kazanmış olsalar bile Güney Amerika ve Afrika toplumlarında bu durum açık bir şekilde görülmektedir. Eski Çağ veya Orta Çağ da geçerli olan devlet anlayışına göre Kral veya Hakan din değiştiriyor ise halkının da dinini değiştirdiği varsayılyordu. Böylece dinden başlayarak zorunlu bir şekilde kültür değişmesi meydana gelmekteydi (Turan, 2019:31).

1.3. Kültürün Başlıca Öğeleri

Kabul ettiğimiz kültür tanımı çerçevesinde, kültürü oluşturan öğeleri şu şekilde sıralayabiliriz: Dil, yazı, din, bilim, giyim-kuşam, sanat, yerleşme (Turan, 2019:56). Belirlenen unsurların değişmez olmadığını vurgulayan İlhan (1990:13) bunlara ek olarak benimsenen ideoloji, âdetler, örfler, gelenekler, folklor, ahlâk, hukuk, devlet anlayışı ve siyasi yapısı, ziraat, ekonomi, askerlik ve sporu da eklemiştir. Günay (2016:53) ise bunlara ek olarak bireysel kimlik, evin çevresi ve ev içinde yaşam, günlük yaşam, boş zaman eğlence, gezi, diğer insanlarla ilişkiler, sağlık ve vücut bakımı, alışveriş, yiyecek ve içecek, hizmetler ve hava durumunu da eklemiştir.

1.3.1. Dil

Dil, kültürün en önemli unsurlarından birisini oluşturmaktadır (Türk, 2013:72). Kültür denilince akla gelen ilk şeylerden biri dildir. Dil, millet denilen sosyal varlığı birleştirici öğesidir. Onlar arasında duygu ve düşünce akımı meydana gelmektedir. Milletler duygu ve düşüncelerini yazıya aktarınca, birlikleri daha da sağlamlaşmıştır. Yazı ile duygu ve düşünceler zaman ve mekân içerisinde yayılma göstermektedir. Dil kültürün temeli olduğu için, bir milletin dil ile meydana getirdiği özlü, yazılı her şey kültür kavramına girmektedir (Kaplan, 2019:25-124).

1.3.2. Yazı

Yazı, ağızdan çıkan seslerin, sözcüklerin gözle görülen veya elle dokunulabilen işaretler, simgeler halinde biçimlendirilmesi şeklinde tanımlanabilir. Sözcüklerin, uzakta bulunan kişilere aktarılması veya sonraki kuşaklara aktarılması sözcüklerin biçimlendirilmesi ile meydana gelmektedir. Bu yüzden yazı, duygu, düşünce ve olayların gelecek kuşaklara

aktarılması ve gerektiğinde tekrar edilmesini sağlar. İnsanların büyük buluşlarından biri olarak kabul edilmektedir. Bütün bu özellikleri ile yazı, toplumsal anlaşmayı ve bilgi birikimlerini sürekli kılarak, kültürel etkinlik ve bütünleşmeyi sağlayan bir konuma sahiptir (Turan, 2019:85). Kültür deyince akla ilk önce yazılı eserler gelmektedir. Bu yazılı eserlerin arasında edebiyat dışında, eski çağlara ait din ve bilim kitapları da yer almaktadır (Kaplan, 2019:167).

1.3.3. Din

Kültür ve din birbirini farklı düzeylerde etkilemektedirler. Din bir kültürün inanç ve ibadet sistemini biçimlendirirken; bireyin ya da toplulukların din değiştirdikten sonra düşünce ve yaşam biçimlerindeki fazla miktarda değişiklik olmasının sebebidir. Kültür ise dinin nasıl yorumlandığını, dinsel ayinlerini nasıl gerçekleştirdiğini, toplum yaşamında dine gösterilen yer vs. etkiler; İslam'ın Endonezya, Hindistan, İran ve Cezayir'de ya da Hristiyanlığın Çin, Mısır ve Amerika'daki farklı biçimlerde görülmesi. Yani din değiştirilen toplumların kültürel öğelerini yeni dinlerine taşınmasının sebebi budur. Kültürlerden etkilenmeyen din olmadığı gibi din de kültürün aracılığı olmazsa insanlar için bir anlam ifade etmez (Parekh, 2002:189-190). Dinler toplumların davranış ve hareketleri üzerinde büyük miktarda etkisi olmakla birlikte, kişilerin fikir ve düşünce biçimlerinde de büyük değişiklikler meydana getirirler (Kazıcı, 2002:395).

1.3.4. Bilim

İnsanlar zorunlu kalmadığı müddetçe alışkanlıklarını kolay kolay değiştirmek istemezler. Toplumlarda da bu davranış eğilimi söz konusudur. Bilimin etkisi ve gücünü burada belirlenmektedir. Bilimdeki gelişmeleri bir tarafa bırakırsak bu değişimler yavaş bir biçimde olmaktadır. Toplumun hayatı ve kültürün gelişmesi için önemli olan, bilim tarafından meydana getirilen gelişmeleri anlayabilmektir. Bilime başlangıçta kayıtsız kalınmış ise, bilimsel gelişmelere ayak uydurabilmek için hızlanmak gerekmektedir (Turan, 2019:177-178).

1.3.5. Giyim-Kuşam

İnsanların kıyafetleri, takıları gibi şeyler renkleri ve biçimleri ile birlikte toplumsal veya ulusal kültürlerini dışarıya yansıtan en belirgin ölçütlerden birisidir. İnsanların sadece kıyafetlerine bakarak onların hangi toplumdan olduklarını tahmin etme olasılığı vardır. Değişik toplumlardan insanlar bir araya geldiğinde fiziksel görünüm dışında farklar, ancak ulusal giysileri ile belirginleşmektedir. Günümüzde artan kültür alışverişi veya moda gibi etkenlerle kıyafetlerde bir benzerlik olsa da, yerel ya da ulusal kıyafetler hala etkilidir. Sayıları fazlalaşan festivaller ve şenlikler ile ulusal kıyafetler önemli bir yer tutmaktadır. Bunun ülkemize yansması olarak ülkemizdeki turistik bölgelerde Türk kahvesi ve Maraş dondurmasının eski kıyafetler giymiş kişiler tarafından satılmasıdır. Bütün bunlar da, giyim kuşamın kültürümüzün bir ögesi olduğunu göstermektedir (Turan, 2019:231).

1.3.6. Sanat

Bazı görüşlerde, kültürün bir sanat, diğeri töreler ve gelenekler olarak iki temelden oluştuğu öne sürülmüştür. Bazı görüşlere göre de kültürde ağırlık sanattır. Yani, sanatsız bir kültürün olmayacağı anlatılmıştır. Kabile ve ulus niteliğinde hangisi olursa olsun, toplum ve sanat arasındaki ilişki yadsınamaz. Bir toplumun sanatını, o sanatı şekillendiren düşünceyi, besleyen ruhu, özgün kılmasını sağlayan bilgi düzeyi ve etkinliğinin sürmesi için toplumsal koşulları anlamadan anlamaya çalışmak imkânsızdır (Turan, 2019:261). Kültür denilince aklımıza sadece dil ve edebiyat değil, müzik, resim, dans, mimari, gibi sanatlar da gelmelidir. Türklerin nasıl kendilerine özgü bir kültür dilleri ve edebiyatları var ise, müzikleri, resimleri, dansları ve mimarileri de vardır (Kaplan, 2019:26).

1.3.7. Şehirleşme

Kültür deyince daha çok bir milletin tarihi süreç içerisinde meydana getirdiği eserler anlaşılmaktadır. Kültürü oluşturan unsurların hepside, tarihin içinde yüzyıllar boyunca nesilden nesile aktarılması ile mükemmelliğe ulaşır. Bunu dilde, edebiyatta, müzikte, mimaride açık bir şekilde görürüz. Tarih binlerce yıllık bir deneme ve hayat tecrübesi ile oluşmuştur. Tarihde en iyi şekilde şehirler, müzeler ve kütüphaneler göstermektedir. Bu üç unsur kültürü bütün açıklamasıyla göstermekle birlikte tarihin ürünü ve aynasıdır. Şehir,

müze ve kütüphaneler milletlerin yüzyıllar boyunca ortaya çıkardığı eserlerden oluşmaktadır (Kaplan, 2019:80).

1.4. Kültürel Topluluk

Kültürel topluluk; ortak bir dil, din ve sivil otorite yapısı paylaşan bir insan grubunun sırası ile dilbilimsel, dini ve politik bir topluluk oluşturan ortak bir kültürün birleştirdiği bir insan grubudur. Bu kültürel topluluklar farklı türlerde olabilmektedirler. Bunların arasında kültürden başka hiçbir benzer özellik yoktur. Bazılarının ise kültürleri din kaynaklı olabilmektedir. Diğer bazıları ise etnik gruptan olabilmektedir. Kültürel topluluk denilince sadece ortak bir kültüre dayanan bir topluluktan söz edilmektedir (Parekh, 2002:198).

Kültürel bir topluluk içinde büyümek, o toplumu oluşturan diğer bireylerle ortak bağlar kurarak, bir dayanışma içinde olmak anlamına gelir. Bu bağlar, paylaşılan dinlerden, ortak tarihten ve ortak olarak sevilen şeylerden vs. meydana geldiği gibi, bunları aşarak bunlar olmadan bile varlığını sürdürebilir (Parekh, 2002:200).

1.5. Kültürel Çeşitlilik

Bir kültür ne kadar zengin olursa olsun, insan hayatındaki bütün şeyleri içerip onların bütün potansiyellerini pekiştirmesi olanaksızdır. Bunun için farklı kültürler birbirleri ile etkileşerek birbirlerini düzeltip tamamlarlar, yeni fikirler geliştirirler ve birbirlerine insanları mutlu etmenin yeni yollarını gösterirler (Parekh, 2002:214).

Kültürel çeşitlilik ile farklı kültürler iki tarafın yararına olacak şekilde etkileşime girmelerini kolaylaştıran bir ortam meydana getirir. Farklı fikirler birbirlerini çeşitli alanlarda sorgulayıp, araştırıp, birbirlerine meydan okuyarak, birbirlerinin fikirlerini kullanıp geliştirerek, kendi başına üretemeyeceği yepyeni fikirler ve duyarlılıklar ortaya koyarlar (Parekh, 2002:215).

1.6. Kültürel Etkileşim

Kültürel her topluluk diğer topluluklarla beraberdir ve doğal olarak da onlardan etkilenir. Örneğin onlardan teknoloji alabilir ve teknoloji hiçbir zaman tarafsız değildir. Ayrıca diğer kültürlerin inanç ve adetlerinden bilinçli veya bilinçsiz bir şekilde etkilenmektedir. Diğerlerinden etkilenmemiş olsa bile onlarla çatışma içinde olması durumunda bile kendi bazı inanç ve ibadetlerini daha fazla vurgu yaparak kendini diğerlerinden ayırmaya çalışır (Parakh, 2002:209).

Farklı kültürlerin etkileşiminde her zaman kültürleme ve kültürlenme söz konusu olmaktadır. Kültürleme; bir kültürün başka bir kültürü değiştirme/dönüştürme süreci olarak tanımlanabilir. Kültürlenme ise bir kültürün başka bir kültür tarafından değiştirilme/dönüştürülme süreci olarak ifade edilebilir (Turan, 2020:21).

Kendi kültürel değerlerini, davranış ve yaşantı tarzlarını, dillerini, sahip olduğu siyasi ve ekonomik güç ile diğer başka kültürlerle benimseten kültürü hâkim kültür olarak tanımlanabilir (Özkul, 2008:35). Kültürel asimilasyonu ise zayıf veya azınlık olan bir toplumsal grubun kültürünün, güçlü ve hâkim bir kültür içerisinde eritilmesi ve ortadan kaldırılması olarak tanımlanabilir. Bununla birlikte zayıf kültürün bütün özellikleri güçlü kültür tarafından yok edilmeye çalışılır (Özkul, 2008:96).

1.7. Kavram Olarak Çokkültürlülük

1.7.1. Çokkültürlülük Kavramının Tarihsel Kökeni

1.7.1.1. İmparatorluk ve Çokkültürlülük

İnsanların yapısı gereği ürettikleri kültürler, hiçbir zaman dünyada hâkim tek bir kültür olmamıştır. İnsanların kendilerin oluşturdukları çeşitliliğe yine kendileri karşı çıkmıştır ve burada da birçok problem ortaya çıkmıştır. Çeşitlilik bağlamında ortaya çıkan sorunlar genellikle çeşitliliklerin aynı devlet egemenliği altında olmasından kaynaklanmaktadır. Bu bakımdan insanlık tarihi içerisinde çeşitlilik barındırılan ilk olarak imparatorluklardır (Ceylan, 2020:9).

İmparatorluklar zamanında, mesela Roma ve Osmanlı dönemlerinde toplumsal yaşantıda farklılıklar sorun olarak görülmemektedir. Bunlar daha çok toplumsal, ekonomik ve siyasi yaşantı içerisinde güç kazanmanın önemli aktörleri olarak algılanarak imparatorluklara birlikte yaşama becerisi sunmaktaydı. İmparatorlukların idaresi içerisindeki farklılıklar sömürü nesnesi anlamına gelmemektedir (Yanık, 2019:17). Farklılıkları gidermenin imkânsızlığının farkında olan imparatorluklar gerçekçi yaklaşımlarının bir sonucu olarak uygulamış oldukları çokkültürlülük, yine de, farklı toplumların eşit katılımı ile bir ilişki anlamına gelmemektedir (Aktay, 2015:63). Kara imparatorluklarının yerlerini deniz imparatorluklarına bıraktığı sömürge çağında bu farklılıklar imparatorluğun ekonomik ve siyasi amaçları doğrultusunda sömürü nesnesi haline getirilmiştir. Sömürge döneminde dünya üzerindeki birçok toplumlar bulundukları yerleri terk etmeye zorlanarak farklı yerlerde yaşamaya ve dahası göç ettirilen yerlerin kültürüne, diline, dinine ve toplumsal yaşamına adapte edilmeye zorlanmıştır. Deniz imparatorlukları kendi vatandaşlarını sömürge devletinde yaşamaya zorladıkları gibi, sömürge devletinde yaşayan insanları da egemen imparatorluğun toplumsal, siyasi ve ekonomik amaçlarına hizmet edecek şekilde yaşamaya zorlamışlardır (Yanık, 2019:17).

1.7.1.2. Ulus-Devlet Bağlamında Azınlıklar

Tarihsel süreç içerisinde imparatorlukların dağılmasının ardından çeşitli ırk, dil ve dinden insanların bir arada bulunması Avrupa devletlerinin sömürge faaliyetleri sonucunda ortaya çıkmıştır. Modern ulus-devletlerde bu farklılıkları içerilerinde barındırmak durumunda kalmıştır (Ceylan, 2020:9). Yeni ulus-devletlerin oluşum sürecinde, yeni ulusal sınırların oluşması ile birlikte yeni ulusal azınlıklar ortaya çıkmıştır (Habermas, 2018:142).

Ulus-devletler, kendilerini güvende hissetmek, kendisini tanımlamak için referans oluşturmak, ülkenin devamlılığını sağlamak ve ortak bir bilinç oluşturmak için kendi kültürel dokusunu oluşturarak benimsetme eğilimindedirler. Bunun için ise modern uluslar azınlıkları siyasi duruşlarına göre tanımlama eğilimindedirler. Bunun sebebi ise ulusların bünyesinde bulunan farklı yapıların zaman içerisinde siyasi bilince ve ortak üretim süreçlerine dâhil olarak yekpare olmalarıdır. Bu da bütünlüğün oluşması için güvenlik algılarını derinleştirir. Yani ulus-devletlerin varlığı iç dinamikler ile değil de, içinde bulunduğu koşullar ile oluşmaktadır. Önce bir devlet var edilmiş, sonrasında ise bu devlete uygun vatandaşlar oluşturulmaya çalışılmıştır (Bağlı ve Özensel, 2013:21). Gelecekte de iç

çatışma veya ayrışma olmaması için toplumsal yapıyı tek tipleştirerek topluma tepeden inme bir ideoloji ve yaşam biçimi oluşturulmaya çalışılmıştır (Bağlı ve Özensel, 2013:11).

Bu şekilde homojen bir yapı oluşturabilmek için tarih boyunca hükümetler azınlıklarla ilgili çeşitli politik uygulamalara gitmişlerdir. Bazı azınlıklar kitlesel sürgün veya soykırımla fiziksel olarak ortadan kaldırılmışlardır. Bazı azınlıklar ise çoğunluğun dil, din ve âdetlerini baskı yoluyla benimsetilerek asimile edilmiştir. Diğer bazıları ise, fiziksel tecrit, ekonomik ayrımcılık ve siyasal haklardan mahrum bırakmak gibi uygulamalarla yabancı muamelesi görmüşlerdir (Kymlicka, 2015:28). Uzun çabalar sonucunda ulusların ve modern ulus devletlerin inşası mümkün olmuştur. Günümüzdeki modern ulus devletlerin yaşadıkları sorunların temel sebebi bünyesindeki bütün vatandaşlarını tektipleştirme ve bu yol ile bir ulus inşa etme anlayışından kaynaklanmaktadır (Akıncı, 2012:69).

1.7.2. Çokkültürlülüğün Teorik Arka Planının Değerlendirilmesi

Çokkültürlülük kavramını açıklamadan önce çokkültürlülük kavramının hangi şartlar sonucunda ortaya çıktığının bilinmesi konunun daha iyi anlaşılmasını ve anlamlı hale gelmesini sağlayacaktır. 20. yüzyılda meydana gelen Birinci ve İkinci Dünya Savaşı, ekonomik krizler, ülkeler ve kıtalar arası yaşanan zorunlu veya gönüllü göçler, iletişim, teknoloji ve ulaşım alanlarında meydana gelmiş olan olağanüstü değişimler gibi pek çok olayın meydana gelmesi dünyanın görüntüsünü farklılaştırmıştır. İletişim cihazlarının yaygınlaşması ile birlikte bilgiye daha kolay ulaşılabilmesi, farklı kültürlerin birbirlerini tanıma ve etkilenmelerine fırsat sağlamıştır (Başaran, 2017:239).

Çokkültürlülük düşüncesinin oluşmasında toplumsal, siyasal, ekonomik, düşünsel ve kültürel değişimler etkili olduğu gibi bu gelişmelere bağlı olarak yaşanan dönüşümler ve değişimler sonucunda çokkültürlülük şekillenmiştir. Çokkültürlülük düşüncesi farklı kimlik, kültür, etni ve azınlıkların kamusal alanda görünür olmalarının sağlanmasını içermektedir. Çokkültürlülüğün düşünsel ve pratik arka planını uluslar arası göç, küreselleşme, postmodernizm ve ötekileştirme oluşturmaktadır (Yanık, 2019:105).

Farklı kültürlerin birlikte yaşaması durumunda bir takım uyumsuzluklar ve problemler ortaya çıkmıştır. “Nasıl uyum içerisinde birlikte yaşayabiliriz? ” sorusunun bir kavrama dönüşmüş hali olarak ise çokkültürlülük olgusu ortaya çıkmıştır (Başaran, 2017:243).

1.7.3. Çokkültürlülük

Çokkültürlülük kavramı yeni bir kavram olmakla beraber, çokkültürlülük durumu ise yeni bir durum değildir. Tarihte hiçbir zaman kültürler birbirleri ile tamamen ilişkisiz ve tümüyle içine kapalı bir şekilde olmamışlardır. İnsanlık tarihine baktığımızda aynı veya farklı grupların kendi içlerinde veya birbirleriyle sürekli etkileşim ve değişim sürecinde olduğunu görmekteyiz (Çelik, 2008:321).

Günümüzde devletlerin %10'undan daha azı kültürel olarak homojendir. Dünya'da ise 5000'den fazla etni vardır. Uluslar arası göçmenlerin sayısı 175 milyon yani dünya nüfusunun yaklaşık %2,9'una yaklaşmaktadır. Bu sayı 1965'ten bu yana 2 katına, yüzyıl başından ise üç katına çıkmış bulunmaktadır. 1990'larda dünyadaki kalkınmış ülkeler toplamda 2,5 milyon kişiyi kabul etmiştir. Bu sayının bir milyonu ABD'dedir. 2000 yılında Avrupa Birliği ülkelerindeki toplam yabancı sayısı 17 milyonu bulmuştur. Bu sayı nüfusun %5'ine denk gelmektedir (Doytcheva, 2016:10-11).

Çokkültürlülük, sıfat olarak ilk defa 1941 yılında İngilizcede eski milliyetçiklerin bir anlam ifade etmediği, önyargısız ve bağımsız insanlardan oluşan, çeşitli uluslardan kimseleri bünyesinde barındıran bir toplumu belirtmek için kullanılmıştır. İsim olarak da 1970'li yılların başlarında Avustralya ve Kanada'da bu toplumların bir özelliği olarak kültürel çeşitliliği teşvik etmekte olan devlet politikalarını belirtmek için kullanılmıştır. Çokkültürlülük kelimesi 1989 yılında İngilizce Oxford Sözlük'e girmiştir (Türk, 2013:133-134).

İngilizce “multiculturalism” ifadesi dilimizde çokkültürlülük kavramı ile karşılık bulmaktadır. Çokkültürlülük kavramsal olarak farklı kimliklerin, etnisitelerin ve dilsel aidiyetlerin toplumsal alandaki görünürlüklerine ilişkin farklılık taleplerine karşı geliştirilen bir politikadır. Çokkültürlülük kavramı, siyasi ve toplumsal bir işi belirtmek için kullanılmaktadır (Yanık, 2019:18-19). Yani multiculturalizm çokkültürlülüğü benimseyen, savunan, teşvik eden politik akımdır (Çınar, 2016:24-25).

Dünyamız geçtiğimiz yüzyıl içinde kültür farklılıkları ve bu farklılıklar sebebiyle ortaya çıkan baskı, eşitsizlik ve adaletsizliklere tepki olarak meydana gelen çatışmaların yoğun olarak görüldüğü bir yer olmuştur. Bu çatışmalar çoğu ülkelerde iç savaşlara kadar ilerleyerek pek çok kişinin hayatına mal olmuştur. Farklılıkların savaşlara dönüştüğü, hatta

daha da ileri bir seviyede ülkelerin topraklarının parçalandığını bile görmek için çok eski tarihlere bakmaya gerek yoktur (Balı, 2001:293-294). Yabancılar, göçmenler ve azınlıklar toplum bütünü ile ilişkileri bağlamında asimilasyon, entegrasyon, ayrımcılık, dışlanma ve çokkültürlülük gibi değişik kavramlar ile karşılaşılmaktadır (Altınbaş, 2006:52).

Farklılıkları meydana getiren sorunları çözmenin iki yolu bulunmaktadır. Birincisi olan silahlı mücadele yöntemine bugüne kadar çok fazla sayıda başvurulmuştur. Fakat bu yöntem sorunları çözmek yerine, sorun olarak görülen unsurları yok etmek amacı güttüğü için, başarı şansı çok azdır. İkincisi ise barışçı ve siyasal yöntem olarak adlandırabileceğimiz, tarafların karşılıklı diyalogu ile karşılıklı tavizlere dayanan uzlaşmacı bir yöntemdir (Balı, 2001:294).

Çokkültürlülüğün çıkış noktası devlet içerisindeki farklı kültürel yapıların birlikte yaşama politikası olduğuna yönelik görüş, bu politikadaki ana hedefin, kültürel farklılıklara rağmen aynı devlete bağlılık duygusu içerisinde süreklilik sağlamaktır. Bu bağlamda kültürel farklılıklar çokkültürlülüğün çıkış noktasını oluşturmaktadır. Burada ifade edilen kültürel farklılık yalnızca aynı devlet içerisindeki insanlara ait farklılıkları ifade etmektedir (Say, 2013:138-139). Çokkültürlülüğün amacı bütün kültürleri, ırkları, dinleri bir arada barındırarak bunlar arasında çıkabilecek çatışma ve kaosu engellemektir (Yakışır, 2009:19). Çokkültürlülük, çok dinliliği, çok dilliliği kabul ederek, (modern ulus yapıları gibi) tek hukukluluk oluşturma çabası içerisinde (Özensel, 2008:72).

Geçtiğimiz yüzyılın ikinci yarısında yerli halklar, ulusal azınlıklar, etnokültürel uluslar, eski ve yeni göçmenler, kadın hakları savunucuları, eşcinseller ve yeşiller gibi farklı grupların başını çektiği grupların düşünsel ve politik akımın ortaya çıkmasına tanıklık etmiştir. Bu gruplar toplumun baskın kültüründen farklı olup onaylanmayan, çeşitli yöntemlerle bastırılmaya çalışılan adetleri, yaşam biçimlerini ve hayat görüş ve tarzlarını temsil etmektedirler. Ortak bir hedefe yönelemeyecek kadar birbirinden farklı olmalarına rağmen, toplumun büyük bir kesiminin kabul ettiği sadece bir tek doğru, gerçek ve normal yol olduğuna dair inanca dayalı, homojenleştiren veya asimile eden baskıya birlikte direnmektedirler (Parekh, 2002:1-2).

Tanınma talepleri, toplum tarafından kendilerinin kabul edilmesi, saygı duyulması ve farklılıklarının toplum tarafından onaylanması şeklindedir. Bu gruplardan bazıları toplum tarafından kendilerine ayrımcılık yapılmamasını veya bir şekilde zarar verilmemesini istemektedirler. Bazı grupların ise istekleri kendilerine saygı duyulması şeklindedir.

Farklılıkların kabul edilebilmesi için yasal düzenlemelerdeki değişiklik gerekirken, bunlara saygı duyulması için ise toplumun tavır ve düşünce biçiminde değişiklikler olması gerekmektedir. Farklılıklara sahip bazı grupların liderleri ise çok daha ileri giderek toplumun sembolik ya da başka yollarla farklılıklarını kabul etmeleri için baskı oluşturmaya çalışmaktadırlar (Parekh, 2002:2).

Çokkültürlülük bu grupların taleplerinin tanınması aşamasında modern toplumların selametine görenlerin buluştukları ortak noktadır. Kamusal alandaki farklı kültürlerin eşit bir şekilde teşvik edilmesi projesi olarak hazırlanmıştır. Sonuçları ise dünya genelindeki kimlik hareketleri, aynı devlet içerisindeki farklı kültürlere sahip toplulukların barış içerisinde birlikte yaşamalarını sağlayan ilahtır. Bu açında bakıldığında, devletlerin politikaları vatandaşlık, okul, iş ve medya alanları ile ilgilidir. Elde edilen kazanımlar ise pozitif ayrımcılık, okuldaki ders müfredatlarının gözden geçirilmesi, anadilin öğrenilmesi, yerli halklar, toprak azınlıkları, göçlerle oluşmuş toplulukların lehine giyim konusundaki muafiyetler veya eşcinsellerin kimlik hareketlerinde elde ettikleri sayılabilir (Doytcheva, 2016:12).

Bu düşünce 1970'li yılların aşında göç alan iki ülke olarak öne çıkan Avustralya ve Kanada hükümetleri yerli haklar ve göçmenlerin kültürel farklılıklarını teşvik etmek için çokkültürlülük adı verilen politikalar benimsemeleri ile doğmuştur. İlerleyen yıllarda Amerika Birleşik Devletleri, Büyük Britanya, Yeni Zelanda daha sonra ise Avrupa devletleri ve Latin Amerika ülkelerine yayılmıştır (Doytcheva, 2016:12). Artık dünyanın birçok ülkesinde çokkültürlülük bakanlığı veya çokkültürlülük senatörlüğü dahi bulunmaktadır (Bağlı ve Özensel, 2013:49-50).

Çokkültürlülük tek başına farklılık ve kimliklerle ilgili değildir. Kültürler kaynaşmış ve ondan beslenen farklılıklar ve kimlikler yani bir topluluğun kendilerini ve dünyayı anlamakta, bireysel olarak ve toplu olarak yaşamlarını düzenlemek için kullandığı inanç ve uygulamaların bütünüyle ilişkilidir. Yani çokkültürlülük, kültürel çeşitlilik ya da kültürlerle kaynaşmış farklılıklarla ilişki içerisinde (Parekh, 2002:3-4).

Şu halde çokkültürlülüğü geçici olarak, modern demokrasilerin, kurumlarını yeniden biçimlendirerek ve kişilere farklılıklarını geliştirmek ve aktarma imkânı vererek farklı kültürlerin tanınması gerektiği düşüncesini temel alan tarihsel bir siyasi program, entelektüel tartışma ve pratik deneyim bütünü olarak tanımlayabiliriz (Doytcheva, 2016:24-25).

Bu tanımdan yola çıkaran öncelikle çokkültürlülük bir toplumun özelliği değil, gerçekleştirmek istedikleri ideal veya siyasi programdır. İkinci olarak çokkültürlülük,

kültürel farklılıkların bir toplumsal adalet meselesine dönüştürmek için demokratik toplumlar tarafından geliştirilen çağdaş bir yenilik biçimidir (Doytcheva, 2016:25).

Siyasi bir program olarak çokkültürlülük, kurumsal bir değişiklik, ve daha genel anlamda devlet kurumlarının daha aktif bir rol oynaması anlamına gelir. Dolayısıyla bu bakımdan melezleşme, kozmopolitleşme, kültürlerarasılık gibi biyolojik, estetik veya kültürel çeşitliliğe temel olarak bireysel çözümler sunan cevaplardan farklı düşünülmelidir (Doytcheva, 2016:25).

Say'a (2013:138) göre ise "çokkültürlülük, bir ulus devletin bütünlüğü içinde her biri ayrı kültüre sahip olan farklı toplulukların bir arada eşit imkânlarla sahip olarak yaşayabilme kapasitesini ifade etmektedir". Aynı zamanda Doytcheva'a (2016:18) göre "çokkültürlülük, yalnızca bazı özel düzenlemelerden yararlanan birkaç tarihsel topluluğun değil kökeni ne olursa olsun bütün bireylerin kültürel olarak tanınması projesidir". Günümüzde toplumların pek çoğunun karşı karşıya kaldığı sorunların başında, toplumun bünyesinde bulunan farklılıkların eşit ve barış içinde hoşgörülü bir şekilde bir arada yaşamalarıdır. Sosyal bilimlerde bu farklılıkların birlikte, barış ve hoşgörü içinde yaşatılması çokkültürlülük olarak tanımlanmaktadır. Çokkültürlülük ayrıca aynı toplum içerisindeki, farklı etnik ve dini toplumların birlikte yaşamasıdır (Bağlı ve Özensel, 2013:159). "Kuramsal tartışmalar ışığında çokkültürlülüğün sosyolojik bir durum tespiti olduğu ve toplumdaki farklılıkları tanımlamak için kullanıldığı görülmektedir" (Yazıcı, 2015:25).

İşlevsel olarak çokkültürlülük; farklı ırk ve milletlerden oluşmuş olan, değişik dilleri konuşan, çeşitli örf, adet ve geleneklere sahip olmakla birlikte beraber bir arada yaşayan toplumsal yapıları tarif etmek için kullanılmaktadır (Özhan, 2006:39). Anık (2012:118)'e göre çokkültürlülük kavramı, bir toplumda birden fazla kültürün var olduğunu belirtmektedir. Bu yönü ile çokkültürlülük, toplumsal bir olgu olarak kültürel çeşitliliğe vurgu yapmaktadır.

"Çokkültürlülük, farklı ve çok çeşitli kültürlerin uyum içerisinde bir arada yaşayabilmesidir. Bir başka deyişle çokkültürlülük, bir kültüre ait olan ya da hisseden bireyin, başka bir kültüre ait bireyin kültürel alanına müdahale etmemesini, o bireyin mensup olduğu kültürle ilgili yorumda bulunurken kendi kültürünün özellikle dikkate alınmasını ve belki de en önemlisi ona saygı ve hoşgörü çerçevesinde yaklaşmasını gerektirmektedir (Başaran, 2017:242-243).

"Çokkültürlülük, bir toplumdaki etnik, kültürel, dilsel, ırksal, dinsel ve/veya bireysel tüm farklılıkların, siyasal ve kamusal alanda kendini özgürce ifade etmesi ve tanınması anlamına gelir" (Karaca, 2018:1). Çokkültürlülük, modern demokrasilerde, kurumları yeniden biçimlendirmek suretiyle ve kişilere farklılıklarını geliştirmek ve aktarma imkânı

vermek suretiyle farklı kültürlerin tanınması gerektiği düşüncesini temel alan bir siyasi program, entelektüel tartışma ve pratik deneyim bütünü şeklinde tanımlanabilmektedir (Türk, 2013:141).

Çokkültürlülük, 1980’lerde modern toplum ve ulus-devlet modeline getirilen eleştirilerle birlikte artan küreselleşme sonucu yaygınlık kazanmış olan bir sosyo-kültürel olgudur (Çelik, 2008:319). Perşembe (2009:260)’a göre ise çokkültürlülük, toplumların içerisinde barındırmış olduğu etnik, kültürel, dini bakımdan farklı gruplarla birlikte olmanın, karşılıklı saygı ile birlikte geliştirilmesidir.

Çokkültürlülükte büyük bir öneme sahip olan tanınma isteği, öncelikle bireyin kültürünün ve onun kültürel kimliğinin tanınması biçiminde olmaktadır. Birey, örnek olarak Afrikalı-Amerikalı, Asyalı-Amerikalı ya da Yerli-Amerikan şeklinde tanınmak ve benimsenmek isteyebilir (Wolf, 2018:95). Ülkedeki çokkültürlülük hareketinin politik ve ideolojik olarak bir hareket haline dönüşmesinin nedeni küçük grupların geniş toplumlardan gelen asimile politikalarını reddetmeleridir (Parekh, 2002:7). Çokkültürlü bir toplumun oluşturulabilmesi için öncelikle insanlarda aidiyet hissinin oluşması şarttır (Modood, 2014:204).

Bir ülkenin çokkültürlü olduğunu iddia etmesi için; geleneksel kültürlere saygı göstermesi, azınlık kültürlerinin ülke kimliği gibi aynı derecede olduğu ve saygı gösterilip korunması gerektiği ve hatta zaman içerisinde asimile olmalarının engellenmesi, etnik bakımdan azınlık konumunda olanların bireylerden değil, ortak isteklerde bulunacak örgütlü topluluklardan oluştuğu anlamına gelir (Parekh, 2002:8). Tüm insanların özgürlüğünü ve eşitliğini savunan çokkültürlü toplumlar ve topluluklar, akılcı, entelektüel, siyasal ve kültürel farklılıklara karşılıklı saygı duyma temeline dayanır (Gutmann, 2018:45). Çokkültürlülük, sadece ekonomik ve sosyal eşitliğin bir ürünü değil, bununla birlikte onları yasal güvenceye kavuşturma programıdır (Ergil, 1995:203).

Bir toplumun veya devletin çokkültürlü olması toprak, dil, soy ve kültür bağılıkları yönünden farklı topluluklardan oluşması ile ilgilidir (Akça ve Vurucu, 2010:19). Tanımsal olarak, Türkiye de dâhil olmak üzere tüm Avrupa ülkeleri çokkültürlü diyebiliriz (Lajunen, 2011:58).

Çokkültürlülük, bölgeden bölgeye ülkeden ülkeye farklı anlamlar alabilmektedir. Bunun sebebi ise her toplumun kendi tarihsel geçmişi ve kültürünün kendine özgü oluşudur. Devlet politikası olması ve bu maksatla politika üretebilmesi azınlıkta kalan etnik, dilsel ve dinsel grupların savunulması maksatlıdır. Küresel çeşitlilik yeni bir olgu olmadığı için,

tarihten bugüne kadar farklılıkların birlikteliği için pek çok politika üretilmiştir (Ceylan, 2020:14). Bir durum olarak göz önüne aldığımızda çokkültürlülük kaçınılmazdır ve günümüzdeki toplumların yaklaşık olarak hepsi az veya çok ölçüde çokkültürlü bir yapıdadır ama politik karşılık konusunda yaklaşımlar farklılık göstermektedir (Çelik, 2008:322).

Postmodern dönemin en önemli özelliklerinden birisi olarak çokkültürlülük söylenebilir. Modern dönemde ulus-devlet düşüncesi ile şekillendirilmeye çalışılan ve homojenleştirilmeye çalışılan toplumlar var iken, postmodern dönemde yerellik, kültürel çoğulculuk, çeşitlilik savunularak heterojen bir toplum modeliyle birlikte asimilasyona direnç göstermiştir. Sonuçta çokkültürlülük sadece toplumdaki farklı kültürlerden oluşan çeşitliliği anlatmak için kullanılan bir sözcük değildir. Bundan daha da ileride azınlıklar veya marjinalleşmiş, ötekileşmiş kültürel grup ve bireylerin mücadele ve direncini destekleyen, farklılığı yücelten bir teorik duruştur (Binboğa, 2019:73).

Tablo 1: Kültür ile İlgili Temel Kavramlar ve İzledikleri Politikalar

KAVRAM	TANIM	İZLENEN POLİTİKA
KÜLTÜR	Ham doğaya ek olarak yaratılan, ham doğanın yanında yer alan varlık alanı.	
TEKKÜLTÜRCÜ	Hakim kültürel öğelerin toplumun tamamında gözlenen homojen yapısı.	Kültürleri tek biçimleştirmeye yönelik asimilasyoncu tavır.
ULUSAL KÜLTÜR	Belli bir doğal ortamda yoğunlaşan benzer alışkanlıklar, beğeniler, istemler, yönelimler toplamı.	
KÜLTÜREL ÇOKLUK (Kültürel Çeşitlilik)	Farklı kültürel öğelerin aynı zamanda, mekanda birlikte var olmaları.	
ÇOKKÜLTÜRLÜLÜK	Kültürel açıdan farklılık gösteren grupların, aynı ülkede birlikte varoluşu.	Tanınma politikası, varlıklarının kabul edilmesi.
KÜLTÜREL ÇOĞULCULUK (Çoğulculuk)	Bir arada yer alan farklı birimlerin, organik bütünlük kazanmaları, simbiyotik bir yapı içinde yer almaları.	Tanınma politikası, varlıklarının kabul edilmesi.

ÇOKKÜLTÜRCÜLÜK	Farklı kültürleri bir arada yaşamasını onaylayan bir tanınma politikası.	Anlamli kültürel farklılıklar gösteren grupların, toplumsal ve siyasal hayatta örgütlü biçimde, siyasal karar alma sürecine katılmaları.
-----------------------	--	--

(Özhan, 2006:52).

Çokkültürlülük, post-modern dönem içerisinde ortaya çıkmıştır. Post-modern düşünce tarzı içerisinde geçerli kabul edilen bir olgudur. Çokkültürlülük değişmedi fakat dünyanın değişmesi ile birlikte post-modern niteliklerin dışarısına çıkmak suretiyle modern nitelikler kazanmaya başlamıştır. Modernleşme ile birlikte meydana gelen değişimlerden sonra post-moderniteyle birlikte ortaya çıkan çokkültürlülük gerçekte modernite karşıtı bir ideolojiye sahip iken, süreç içerisinde küreselleşmenin şekillendirmesi ile birlikte postmoderniteden modernite pratiğine kaymıştır (Yakışır, 2009:38-40).

Evrensel bir eşitlik isteyen, marjinalleşmiş grupların durumlarını iyileştirmeyi amaçlayan, tanınma siyasetinden söz eden, farklı kimlik ve kültür vurgusu yaparak teorik bir duruş ortaya koyan çokkültürlülük, her ne kadar milliyetçiliğe kayma veya siyasi birlik yaratabilme gibi sorunlarla karşı karşıya da kalsa milliyetçilik ile özdeşleştirmek çokkültürlülüğü anlamada sorunlar ortaya çıkarabilir (Binboğa, 2019:67). Çokkültürlü bir toplumda, etnik veya dinsel bakımdan “milliyetçilik” yapmak veya resmi olarak taraf tutmak, bu toplumdaki toplumsal barışın temeline konulmuş bir dinamittir (Ergil, 1995:206).

1.7.4. Kanada’da Çokkültürlülük

Kanada, kurucu iki milletin kabul edildiği ve bu sebepten dolayı iki resmi dilin (İngilizce ve Fransızca) bulunduğu ve on eyaleti olan bir devlettir (Özensel, 2013:9). Kuzey Amerika’da bulunan Kanada’nın eyaletleri (Newfoundland, Prince Edward Island, Nova Scotia, New Brunswick, Quebec, Ontorio, Manitoba, Saskatchewan, Alberta, British Columbia ve 3 Topraktan (Territory) (Yukon, Norwest Nunavut) tan oluşan ve 9 975 000 kilometrekare yüz ölçümü ile birlikte, Sovyetler Birliği’nin dağılmasının ardından coğrafi olarak dünyanın en büyük ülkesidir (Türk, 2013:157).

Çokkültürlülük ve çokdillilik gibi konularda yapılan tüm çalışmalarda Kanada örnek olarak verilmektedir. Kanada’daki çokkültürlülük uygulamaları başka ülkelerde uygulanması zor

olsa da Kanada’da başarılı bir uygulamadır (Günay, 2016:237). Kanada, dünyanın 170 ülkesinden gelen yaklaşık olarak 200 farklı dil konuşulan, farklı insanların bir arada yaşadığı çokkültürlü bir ülkedir (Bağlı ve Özensel, 2013:53).

Aslında Kızılderililere ait olan topraklar önce Fransızlar. Daha sonra ise İngilizler tarafından işgal edilmiştir (Kymlicka, 2015:43). İlk olarak yarı sömürgeci, milli egemenliğin olmadığı, iki kurucu halk arasındaki uzlaşmaya dayalı olarak ve İngiltere’ye bağlı bir devlettir. Federal sistemde ülkeye ilk gelen Fransızların soyundan gelenler din ve dille ilgili özel haklara sahiptiler. Yerliler, köleler ve Amerika Birleşik Devletleri’nden kaçarak gelen göçmenler 1870 yılından itibaren büyük çoğunlukta olmalarına rağmen kendilerini ülke yönetiminin dışında buldular. Kanada 1930 yılından sonra yönetimin yavaş yavaş Londra’dan Ottawa’ya devredilmesi ile sömürge devlet olmaktan çıkmıştır. Uluslar arası alanda özerklik 1946 yılında gerçekleşebildi. Kademeli olarak 1946’da siyahlara ve Asyalı göçmenlere, 1950 yılında Eskimolara, 1960 yılında ise Amerikan yerlilerine vatandaşlık Hakları verilmiş ve Kanada Haklar Bildirgesi ilan edilmiştir (Doytcheva, 2016:36-37).

Çokkültürlülük politikalarının ülkede başarılı olmasında Kanada’nın eski başbakanlarından Pierre Trudeau’nun büyük bir rolü vardır. Liberal parti başkanı Trudeau, 1968-1984 yılları arasında dört defa başbakanlık yapmış ve ülke politikasına damgasını vurmuş birisidir. Trudeau yönetimi altındaki Kanada’da halkın refah seviyesi yükselerek, göç serbest bırakılarak, çokkültürlülük teşvik edilmiştir. Trudeau’nun en önemli sayılabilecek başarısı 1982’de çıkardığı Charter of Rights and Freedoms (Hak ve Özgürlükler Temel Yasası) olmuştur (Bağlı ve Özensel, 2013:64). Bu yasa ile Kanada çokkültürlülüğü garanti altına alınmıştır. 27. Maddede yer alan, “kişisel özgürlüklere zarar vermediği sürece azınlıkların geleneklerine saygı gösterilecektir; dinlerin eşitliği sağlanacaktır; atalarından gelen dillerin öğrenilmesi devlet tarafından desteklenecektir” (Doytcheva, 2016:39). Yani Kanada devleti anadilleri öğrenmek isteyen gruplara eğitim hakkı vererek vatandaşlarının farklılıklarını kendi öz varlığı olarak görerek ve her bireye eşitlik, katılım ve takdir etme gibi değerlerle bir paydada bütünleştiren bir politika izlemiştir (Bağlı ve Özensel, 2013:65). Yani çeşitlilik bir zenginlik kaynağı olarak görülerek, bu durumdan azami bir şekilde faydalanmaya çalışılmıştır (Canatan, 2015:48).

Kanada çokkültürlülüğü ticari olarak da kullanmaktadır. Bu sayede hizmet sektörüne önemli katkılarda bulunup aynı zamanda da sermaye birikimi sağlamaktadır. 250 000

Kanada Doları hesap açarak özellikle Uzakdoğu ülkelerine vatandaşlık satmaktadır. Kanada'nın en çok sattığı malın çokkültürlülük olduğu iddia eden bile bulunmaktadır. Bu durumu da diğer ülkelere ihracını sağlayarak sağlamlaştırmaktadır (Bağlı ve Özensel, 2013:65).

Kanada'nın izlemiş olduğu politika Kanada Vatandaşı olmanın ötesinde kimlik talebi bulunmadan sosyal vatandaşlığı öne çıkarmaktadır. Bu olmadığı takdir de çokkültürlülük kavramı içi doldurulmamış ve bireyleri bir arada tutmaya yeterli olmayacak bir olgu olarak kalırdı. Kanada çokkültürlülüğü içerisinde çok fazla sayıda sosyal vatandaşlık fikri de geliştirilmiş ve bir ideale dönüştürülmüştür (Bağlı ve Özensel, 2013:66-67).

Kanada çokkültürlülük bakanlığı kurarak farklı etnik ve dinsel grupların taleplerini değerlendirerek özgürlük alanlarını genişletmek istemektedir. Örneğin, resmi görevi sırasında Sih müminine yasak olmasına rağmen dininin bir gereği olarak kama taşıması hakkı verilmesi, bir Hintliye dininin gereği olarak başına sarık geçirmesi izni verilmesi veya kültürü besleyen din kadar geleneklerine de bağlı olan Kanada'da, bir yerli gruba gelenekleri olduğu için balina avlama hakkı verilmesi gibi (Aktay, 2015:6).

Kanada çokkültürlülük uygulamalarında örnek bir ülke olarak gösterilse de ilki 1840 yılında kurulan ve sonuncusu 1997 yılında kapatılan kilise okullarındaki çocuk ölümleri ile sarsılmaktadır. Devam eden çalışmalarda yerli ailelerinden zorla kopartılan binlerce çocuğa ait kayıt dışı mezarlar bulunmuştur. Beyazların kültürlerine entegre edilmek için ailelerinden zorla alınan çocukların kendi dillerini konuşmaları yasaklanmış, kendi kültürlerinden uzaklaştırılmış, kötü muameleye maruz kalmışlardır (Aydoğan, 2021:1).

1.7.5. Quebecililer

Quebec, Kanada Federasyonunun kurucularından birisidir. 1774 Quebec Yasası, 1791 Anayasa Kanunu ve 1867 İngiliz Kuzey Amerikası yasalarında da garanti altına alındığı üzere Kanada'nın İngilizce konuşan bölgelerindeki haklarla aynı haklara sahiptir (Parekh, 2002:237).

Quebecililer, Kanada tarafından “iki ayrı toplum” olarak tanınma yanında, Kanada devletinin bunu sözleşmede belirtmesini, devletin kendisini iki uluslu bir ülke olarak kabul etmesini istemektedirler. Bu sayede Quebec anayurt olarak kabul edilecek, bölgenin diğer bölge ve etnik gruplarla ayrılacak ve Kanada Yüksek Mahkemesi'nin Quebec Yasalarının

Anayasaya uygunluğunu incelerken bölgenin kültürel durumunun da göz önüne alınmasını sağlamaktır. Ayrıca Quebec'e gelen göçleri denetlemek istemekte ve göçmen çocukların Fransız okullarına gitmesini zorunlu kılmak istemektedir. Fransızcanın halk dili olması, tüm ticaret işlemlerinin Fransızca olması, Quebec'de satılan malların Fransızca olarak etiketlenmesi, belirli büyüklükteki işyerlerinin işlerini Fransızca yürütülmesini zorunlu kılmak gibi Quebec'e Fransız görüntüsü vermek için gerekli olan her şeyi yapabilme hakkı istemektedirler. Ayrıca Kanada Sözleşmesi ve gelecekte yapılacak tüm anayasal değişikliklerinde kendisine uygulayabilmek için onay alınması ve Yüksek Mahkeme'de en az üç Quebecli yargıç bulunmasını talep etmektedirler (Parekh, 2002:237-238).

Uzun süren görüşmeler ve direnmelerin ardından, Kanada'nın geri kalanı Quebec'ilerin isteklerinin pek çoğunu kabul etmişlerdir. Şimdi Quebec'iler göç üzerinde büyük bir denetim yetkisi, Fransız dilini geliştirmek için gerekli güçlerin çoğuna, kendi emeklilik planları ve yurtdışında diplomatik olarak temsil hakları vardır. Ekonomik ve politik olarak da başarılılardır. Son otuz yılda iktidara gelen Kanada başbakanları Quebeclidir. Bütün bunlara rağmen Quebec'in Kanada Federasyonundan ayrılma isteği hala gerçektir (Parekh, 2002:238).

Quebec'ilerden geri kalan Kanadalıların Quebec'in taleplerini yerine getirmemek istemesinin sebeplerini ise şu şekilde sıralayabiliriz:

- 1- Quebec'in ayrılmaya kararlı olduğu ve ne kadar talepleri kabul edilirse edilsin bu durumun değişmeyeceği düşüncesi,
- 2- Quebec'ilerin taleplerinin kabul edilmesi halinde, diğer bölgelerde benzer taleplerde bulunmasının önünü açarak Kanada'nın dağılmasını sağlayacak olması
- 3- Kanada'nın iki uluslu bir devlet değildir. Bu tanımda yerli halklar dikkate alınmamakta, İngilizce konuşan Kanadalılar homojenleştirilmekte ve Quebec'te yaşayan azınlıklar göz önünde bulundurulmamaktadır ((Parekh, 2002:238-239).

1.7.6. Çokkültürlülük Eleştirileri

Çokkültürlülüğün parçalanmaya mı yol açacağı yoksa birleştirmeyi mi sağlayacağı tartışılabilir. Bir taraf çokkültürlülük uygulamalarının olumsuzluklarını vurgulayarak çokkültürlülüğün birçok çeşitlilikten ve farklılıktan meydana gelen anlaşmazlıklar doğuracağını ve başkaldırıyı arttıracığını savunmaktadır. Diğer taraf ise çokkültürlülüğü

olumlu yönden farklı kimlik, kültür ve değerleri birleştirmek suretiyle tüm farklılıkların bir arada yaşayabilmesinin bir formülü şeklinde değerlendirmektedir (Perşembe, 2009:242).

Küreselleşme ile birlikte çokkültürlülük söyleminin ve politikalarının demokrasi anlayışıyla uyumlu olması, çokkültürlülük düşüncesinin ve politikasının yükselmesini sağlayan bir ortam hazırlamışsa da; çokkültürlülük politikalarındaki yıkıcı etkinin görülmesi gecikmemiştir (Akça, 2011:157). Çokkültürlülük çeşitliliğe yaptığı vurgudan dolayı, oluşmuş olan birlikteliğin dağılması için bir uyarıcı etki gösterme olasılığı gösterebilir (Say, 2017:35).

Farklı etnik ve dini grupları barındırmakta olan modern toplumlar eski ve yeni geleneksek tek-kültürlülük uygulamaları her ne kadar çalışmasa da Almanya Başbakanı Angela Merkel ve İngiltere Başbakanı David Cameron tarafından da belirtildiği üzere çok-kültürlülük uygulamaları başarısızlığa uğramış durumda bulunmaktadır (Lajunen, 2011:64).

Çokkültürlülük 21. Yüzyılın en önemli sorunlarından biri olarak ortaya çıkmakta; bölüne, ayrışma, tanımama, dışlanma, uyumsuzluk, çatışma gibi tartışmalara sebep olacak şekilde görülmektedir (Türk, 2013:196). Çokkültürlülük kavramının işaret etmiş olduğu anlamdaki gibi farklı pek çok kültürün bir arada yaşayabildiği gerçeğinin aslında ütopya olduğu karşımıza çıkmaktadır (Perşembe, 2009:252).

Çokkültürlülük uygulamalarındaki en büyük değişim, çokkültürlülük uygulamalarından faydalanan grupların değişmesidir. Örneğin, önceden zararlı olarak görülmeyen grupların yerini bugün Müslümanlar almışlardır. Daha önceki zamanlarda belki geçici olduğu için varlıkları önemsenmemiş olan Müslümanlar, toplumun daimi parçası haline geldikleri için bir tehdit olarak algılanmaya başlamışlardır. Çokkültürlülükteki uygulamaların bu tehdidi oluşturmuş olduğu ileri sürülmektedir. Buradan hareketle çokkültürlülük gün geçtikçe zayıflamakta, tek kültürlülük veya hâkim kültürlülük giderek ağırlık kazanmaktadır (Altınbaş, 2006:58).

Her çokkültürlü toplumda geçmişten gelmekte olan çözümlememiş sorunlar bulunabilir. Bu sorunların pek çoğu psikolojiktir; kümeler arası sorunlar, yenilgiler, aşağılanmışlıklar, geçmişte meydana gelmiş acılar (Ergil, 1995:206).

Çokkültürlülüğün uygulanmakta olduğu ülkeleri incelediğimizde sosyal, kültürel, tarihi, coğrafi vb. açılardan doğu toplumlarından ve ülkemizdeki koşullardan farklı özelliklere sahip ülkeler olduklarını görmekteyiz (Özensel, 2013:1).

Farklılıkların birlikte yaşaması bakımından bir model olan çokkültürlülük, uygulanmakta olan ülkelerde bazı sorunlarla karşılaşmasına rağmen önemli başarılar elde etmiştir. Fakat çokkültürlülüğü uygulamakta olan başta Kanada gibi ülkelere baktığımızda bu ülkelerin sosyal, kültürel ve siyasi yapılarını ve kuruluşlarını incelediğimizde, çokkültürlülüğün doğu toplumları ve Türkiye’de uygulanabilir bir model olmadığı söylenebilir (Özensel, 2013:15).

Hatta Türkiye gibi ülkelerde, çokkültürlülük kavramı tartışılırken bu kavramın çağrıştırmış olduğu eyalet sistemi, ulusal bütünlüğü bozacağı endişesi ile birçok topluluk tarafından tartışma dışında bırakılmakta ve çokkültürlülüğün bahsedilenler “ayırıcı ve bölücü” gibi sıfatlara maruz kalmaktadırlar (Özensel, 2013:8-9).

1.7.7. Will Kymlicka’nın Çokkültürlülük Teorisi

Will Kymlicka, çokkültürlülüğün siyasi yansımaları üzerinde düşünen ve bu konudaki eserleri referans olarak gösterilen önemli bir kişidir. Kymlicka, vatandaşlık, özyönetim ya da temsil hakları konularında detaylı bir biçimde birtakım savlar önererek çokkültürlülük idealine somut siyasi karşılık oluşturma çabasıdadır (Çakır Demirhan, 2014:1-2).

Kymlicka “Çokkültürlü Yurttaşlık” isimli kitabındaki ana amaçlarından birisi olarak azınlıklara verilecek bazı hakların bireysel özerkliği engellemeyeceğini, verilen bu hakların özerkliğin daha etkili ve kullanılır hale geleceğini gelişmesinde ise vazgeçilmez bir ön şartı olduğunu belirtmektedir (Kymlicka, 2015:15).

Kymlicka, çokkültürlülük teorisini kavramsal olarak algılayabilmek için ilk olarak kitabında kullanmış olduğu kavramları nasıl bir şekilde tanımladığına değinmek gerekmektedir. Kymlicka durumlarına göre farklı anlamlara gelebilecek olan terimlerin, farklı anlamlarda yorumlanmasını engelleyebilmek için kitabında bu kavramları tanımlayarak tezini bu şekilde inşa etmiştir (Turan, 2020:55).

Özyönetim Hakları: Federasyon devlet yönetimi ile güçlerin ulusal azınlıklara devridir. Gücün merkezi hükümet yerine azınlık cemaatlara verilmesini talep eder.

Çoketnik Hakları: Belirli bazı etnik ya da dinsel grupları ilgilendiren konularda mali destek ve yasal korumaların sağlanmasıdır.

Özel Temsil Hakları: Büyük devletlerde merkezi kurumlarda etnik veya ulusal azınlık için kontenjan ayrılmasıdır.

Özyönetim hakları, çok etnik haklar ve özel temsil haklarının oluşturduğu grup farkına dayalı bu üç hak biçimine kolektif haklar denir (Kymlicka, 2015:35).

Kültürel çeşitlilik iki şekilde meydana gelebilmektedir. İlk durumda, daha önceki tarihlerde kendi özyönetimli ve belirli bir toprak parçası üzerinde yoğun olarak yaşayan kültürlerin büyük bir devlet içerisine alınmasından doğar. Büyük devlet içerisine dâhil olan bu kültürlerle “ulusal azınlık” denir. Ulusal azınlıklar kendilerini devleti oluşturan çoğunluk kültürün yanında ayrı bir toplum statüsünde korumak isterler. Ayrı toplumlar olarak varlığını sürdürmek için de özerklik veya özyönetim talebinde bulunurlar. İkinci durumda ise, bireysel veya ailesel göçlerden kültürel çeşitlilik doğar. Göçmenlerin oluşturduğu gevşek gruplara “etnik grup” adı verilir. Etnik gruplar genellikle büyük toplumla bütünleşmek ve bu büyük toplumun tam üyesi biçiminde kabul edilmeyi isterler. Göçmenlerin etnik kimliklerinin daha fazla tanınması istediklerinde bu kültürel farklılıklarına saygılı hale getirmek için büyük toplumun kurum ve yasalarını değiştirmek gerekmektedir (Kymlicka, 2015:40). II. Dünya Savaşından sonra, azınlıklara dair farklı bir uygulamanın gerekli olduğu sonucu ortaya çıkmıştır (Kymlicka, 2015:29).

Kymlicka ulus, kültür ve halkı eşanlamlı olarak kullanmaktadır. Belirli bir toprak parçası üzerinde yaşayan, ayrı bir dili ve tarihi olan, azda olsa kamusal bir olgunluğa erişmiş ve soy bağları olan tarihsel cemaate “ulus” denir (Kymlicka, 2015:41-53).

Birden fazla ulusu bünyesinde bulunduran ülkeye “çokuluslu” devlet denir. Küçük kültürler ulusal azınlıkları oluşturur. Çokuluslu devletteki kültürel çeşitliliğin kaynağı, daha önceki tarihlerde kendini yöneten, belirli bir toprak parçasında yoğunlaşmış, farklı kültürlerle karşılıklı yararları ile bir federasyon oluşturmalarıdır (Kymlicka, 2015:34-41). Burada ulusal azınlıklar, ortak bir kültür ile bütünleşmeyi reddetmekte ve kendi kültürlerini güçlendirmek suretiyle ayrı varoluşlarını korumayı istemektedirler (Kymlicka, 2015:147). Kültürel azınlıkların çoğunluğun insafına terk etmek suretiyle haksızlığa sebep olmak, etnik ve kültürel çatışmaları arttırmaktadır (Kymlicka, 2015:32).

Göç alan ülkelerde İngilizce konuşan büyük toplum içerisinde gevşek bir şekilde bir araya gelen alt kültürlerde pek çok etnik grup vardır ve bu durum çoketniklilik oluşturur (Kymlicka, 2015:47). Üyeleri bireysel veya ailesel göçlerden doğan kültürel çeşitlilik barındıran devletlere “çoketnikli” devlet denir (Kymlicka, 2015:53). Bir ülke hem çokuluslu hem de çoketnikli olabilir. Kanada buna güzel bir örnektir (Kymlicka, 2015:50).

Bir devleti oluşturan üyeler ya farklı uluslara ait ya da farklı uluslardan çeşitli sebeplerle kopup gelmişse ve bu durum bireysel kimliğin ve siyasi hayatın önemli bir yanını oluşturuyorsa, o devlet çokkültürlüdür (Kymlicka, 2015:53).

Serbest piyasanın sağ tarafına “liberter” denir. İtalyanca’daki progressista ile liberal aynı anlama gelmektedir. Progressista; sekülerizm, demokratikleşme, fırsat eşitliği, kadınların, etnik ve dinsel azınlıkların, dezavantajlı ve baskı altındaki diğer grupların sivil haklarının korunmasından yana, ılımlı bir sol yaklaşımdır. Azınlık haklarının liberal teorisi ise, azınlık haklarının fırsat eşitliği ve sosyal adalete bağlı sol-liberal geleneğe denk düşmektedir (Kymlicka, 2015:14-15).

Batı demokrasilerinin, belirli bir toprak parçası üzerinde yoğun olarak yaşamakta olan ulusal azınlıklara, ulusal tanınma ve ulusal özerklik verilmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Böylece ulusla azınlıklar, kendi dilleri ile işlem yapılan kamu kurumları ile kültürel varlıklarını koruyabilecektir. Tarihinde göstermiş olduğu gibi, Batı’daki azınlık milliyetçiliğinden ortaya çıkan sorunları çözmenin en adil ve en kalıcı yolu budur (Kymlicka, 2015:16).

...Ampirik olarak, kanıtlar göstermiştir ki, ulusal azınlıklara egemen ulusal grupla bütünleşmesi yönünde baskı yapmak hiçbir işe yaramaz. Batılı devletler azınlık ulusal kimliklerinin zamana karşı dayanıklılığı hakkında fena halde yanılmışlardır. Ulusal bir kimliğin öz niteliği –yani, kahramanlar, mitler ve geleneksel âdetler- hızla değişebilir. Ancak kimliğin kendisi –yani, kendi ulusal kültürüyle birlikte ayrı bir ulus olma duygusu- çok daha kalıcıdır. Yeri geldiğinde liberal demokratik hükümetler, ulusal azınlıklar arasındaki ulusal kimlik duygusunu ortadan kaldırmak için, kabile âdetlerinin yasaklanmasından azınlıkların dillerinde eğitim veren okulların kapatılmasına kadar, ellerindeki bütün araçları kullanmışlardır. Ancak asırlar süren yasal ayrımcılığı, sosyal önyargılara ve ilgisizliğe rağmen, ulusal azınlıklar ayrı uluslar oluşturduklarına ilişkin duygularını ve ulusal özerklik arzularını korumuşlardır (Kymlicka, 2015:16-17).

Batılı demokratik devletlerin uygulamış oldukları politikalardan elde ettikleri deneyimlere göre, ulusal azınlıkların sadakatini sağlamak için en iyi yol, bu ulusal azınlıkların milliyet duygularına saldırmak değildir. Bu durumu kabul ederek belirli bir federalizm biçiminin benimsenmesi ile özyönetim isteklerini bir karara bağlamaktır (Kymlicka, 2015:17).

İKİNCİ BÖLÜM: MİLLET SİSTEMİ

Osmanlı İmparatorluğu'nun fetihlerinin ağırlıklı olarak Avrupa'ya yönelmesi ile birlikte imparatorluğun gayrimüslim nüfusu artmıştır. Bu hususu beraberinde, gayrimüslim kişilerin hukuki statülerinin düzenlenmesi zorunluluğunu beraberinde getirmiştir. Osmanlı İmparatorluğu bu konudaki uygulamalarına temel olarak İslam hukukunun zimmilere ilişkin düzenlemelerini almıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nun gayrimüslim tebaayı kurumsal anlamda yapılandırması İstanbul'un fethinden sonra başlamıştır. Osmanlı İmparatorluğu içerisindeki gayrimüslimler “millet sistemi” olarak adlandırılan ve her dini mezhebin idari, mali, adli hatta cezai konularda kendi ruhani reislerinin idaresi altında bulunduğu bir sistem ile idare edilmişlerdir. Gayrimüslim gruplar “otonom” veya “yarı otonom” bir şekilde devlet içerisinde özle bir statü kazanmışlardır (Kenanoğlu, 2017:53-56).

2.1. İslam Hukukunda Gayrimüslimler

Osmanlı İmparatorluğu yönetim geleneği temelde İslam kurallarına dayanıyordu. Fakat bu yönetim biçimini eski Türk gelenekleri, bölgede kurulan eski imparatorlukların yönetim biçimlerinde de etkilenmiştir (Ergenç, 1999:34).

Osmanlı İmparatorluğu'nun uygulamış olduğu hukuk, İslam hukukuna dayanmaktadır. Bunun için öncelikle İslam hukuk kurallarının gayrimüslimlere yönelik kurallarını bilmek gerekir (Özcoşar, 2003:124). Hz. Muhammed 622 yılında Mekke'den Medine'ye göç edince burada Putperest, Musevi gibi çeşitli dinlere inanan insanlarla karşılaştı. Medine'de iken meydana gelen olaylarla birlikte İslam Hukuku'nun gayrimüslimlerle ilgili hükümleri

oluşmaya başladı. İlerleyen zamanlarda Hz. Muhammed'in yaptığı anlaşmalar İslam hukuku içerisinde bulunan Zimmet Hukuku'nun özünü oluşturmaktadır (Ercan, 1999:198). Müslümanlığın ilk yıllarında, Arap yarımadasında Putperestler gibi Hristiyanlar ve Musevi topluluklarda yoğun bir şekilde yaşadıkları için erken yıllarda İslâm Hukuku içerisinde yer almasındaki sebeplerden birisidir (Ercan, 2002:7-8). Hz. Peygamber ve ondan sonra gelen ilk halifelerin yapmış oldukları zimmet sözleşmeleri çerçeve olarak kabul edilerek suretiyle zimmet anlaşmasının içeriği ortaya çıkmıştır (Şahin, 2015:45).

Kur'an-ı Kerim'in mesajlarını kabul eden insanlar, "imân" ve "İslâm" kelimelerinden türetilmiş olan "mü'min" ve "Müslim" şeklinde ifade edilmişlerdir. Bu mesajı reddeden insanlar "gizlemek" anlamında "kûfr" kelimesinden türetilmiş olan "kâfir" (çoğul anlamda "kâfirûn", "küffâr", "kefere") kelimeleri ile ifade edilmişlerdir. "Mü'minler ve kâfirler" şeklindeki sınıflandırma müslimler ve gayrimüslimler şeklinde ifade edilmiştir (Güneş, 2015:3). Bu temel ayırmadan başka İslâm dini insanlar arasında ırk, renk, dil ve ülke gibi başka ölçütlere göre herhangi bir ayırım yapmamaktadır (Özel, 1996:420).

İslam hukukuna göre İslamiyet'i din olarak kabul etmeyenlere gayrimüslim denir (Türkdoğan, 2008:28). İslam hukukçuları insanları Müslüman ve Gayrimüslim olmak üzere iki gruba ayırırlar. Gayrimüslim'lerde siyasi açıdan 1- Ehl-i harb (Müslümanlarla savaş halinde olanlar, 2-Ehl-i ahd (Müslümanlar ile antlaşma yapmış olanlar) olmak üzere ikiye ayrılır (Küçük, 1999:208).

Ehl-i ahd'da kendi içerisinde üçe ayrılır. 1- Zimmiler (İslam devletinin himayesini kabul edenler, ehl-i zimme), 2- Muahedler (kendileriyle barış yapılmış olanlar, ehl-i hande), 3- Müsteminler (kendilerine aman verilmiş olanlar, ehl-i eman).(Küçük, 1999:208). Yani devletin Müslüman olmayan tebaasına zimmi denir (Tabakoğlu, 1999:23)

Zimme anlam olarak himaye (koruma), sahip çıkma, koruma mecburiyeti, emniyeti sağlamayı üstlenme gibi anlamlara gelir. İslam devleti, devletin içinden veya dışından gelebilecek her türlü tehlikeye karşı "zimmi" leri korumaya, onların can, mal, ırz ve namusları ile dini hayatlarını ve ibadetlerini koruma altına almayı Allah adına taahhüt etmektedir (Küçük, 1999:208).

Hukuki himaye olan zimme ile devlet egemenliği altındaki insanların maddi ve manevi hayatları devlet tarafından garanti altına alınmaktadır. Zimmi'ler hür insan olarak muamele görmekte, savaş esirlerine veya kölelere uygulanan muamele onlara karşı uygulanmamaktadır (Küçük, 1999:208). İslâm hukuku çerçevesinde Zimmîlerin varlıkları

ve güvenlikleri bağılı bulundukları devletin sorumluluğundadır. Bunun karşılığında ise Zimmîler devlet yöneticilerinin emir ve yasalarına uymak zorundadırlar. Örneğin, zimmîler sahip oldukları ve tarım yaptıkları topraklar üzerinden haraç vergisi, çalışacak durumdaki yetişkin erkekler için ise her kişi cizye vergisi ödeyecektir. Buna karşılık ise askerlik hizmeti ve devlet hizmeti yapmayacaklar ve toplum içerisinde Müslümanlara nazaran giyim, mesken ve davranış gibi konularda farklı durumlarda olacaklardır. İnanç ve ibadet kısmında ise, ayinlerini ibadethaneleri dışarısına taşırmamak kaydı, yeni ibadethane yapmamak ve eskilerini ise eski plânı ve eski malzemelerle onarmak şartı ile serbesttir (Ercan, 2002:8).

“Hoşgörü, hümanizma ve çokkültürlülüğü savunan önemli Kur’an ayetleri vardır” Örneğin, Mâide Sûresi 48. Ayette “...Her birinize bir şariat ve bir yol yöntem verdik. Allah dileseydi sizi tek bir ümmet yapardı. Fakat size verdikleriyle sizi denemek istedi” Bakara Sûresi 148. Ayette ise “Herkesin yüzünü ona doğru çevirdiği bir yönü vardır. Öyleyse hayırlarda yarışın...” (Khan, 1999:230). Çoğulculuğun bir gereği olarak azınlıklara pek çok haklar verilmiştir. Dini azınlıklara verilen bu hakları din ve vicdan hürriyeti başlığı içerisinde altı grupta toplayabiliriz. Bunlar: 1- İnanç Hürriyeti, 2- İbadet Hürriyeti, 3- Eğitim Hürriyeti, 4- İkamet ve Seyahat Hürriyeti, 5- Hukuklarının icra etme Hürriyeti, 6- Ticaret ve mal edinme Hürriyeti’dir (Ceylan ve Buğda, 2020:571).

İslâmiyet çok kısa bir süre içerisinde çok geniş bir alana yayılmış ve yayıldığı coğrafyalarda birbirinden oldukça farklı kültür, uygarlık ve inanç sistemi ile karşılaşmıştır. Buna karşılık ise onuncu asırdan itibaren İslâm hukukunun dondurulması ve bu hukuk sistemini kullanan devletler, ister istemez başka hukuk kurallarına da başvurmak zorunda kalmışlardır. Her dini hukuk kurallarında olduğu gibi İslâm hukuk kurallarının da belirli bir süre sonra donması ve kalıplaşması kaçınılmazdır (Ercan, 2002:8-9).

Devlet başkanlığı, ordu komutanlığı ve hâkimlik gibi üst düzey görevler gayrimüslimlere verilmez. Fakat: İslam devletine düşmanlığı olmadığı gözlenen zimmîler devlet hizmetinde çalıştırılabilirler. İnançlarına, ibadetlerine ve öğrenim özgürlüklerine sahiptirler. Bunun yanında sosyal ilişkilerde ayırım gözetilmez (Küçük, 1999:209). Zimmîler, Müslümanlardan aşağıdadırlar fakat büyük servetleri, ekonomik güçleri ve nadiren de olsa siyasi güçleri bulunmaktadır (Lewis, 2018a:267).

Tablo 2: Çokkültürcülük Politikalarının ve İslâm Fıkıhı'nın Azınlık Haklarını Karşılaştırır

	Çokkültürcülük Politikaları	İslâm Fıkıhı
Azınlıklar	Din, Dil, Etnisite	Din
Referans Kaynaklar	Anayasa	Din (Şari)
Haklar	Özyönetim Hakları, Çoektniklik Hakları, Özel Temsil Hakları	İnanç Hürriyeti, İbadet Hürriyeti, Eğitim Hürriyeti, İkamet ve Seyahat Hürriyeti, Hukuklarını İcra Etme Hürriyeti, Ticaret ve Mal Edinme Hürriyeti
Daha Fazla Hakka Sahip Olan Millet (Millet-i Hâkime)	Egemen Olan Millet (Yöneten Konumda Olan)	Müslümanlar
Verilen Haklar Öğretisi	Öznel (Liberaller) ve Toplulukçu (Cemaatçiler)	Toplulukçu

(Ceylan ve Buğda, 2020:573).

2.2. Osmanlı İmparatorluğu'nda Millet Sistemi

Türkler, İslâm dini ile ilk defa Arap gezginler ve tüccarlar aracılığı ile tanışmışlardır. Emeviler zamanında küçük gruplar halinde Müslüman olmaya başlayan Türklerin, Abbasiler zamanında sayıları artmıştır. Türkler arasında ciddi seviyede İslâmlaşma onuncu asırda ve Orta Asya'da görülmüştür. Selçuklu Devleti ile birlikte Ortadoğu'ya gelmiş olan Türklerin pek çoğu Müslümanlığı kabul etmiştir. Osmanlı İmparatorluğu'ndakine benzer bir durum Müslüman (Türk)- Gayrimüslim ilişkileri de bu yıllarda başlamıştır (Ercan, 2002:7). Büyük Selçuklu İmparatorluğu ve Anadolu Selçuklu Devleti toprakları içerisinde bulunan gayrimüslimlerin durumları İslâm Hukukunun ilgili hükümleri uyarınca belirlenmiştir. İslam Hukukunun sorunları çözemeyen hükümleri yerine veya çözüm için hüküm bulunamayan zamanlarda örfi hukuk hükümleri uygulamaya konulmuştur (Ercan, 2002:9).

Türklerin İslâm'ı kabul etmesiyle birlikte yeni bir hayat anlayışı uymak suretiyle, bağlı olduğu bu yeni dinin kurallarına uygun olarak hoşgörü duygusu benimsenmiştir. Türklerin bu konudaki rehberi ise Kur'an-ı Kerim'dir (Kazıcı, 2002:403).

Türkler onuncu asırda Müslüman olduktan sonra, yeni dinlerinin getirmiş olduğu “cihat” anlayışını kabul etmişlerdir. Arapların İslam’ı batıya doğru genişletmekten vazgeçmelerinden asırlar sonra bu işi yeni ve sürekli bir biçimde ele almışlardır. İslâmiyet’in Türk devletlerine bir amaç ve anlam vermesinin yanı sıra Türklerin ulusal özellikleri de bu potada kaynaşarak “Türk” ve “Müslüman” aynı anlamda kullanılır olmuştur. Bununla birlikte Türkler, dil ve devlet gibi ayırt edici özellikleri genel olarak korumuşlardır (Karpas, 2010:89-90).

Osmanlı İmparatorluğu, Müslüman dünya çevresi içerisinde, Bizans olarak adlandırılan Doğu Roma İmparatorluğu topraklarında kurulmuş bir devlettir (Karpas, 2013:30). “Osmanlı İmparatorluğu, tarihin son Roma İmparatorluğudur” (Ortaylı, 2006:181).

Osmanlı İmparatorluğu dört büyük uygarlık, dört büyük askeri ve siyasi gücün bırakmış olduğu boşluğun ortasında kurulmuşlardır ve dolayısı ile bu dört boşluğun tam sınırlarını dolduracak kadar genişleyeceği ve en az onların gücüne ulaşacak bir devlet olacağı bellidir. Roma İmparatorluğu’nun yıkılmasının ardından oluşan boşluğu Bizans, Arap devletlerinin yıkılışından dolayı meydana gelen boşluğu Selçuklular doldurmuştur. Şimdi ise Selçuklu ve Bizans’ın yıkılması ile meydana gelen büyük güç boşluğunu Osmanlılar doldurmuştur (Sander, 2015:30-31). Osmanlı İmparatorluğu de XIII. yüzyılın sonlarından XX. yüzyılın ilk çeyreğine kadar yaklaşık olarak 600 yıl devam eden uzun ömürlü bir siyasal kuruluştur (Ergenç, 1999:32).

Anadolu’da kurulan küçük bir beylik iken izlemiş olduğu devlet ve yönetim siyaseti ile sınırlarını kısa bir sürede genişleten Osmanlılar, kısa sürede geniş bir alana yayılmışlardır. Bu süre içerisinde birçok devletler ile ilişkiler kurmuş ve sınırları içerisinde bulunan tebaanın can ve mal güvenliğini sağlamıştır. Osmanlıların fetih siyaseti ve tebaasının can ve mal güvenliğini sağlayan bu siyaseti ile egemenliği altındaki milletlerin çeşitliliği artmış ve böylece Müslümanlar ile gayrimüslimler arasındaki ilişkiler artmıştır. Egemenliği altındaki milletlerin çeşitliliğinin ve yoğunluğunun artması devletin uyum ve düzen politikalarını yenilemeye ve Müslim-gayrimüslim ilişkilerini bu duruma göre yeniden düzenlemesi ihtiyacını ortaya çıkarmıştır (Sofuoğlu & Akvarup, 2012:73). Daha önce kurulan Müslüman devletlerde görüldüğü üzere Rumlar, Ermeniler, Yahudiler ve daha küçük Hristiyan gruplar Osmanlı İmparatorluğu zamanında da kendi cemaat örgütlerini kurabiliyor, özel cemaat hakları ve imtiyazlardan yararlanıyorlardı (Lewis, 2020:26-27).

Millet kelimesi kökeni Aramice'ye dayanan Arapça *milla*'dan geliyordu”(Lewis, 2018b:453).

“Mille, “bir söz“ anlamına gelmektedir. Dolayısıyla millet kavramı, muayyen bir söz ya da vahiy kitabını kabul eden insan topluluğu demektir. Bu kavram Kur'an'da, “din“ ve “şariat“ anlamında kullanılmaktadır. Klasik İslâm literatüründe millet terimi, din, mezhep, ya da bir din veya mezhebe bağlı topluluk anlamında ele alınmaktadır”(Eryılmaz, 1999:236).

Osmanlı İmparatorluğu'nun tarihi geniş bir alana yayılmış bulunmaktadır. Bu alan, Osmanlı İmparatorluğu'nun kısa süre için ele geçirdiği toprakları saymaz isek, günümüzde bulunan yaklaşık otuz beş ulus devlet bulunmaktadır (Yenişehirlioğlu, 2011:9).

Altı yüz yıllık tarihi boyunca, üç kıtaya yayılan geniş topraklar üzerinde yirmi farklı etnik gruptan, dört farklı dine inanan insanları yönetmiş olan Osmanlı İmparatorluğu için Müslüman olmayan (gayrimüslim) topluluklar ayrı bir önem taşır (Ercan, 1999:197).

Tarihte kurulmuş olan büyük imparatorlukların çoğunun dinleri, dilleri, örf ve adetleri birbirinden farklı vatandaşları olmuştur (Kurat, 1999:217). Osmanlı İmparatorluğu'nda ise zaman içerisinde Rum Hristiyanlar, Ermeni Hristiyanlar ve Yahudiler gibi devlet tarafından yasal kabul edilmiş ve teşkilatlandırılmış dini cemaatler için de kullanılmaya başlanmıştır (Lewis, 2018b:453).

Osmanlı İmparatorluğu gayrimüslimlere İstanbul'un fethinden önce İslam hukuk kuralları çerçevesinde davranmıştır (Karataş, 2006:269). Ancak gayrimüslimlerin devletin yapısında örgütlenmiş, dinsel-siyasal topluluklar olarak bir özerklik tanınmamıştır (Uzun, 2010:253).

İslam'daki zimmi hukuka göre geliştirilen millet sistemi, İstanbul'un fethinden sonra Fatih Sultan Mehmed'in bir Ortodoks Patriği ataması ve Ortodokslara özellikle dini konularda geniş özerklikler vermesiyle başlamıştır (Eryılmaz, 1999:236). Gayrimüslimler verilen bu idari ve dini özgürlükler, zaman içerisinde olgunlaşarak millet sisteminin temelini oluşturmuştur (Uzun, 2010:253).

Bu şekilde İstanbul'un fethinin Osmanlı İmparatorluğu kadar Türk olmayan ve gayrimüslimler açısından da bir dönüm noktası olduğu söylenebilir (Güneş, 2015:25). Osmanlı İmparatorluğu bünyesinde var olan dinsel cemaatleri yasal bir statüye oturtturarak resmi olarak tanınması ile birlikte kurumsallaşması, devletin bir imparatorluğa dönüştüğüne işaret etmekteydi (Karpat, 2001:56).

Osmanlı İmparatorluğunun, egemenliği altındaki toplulukları, dinlerine ve mezheplerine göre örgütleyerek yönetmesine “millet sistemi” denir (Eryılmaz, 1990:17). Osmanlı

İmparatorluğu devlet yönetimi, millet kavramını dinsel içeriğe göre, egemenliği altındaki toplulukları dinsel inançlarına göre örgütlemiştir. İslam dinindeki zımni hukuka dayanan bu sistemi Batılılar “millet sistemi” olarak tanımlamışlardır (Uzun, 2010:254). Ortaylı (2008:450) ve (2007a:172) ise millet sistemini; bir bölgenin İslam imparatorluğuna katılmasından sonra buradaki kitap ehlinin (Ehl-i zimmet), hukuk ve himaye bahşedici bir ahitname ile İslam idaresi altına girmesinden doğan bir teşkilat, bir hukuki varlık olarak tanımlamaktadır.

Osmanlı İmparatorluğu’nun uygulamış olduğu millet sistemi ulus (nation) üzerinden değil, topluluk (community) unsuru üzerinden hareket edilerek oluşturulmuştur. Çünkü bu sistemde birleştirici unsur olarak etnik köken değil, din unsuru birleştirici unsur olarak kabul edilmiştir (Demir, 2019:411). “Dolayısıyla, din bir dönem, kimliği tayin edici olmuş; dile dayalı kimlik arka plana itilmiştir” (Ortaylı, 2011:76). “Millet kavramı aslında din kavramı ile aynı anlama gelmektedir. Millet, bir dine (veya mezhebe) bağlı toplulukları, ümmet ise etnik açıdan farklı toplulukları (ulus) ifade etmektedir” (Bilgiç, 2013:339). Osmanlı İmparatorluğu’nun ancak son dönemlerine doğru millet kelimesi, bugünkü ırki aidiyeti ifade eden anlamı ile kullanılmaya başlanmıştı (Sofuoğlu & Akvarup, 2012:74).

Osmanlı İmparatorluğu’nda, devlete karşı yükümlülüklerini yerine getirdikleri sürece cemaatler toplumsal yapının temelini oluşturmuşlardır. Osmanlı toplumsal yapısının yerel ilişkiler ağına önemli olduğu, alt kültürlerin egemen olduğu karmaşık bir yapıda olduğu söylenebilir. Devletin bu alt kültür ve cemaatler üzerinde etkisi zayıf olduğu için devlete değil, aşiret köy ve cemaatsel bağlılık güçlenmiştir. Millet sisteminin yapısı ile gayrimüslimlerin cemaatlerine bağlılıkları artmış ve cemaat içi ilişkiler, cemaat-devlet ve cemaatler arası ilişkilerden daha fazla ve sağlam bir yapı ortaya koymuştur. Osmanlı’nın uygulamış olduğu millet sistemi, cemaat ve alt kültürel yapılara geniş bir hareket olanağı sunmuştur (Uzun, 2010:254)

Osmanlı İmparatorluğu siyasal sisteminde denge önemli bir unsurdur. Bu yöntem sayesinde toplumu yönetmek daha kolay ve akılcıdır. Çünkü millet başları örgütlenme açısından devletin onayını almak zorundadır. Yani yönetim bireyleri tek tek devlete bağlamak yerine, cemaati kendisine bağlamayı daha uygun bulmuştur. Nitekim, Osmanlı yönetimi gayrimüslim tebaayı cizye vergisi dışında birey olarak muhatap almamış, sadece cemaat-millet olarak muhatap almıştır (Adıyeke: 1999:256).

Bir beylik olarak kuruluşundan itibaren kendisini ve şartların getirdiği değişiklikleri yapmış olan Osmanlı İmparatorluğu, sağlam temeller üzerine oturtulmuş olduğu devleti, yüksek seviyeleri ulaştırdığı birimleri ile uzun yıllar güçlü devlet konumunu sürdürmüştür. Osmanlı İmparatorluğu’nu diğer Anadolu beyliklerinden daha uzun ömürlü yapan özelliklerden birisi ise hoşgörü anlayışıdır (Kazıcı, 2002:388).

Osmanlı İmparatorluğu’nun gösterdiği hoşgörü ve geliştirdiği millet sistemi sayesinde ülkede yaşayan çeşitli dinlere, mezheplere ve ırklara mensup insanlar yüzyıllar boyunca her türlü fikirleriyle İslâm kültür ve medeniyeti çerçevesinde varlıklarını koruyabilmişlerdir (Küçük, 1999:210).

XIX. asrın başlarında Osmanlı İmparatorluğu teb’asından fakir bir kişinin güç, şeref ve zengin olma olasılığı, devrim sonrasındaki Fransa da dâhil olmak üzere Avrupa’daki Hristiyan devletlerinden çok daha yüksektir (Lewis, 2018a:268).

Osmanlı İmparatorluğu topraklarında yaşayan gayrimüslimler, din ve vicdan hürriyeti açısından çağdaşlarına göre oldukça geniş haklara sahip olmuşlardır. İnanç ve ibadetleri konularında bazı istisnalar dışında hiçbir zorlukla karşılaşmamışlardır (Karataş, 2006:283).

Osmanlı İmparatorluğu farklı grup kimliklerini esas almakta olan millet sistemi ekseninde çoğulcu bir anlayış oluşturmakla birlikte birbirinden farklı sosyal yaşam tarzına sahip topluluklar, bu sistem ile birlikte varlıklarını devam ettirmişlerdir (Anık, 2012:120). Yani Osmanlı İmparatorluğu millet sistemi sayesinde dinlerini ve kimliklerini asırlar boyunca korumuşlardır (Şimşek, 2017:115).

2.3. Millet Sisteminin Genel Özellikleri

Millet teşkilatının başında bulunan ruhani liderlere verilen isim, Yunanca “ethnos” ve “arhon” kelimelerinin birleşmesi ile meydana gelen ve millet başı anlamında “etnart”dır (Ortaylı, 2007b:47-48). Gayrimüslim cemaat liderleri, sadece dini otoriteyi değil, ayrıca idari otoriteyi de temsil etmekteydiler. Devlet nezlinde, cemaatini temsil etme, cemaatin davranışlarından sorumluluk taşıma ve Divan-ı Hümayun’da cemaati adına söz söyleme yetkileri olduğu için kendilerine “millet başı” denilmiştir. Osmanlı İmparatorluğu toplum üzerindeki yetkilerini genel yönetim, güvenlik, maliye ve askerlik konularında sınırlandırmıştır. Bu alanların dışında kalan eğitim, sosyal güvenlik, adalet, nüfus, dini işler

ve vakıf hizmetleri gibi işleri din veya mezhep esasına göre teşkilatlandırılmış gayrimüslim topluluklara bırakmıştır. Bu sayede Osmanlı cemaat yönetimleri, kendi cemaatlerini tek bir merkezden yürütme yetkisine sahip olarak, nüfus ve hâkimiyetlerini şehirlere, kasabalara hatta köylere kadar genişletmişlerdir (Eryılmaz, 1999:236-237).

Belirtilmesi gereken bir başka nokta da gayrimüslim din adamlarının durumudur. Gayrimüslim din adamlarından, Müslüman din adamlarında olduğu gibi kişisel vergi ve cizye alınmamıştır. İbadethanelerin vakıfları da imparatorluk yıkılana kadar varlıklarını devam ettirmişler ve müdahalede bulunulmamıştır (Adıyeke, 1999:260).

Osmanlıda farklılıklar önemli bir yere sahiptir. Osmanlı'nın modern öncesi döneminde “aynılık” ya da “benzerlik” yerine “farklılık” esastı. Bu “mozaik toplum modeli” inançlardaki farklılıklara göre oluşturulmuş ve yasalar tarafından korunmuştur. Bu model ile sosyo-kültürel ve dini planda bir çoğulcu nitelikler taşımaktadır (Eryılmaz, 1999:237).

Gayrimüslimler, Osmanlı toplumsal yapısında kendilerine ait bir özgürlük alanları vardır fakat diğer toplumsal gruplarla ilişkilerde belli kurallara uymak zorundadırlar (Uzun, 2010:254)

Osmanlı İmparatorluğu'nda cemaatlerin yönetimi ve iç istikrarı devlet tarafından desteklenmekteydi. Bunun sebebi ise cemaatlerin yönetiminin, devlet yönetiminin bir parçasını oluşturmasıdır. Bunun için Osmanlı yönetimi, cemaatlerin otoritelerini devamlı desteklemiştir ve gerektiği takdirde de kendi kolluk güçleriyle cemaatlerin yanında yer almıştır (Eryılmaz, 1999:239).

Gayrimüslimler Osmanlı egemenliği altında rahat bir şekilde din ve vicdan hürriyetine sahip oldular. Osmanlı yönetimindeki gayrimüslimler dini inançlarının gerektirdiği şekilde ibadetlerini yapabilmekte, kilise okulları ile de kendi inançlarını çocuklarına serbestçe öğretebilmektedirler (Özcoşar, 2003:137). Osmanlı millet sistemi çağdaşı diğer imparatorluklara kıyasla daha insancıl ve liberaldi. Yönetimi altındaki hiçbir gayrimüslim cemaat dilinden, örf ve adetlerinden ve inançlarından dolayı zulme, baskıya ve işkenceye maruz kalmamıştır (Kurat, 1999:221).

Osmanlılarda, ister Müslüman olsun, ister gayrimüslim olsun bütün tebaa; mal, can ve namus emniyeti gibi konularda devletin himayesi altındaydı. Bu konularda tebaalar arasında bir ayrım yapılmamıştır. Devlet, Müslümanlar gibi gayrimüslimleri de asli tebaa olarak görmüş ve gayrimüslimler arasındaki anlaşmazlıkları çözmeyi bir görev olarak

üstlenmiştir. Gayrimüslim topluluklar da kendi iç sorunlarının çözümü veya kendi millet liderlerinin kötü yönetimlerini devlete şikâyet ederek çözüme kavuşturmaya çalışmışlardır. Devletin himayesi altındaki gayrimüslim toplulukların gerek kendi içlerinde gerekse de birbirleri arasında tarihi, dini veya sosyal birtakım anlaşmazlıkları vardı. Bazı zamanlarda bu anlaşmazlıklar o kadar yoğun bir şekilde yaşanır ki, devlet otoriteleri ile olan anlaşmazlıklardan daha yoğun olurdu. Osmanlı İmparatorluğu, gayrimüslim topluluklar arasındaki bu anlaşmazlıkların çözümünde bir “hakem” rolü üstlenmemiş olsaydı ırk, din, mezhep ve gelenek gibi farklılıklardan kaynaklanan anlaşmazlıkları kullanarak onları birbirine düşürüp zayıflatmayı hatta asimile etme yoluna bile gidebilirdi (Eryılmaz, 1999:238).

Gayrimüslimlerin faal olarak kullandıkları ibadethaneleri devletin koruyuculuğu altındadır. Fatih Sultan Mehmet döneminden itibaren gayrimüslimlerin ibadethaneleri ve ibadethaneye bağlı vakıfları devletçe koruma altına alınmıştır. Gayrimüslim cemaatler ise kilisede yapılacak tamir ve tadilat için merkezden izin almak zorundadırlar. Buradaki önemli nokta: Kiliselerin kendi hiyerarşik yapıları içerisinde, patrikhane aracılığıyla değil, doğrudan devlet merkezinden izin almaları gerektiğidir. Bu Osmanlı İmparatorluğu’nun ibadethaneler ile ilgili genel bir politikasıdır. Bunun gibi Müslümanlara uygulanan kanunlarda da benzer uygulamalar vardır. Örneğin, mescit yapımı rahat olmasına rağmen, hutbe okunan minberli cami yapılması için kesinlikle Ferman-ı Hümayun gereklidir (Adıyeke, 1999:259).

Osmanlı İmparatorluğu’nda zimmilere İslam hukuku ile birlikte örfi hukuk uygulanmıştır. Lüzum üzerine çıkarılan fermanlar, İslam hukukuna uygun olarak çıkarılmış ve çıkaran devlet idarecilerinin görüşlerini de yansıtmıştır (Karataş, 2006:271). Adli hukuk bakımından gayrimüslimler arasında eşitsizlikler yoktur. Ortaçağ Avrupa’sında görülen sınıflara ve milletlere göre uygulanan hukuk kuralları Osmanlı İmparatorluğu’nda görülmez (Eryılmaz, 1999:239). Lewis, (2018a:267) ise gayrimüslimlerin, Müslüman mahkemelerinde şahit olamadıklarını, kadın ve kölelerde olduğu gibi, tazminat konularında da Müslümanlar’ın yarısı değerinde olduğunu belirtmiştir.

Osmanlı hukuku açısından önemli olan nokta gayrimüslimlerin ister millet şeklinde teşkilatlanmış olsun, ister bağımsız kilise ve cemaatler şeklinde teşkilatlanmış olsunlar her iki durumda da hukuki ve kazai muhtariyetten yararlanmış olmalarıdır (Aydın, 1994:425).

Osmanlı İmparatorluğu sınırları içerisindeki zimmiler İslam hukuk kurallarına göre vergilendirilirdi. Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşayan Müslümanlar ile gayrimüslimler arasındaki belki de en önemli fark cizye vergisidir (Özcoşar, 2003:135). Cizye, gayrimüslimlerin ödemek zorunda oldukları İslami bir vergiydi. Her zaman nakit olarak alınır ve doğrudan merkezi hazineye aktarıldı. Vergiler sıralamasında “meşru” (hak) vergilerin en önemlisidir. Az da olsa bazı gayrimüslimlere cizyeden muafiyet veya cizye gelirinin dirlik olarak verilmesi görülmektedir (İnalcık, 2018:79). Osmanlı İmparatorluğu XVI. asra kadar bu vergiyi ifade etmek üzere haraç kelimesini kullanmış ise de bu tarihten sonra cizye veya cizye-i şer'i kelimelerinin kullanımı yaygınlaşmıştır (İnalcık, 1993:45). Yeni fethedilen topraklarda cizye vergisi vermek ile mükellef olanları o bölgenin kadısı tarafından belirlenirdi (İnalcık, 1993:45-46).

Cizye vergisi her gayrimüslimden alınmamıştır. Cizye vergisi almak için bazı şartların olması gerekmektedir. Erkek olmak, bâliğ olmak, sağlıklı ve çalışabilir güçte olmak gibi şartlar gerekmektedir. Kadınlar, çocuklar, hasta ve sakatlar, çalışamayacak yaşlı erkekler, sadece bağışlarla geçinmekte olan ruhani liderler, köle ve dilenciler cizye vergisi vermezlerdi. Fakat çalışmadığı halde vergi verebilecek serveti olanlardan cizye vergisi alınırdı. Özetle cizye, 14-75 yaş arasındaki sağlıklı erkeklerden alınan bir baş vergisidir (Kütükoğlu, 1994:533-534).

Cizye vergisi veren kişiler mali durumlarına göre üç sınıf üzerinden kategoriye ayrılmışlardır. Zenginler birinci sınıf olup âlâ olarak 48 gümüş dirhem, ikinci sınıf yani orta halliler evsat olarak 24 gümüş dirhem ve üçüncü sınıf yani fakirlerden ednâ olarak 12 gümüş dirhem alınırdı. Bu üç kategori içerisinde evsat en büyük orana sahiptir ve %60-80 arasında değişmektedir (Kütükoğlu, 1994:534).

Gayrimüslimlerin yaşadıkları evlere bazı sınırlamalar konulmuştur. Müslümanların evlerinden daha büyük ve gösterişli evler yapmaları yasaklanmıştır (Uzun, 2010:254). Bazı istisnalar olmakla birlikte ata binmeleri, silah taşımaları, kaldırımda yürümelerine bazı sınırlamalar getirilmiştir (Eryılmaz, 1999:239).

Genellikle insanlar kendi dillerini konuşacakları, kendi dinlerinin ibadetlerini birlikte yerine getirecekleri mahalleleri seçmektedirler (Ortaylı, 2012:85). Osmanlı İmparatorluğu kentlerinde mahalleler sosyal sınıflaşmaya göre değil, etnik ve dini farklılıklara göre şekillenmiştir. Yani Müslümanlar ve gayrimüslimler ayrı mahallelerde otururlar. Bu ayırım, ırk farklılığında da görülmektedir. Bir dini veya etnik grubun zengin ve fakiri aynı

mahallede yaşamaktadırlar. Örneğin, İstanbul'da sur dibinde Balat (Musevi Mahallesi), Fener (Rumların), Sulumanastır, Samatya, Kumkapı (Ermenilerin) ve Sulukule (Çingenelerin) yaşadığı mahalleler bulunmaktadır (Ortaylı, 2008:281).

Gayrimüslimlerin kılık-kıyafetlerinde de bazı düzenlemeler yapılmıştır. Buna göre kıyafetlerinde Müslümanlara benzemeleri yasaktır. Gayrimüslimlerin kıyafetlerinde lüks kumaş kullanmaları, ekonomik ve toplumsal sebeplerle yasaklanmıştı. Ayrıca her cemaat için bazı renkler belirlenmiştir (Uzun, 2010:254). Zimmilerin kıyafetlerinin üzerinde durumlarını tanımlayan birtakım işaretler bulundurmaları zorundalardı (Lewis, 2018a:267). Fakat bu sınırlamaların pek çoğu sembolikti, temsili bir nitelik taşımaktaydı ve uygulamada sıkıntıya sebep olmuyordu (Eryılmaz, 1999:239).

Kıyafet ve aynı mahallede oturmama zorunlulukları gayrimüslimler tarafından da benimsenmiştir. Gayrimüslimler açısından Müslümanlara karışmama, dinini ve geleneğini bu şekilde devam ettirme söz konusudur. Bu önemli bir noktadır. Osmanlı İmparatorluğu'ndaki millet teşkilatı biçiminde teşkilatlanma ve bireylerin bu kesime aidiyeti modern dünyadaki azınlık statüsü ve psikolojisinden objektif ve subjektif esasları bakımından farklıdır (Ortaylı, 2002:380).

Osmanlı İmparatorluğu'nda gayrimüslimler tamamen yönetim dışında tutulmamışlardır. Hristiyanların, Musevilerin, Türk ve Müslüman kimliğini benimsemese bile bir paşa olabilir ve yönetimde üst düzey görevlere gelebilirdi. Yani İslâm Osmanlılarda yükselmek için gerekli bir şart değildir. Osmanlı İmparatorluğu tarihinde gayrimüslim olduğu halde dışişleri bakanı, maliye bakanı olan hatta elçilik yapan gayrimüslimler görülmektedir (Eryılmaz, 1999:239).

Zimmilerin, Müslüman kadınlarla evlenmesi yasaktı ve evlenirse cezası ölümdü. Yalnız Müslüman erkekler, gayrimüslim kadınlarla evlenebilirlerdi (Lewis, 2018a:267-268). İslam hukukçuların pek çoğu Mâide Sûresinin 5. Ayetini delil olarak göstererek Ehl-i kitap kadınlarla evlenmenin caiz olduğunu belirtmişlerdir. Ayrıca Bakara Sûresinin 221. Ayetine göre de Müslüman bir kadının gayrimüslim bir erkek ile evlenmesinin haram olduğu konusunda görüş birliği içerisindeyler (Özel, 1996:424-425).

Osmanlı İmparatorluğu tebaası olan gayrimüslimlere karşı sadece din, gelenek, örf, eğitim gibi alanlarda özgürlük sağlamakla kalmamış, ayrıca halkının ekonomik bakımdan rahat olmalarını hedeflemiştir. Örneğin, Hristiyan halkın çalışmaması ve alışveriş

yapmaması sebebi ile Pazar günü olan semt pazarlarını cumartesi gününe alarak halkının mağdur olmamasına gayret sarf etmiştir (Kazıcı, 2002:399).

Osmanlı İmparatorluğu'nda, devletin zimmilerle ilişkilerinin olumlu yönde gelişmesinin bir sebebi de zimmilerin toplum ve devlet için yararlı olmasıdır. Müslümanların ihtiyaç duydukları halde sahip olamadıkları ya da önemsemedikleri bazı özelliklerde (ticaret, finans, sanat ve zanaat bilgilerinde, uğraşlarında) gayrimüslimler kendilerini geliştirmişlerdi. Zamanla gayrimüslimler belirtilen alanlarda Osmanlı yönetiminin ve toplumunun vazgeçilmez unsurları haline geldiler. Siyasal alanda egemen millet olarak görülse de Müslümanlar belirtilen alanları gayrimüslimlere bırakmakla ekonomik açıdan “mahkûm millet” durumuna düştüler (Eryılmaz, 1999:241).

Osmanlı İmparatorluğu toplulukları içerisinde bulunan gayrimüslimlere geleneklerini devam ettirmek, ibadetlerini yerine getirmek, dillerini unutmamak maksatları ile kendilerine yardımcı kişiler yetiştirilmesi amacı ile, din adamlarının eğitimi için açılan seminerler, verilen hakların suistimal edilmesi ile birlikte amacını aşmıştır. Seminerler, birer okul şekline getirilmiştir. Ayrıca Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşamakta olan tüm cemaatleri aynı haklar tanınmış, bu şekilde Osmanlı halkından çeşitli milletlerin açmış oldukları cemaat okulları ve kilise bünyesinde kurulmuş olan “Ruhban Okulu” niteliğindeki küçük okullar, zaman içerisinde gelişip, büyümüş ve yaygınlaşmış, giderek kimlikleri değişmiş ve birer örgün eğitim-öğretim kurumu olma yolunda ilerlemişlerdir (Haydaroğlu, 2002:323-324).

Osmanlı İmparatorluğu eğitim sistemi devletin tekelinde olmadığı için özel alan içerisinde mütalaa edilmesi, devlet denetimi yetersiz kalmıştır. Tehlike fark edildiğinde ise geç kalınmış veya dış baskıya maruz kalınmıştır. Tanzimat döneminde ise, eğitim deyim yerindeyse yabancıların eline bırakılmıştır (Fendoğlu, 2002:342).

Osmanlı İmparatorluğu içerisinde bulunan gayrimüslimler bilinenin aksine askerlik yaparlar. Gayrimüslim askerler sadece doktor, eczacı, mühendis olarak değil muharip sınıf içerisinde de bulunurlar. Ayrıca sadece subay olarak değil, er olarak da bulunmaktadır. Osmanlı donanması Noel ve Paskalya'da demir atardı. Çünkü mürettebatının büyük bir kısmı yortu için evine giderdi. Osmanlı ordusunda önemli sayıda gayrimüslim asker vardır (Ortaylı, 2007b:50). Osmanlı İmparatorluğu içerisinde bulunan Müslümanlar, askerliğin zorlukları, savaş ve hastalık gibi nedenlerle sayıca azalıp fakirleşirken, Hristiyanlar ise sayıca artmakta ve zenginleşmekteydiler (Gülsoy,

2002:152). Gayrimüslimlerin bu statüsü Tanzimat Fermanı'na kadar devam etmiş, bu tarihten itibaren ise Müslümanlarla eşit bir konuma gelmişlerdir (Uzun, 2010:254). Buradan millet sisteminin gerçekte bir “topluluk yönetim sistemi” olduğu sonucuna varılabilir (Demir, 2019:416).

Sonuç olarak, Osmanlı İmparatorluğu'nda İslam hukukunda zimmiyet kavramından kaynaklanabilen, ancak bunun Osmanlı'ya adaptasyonu olan millet sistemi uygulanmıştır. Millet sisteminde her millet, kendi iç organizasyonuna sahip, kendi geleneği etrafında örgütlenmiş kapalı bir toplum oluşturmuştur. Bu milletler devletçe tüzel kişilik olarak tanımlanmış ve kullanılmıştır. Zira bireyin değil cemaatin önde tutulduğu eski topluluklar ve bu tür örgütlenme, dönemi için akılcı idi. Toplum için önemliydi. Çünkü ortaçağlarda birey, cemaat mensubiyeti yaşam için bir statü idi. Devlet için önemliydi; toplumsal denetim kolaylaşıyordu. Dolayısıyla bu cemaatçi yapı hem yönetenler, hem de yönetilenler için kabul edilebilir bir ortaklıktı (Adıyeke, 1999:260).

2.4. Millet Sistemini Oluşturan Unsurlar

Osmanlı İmparatorluğu'nda kabul edilmiş dört millet (milel-i Erbaa) bulunmaktadır. Bunları; Müslüman milleti, Rum (Ortodoks) milleti, Ermeni milleti ve Yahudi milleti olarak sıralayabiliriz. Müslüman milletini “Millet-i Hakime”, Ermeni milletini ise “Millet-i Sadıka” olarak adlandırmışlardır. Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşamakta olan Türkler, Araplar, Arnavutlar, Boşnak, Pomak, Berberi, Çerkes, Gürcü, Abaza, Çeçen vs. tüm Müslümanlar Müslüman milleti olarak adlandırılmışlardır. Benzer şekilde Bulgarlar ve Sırlar farklı gruplar oldukları halde 1850 yılına kadar Rum milleti olarak adlandırılmışlardır (Adıyeke, 1999:255).

Cemaat liderleri sadece dini liderler değil, aynı zamanda sivil liderlerdir. Cemaat liderlerinin almış olduğu kararlar ve vermiş olduğu emirler aynı zamanda devlet desteğine sahiptir. Bu liderler devlete karşı cemaatlerinin itaat ve cizye vergilerinin toplanmasından sorumluydular. Bunun karşılığı olarak ise ruhani reisler ve cemaatlerine ibadet özgürlüğü, engin bir hoşgörü ve koruma olanağı sağlanmıştır (Hourani, 2006:106).

“Osmanlı Devleti'nde azınlıkların statüsü, ırksal değil dinsel aidiyete göre belirlenmiştir” (Bilgiç, 2013:339). Osmanlı İmparatorluğu'nu meydana getiren topluluklar itibar sırasına göre sıralanır ve imtiyazları da birbirinden farklı olurdu. Genel olarak itibardaki sıralama; Müslümanlardan sonra Rumlar, Ermeniler ve Yahudiler olarak sıralanmaktaydı (Küçük, 1999:210).

Osmanlı İmparatorluğu başlangıçta gayrimüslimleri Rum Ortodoks, Gregorian Ermeni ve Yahudi olmak üzere üç dini-cemaate ayırmıştı. On dokuzuncu yüzyılda misyonerlik

faaliyetlerinin sonucu olarak Katolik ve Protestan milletleri bunlara eklenmiştir (Yetişgin & Özdamar, 2016:190).

Osmanlı İmparatorluğu'nun zaman içerisinde zayıflaması ile birlikte on dokuzuncu asırdan itibaren yabancı devletler ülke içerisinde bulunan gayrimüslimleri kendi menfaatleri için kullanmaya gayret sarf etmişlerdir. Meydana gelen hoşnutsuzluk ortamı “Milliyetçilik” akımıyla daha da güçlenmiştir. Bu ülkelerden Fransa “Katolikleri”, İngiltere “Protestanları”, Rusya “Ortodoksları” desteklemesi ile birlikte yeni uygulamalar meydana gelmiştir (Akin, 2006:22).

2.4.1. Ortadokslar Rum Milleti

Roma İmparatorluğu'nun parçalanmasının ardından, doğuda kalan parçası, yıkılış tarihine kadar Roma adını kullanmıştır. On altıncı asra kadar da bu ismi kullanmıştır. On altıncı asırdan itibaren tarihçi ve yazarlar Bizans ismi kullanmaya başlamıştır. Eski kaynaklarda Romanion veya Romania şeklinde geçen “Roma Devleti, Roma Ülkesi” anlamında kullanılmış olan bu kelime Arap kaynaklarında, Arapça’da “o” sesi bulunmadığından dolayı “Rum/ el-Rum” biçimini almıştır. Türkler de, Anadolu’ya geldikleri tarihten itibaren Arapçadaki anlamı ile Rum veya Urum şeklinde kullanmışlardır. Rum kelimesi zaman içerisinde coğrafi bir konum kazanmıştır. Rum deyimi, Anadolu’yu ifade etmek için Türkler tarafından da kullanılmıştır (Ercan, 2002:19-20).

Rumların büyük bir kısmı Ortodoks mezhebine inanmaktadırlar (Ercan, 2002:18). İstanbul’un fethinden önce Ortodoks Rum Patriği Ayasofya’da oturuyordu. İstanbul’un fethinden sonra ise değişik tarihlerde, değişik kiliselere taşınmıştır. Bugünkü yerini ise 1602 yılında Aya Yorgi Kilisesi patrikhane merkezi yapılmıştır (Ercan, 2002:25).

İstanbul’da bulunan Fener Patrikhanesi, Ortodoksların dini ve idari merkezi konumunda bulunmakta idi. Ortodoksluğa inananların çoğunluğunu Rumlar oluşturduğu için, Rum Patrikhanesi de denilmektedir. Ortodokslar daha çok Balkanlarda yoğun olarak yaşamaktaydılar. Öncelikle Rumlar olmak üzere, Eflak-Boğdanlılar, Karadağlılar ve Sırp Ortodoks mezhebine bağlı bulunmaktaydılar. Bu milletlerin hepsi, dini bakımdan İstanbul’da bulunan Rum-Ortodoks Patrikhanesinin yönetimi altında bulunmaktaydılar (Eryılmaz, 1990:52).

Osmanlı İmparatorluğu'nda en büyük gayrimüslim topluluk Ortodokslardır. Fatih Sultan Mehmed'in İstanbul'u fethetmesinin ardından bütün dinlere ve ırklara tanınan serbestlikten en çok yararlanan Ortodokslar olmuşlardır (Eryılmaz, 1990:51).

Fatih Sultan Mehmed, fonksiyonunu büyük ölçüde kaybetmiş olan Ortodoks kilisesini yeniden ayağa kaldırmıştır. İstanbul'un fethinden önce Doğu ve Batı kiliselerinin birleşmesi fikrinden dolayı, İstanbul Ortodoks Patrikliği eski önemini yitirmiştir. Kilise cemaatinin birliğinin bozulması üzerine Patrik II. Athanasios istifa etmiş ve yerine bir atama yapılamamıştı. Ortodoks Kilisesinin dağılma tehlikesini iyi değerlendiren Fatih, patriklik makamına dini geleneklere göre bir patrik seçilmesi talimatını vermiştir. Rum din adamları kendi geleneklerine göre Georgios Scholarios 'u "Gennadios" unvanı ile patrik seçtiler ve Fatih bu seçimi onaylamıştır (Eryılmaz, 1992:20-21).

Fatih, seçilen patrik'e Ortodoks kilisesi ve mensuplarına verilen hakları belirten bir ferman verdi. Bu fermana; kiliselerin korunması, evlenme, boşanma ve defin işlemlerinin kendi dini geleneklerine göre yerine getirilmesi, paskalya yortusunun yapılmasına devam edilmesi, patrik ve büyük rahiplerin her türlü genel hizmetlerden muaf tutulmasını içeriyordu. Patrik'e aynı zamanda "millet başı" unvanı verildi. Bu şekilde Patrik "ruhani" yetkileri ile birlikte "cismani" yetkiler ile de donatılmış oldu. Patrikhane dini ve idari işlerde kendi içerisinde serbest bırakıldı (Eryılmaz, 1992:21).

Fatih Sultan Mehmet vermiş olduğu ferman ile birlikte patrik ve diğer din büyükleri muhterem sayılmış, her türlü saldırıdan ve vergilerden muaf tutulmuşlardır. Patrik vezirle aynı seviyede kabul edilerek gerektiği takdirde padişah huzuruna çıkarak veya divan toplantılarına katılmak suretiyle cemaatinin konularını dile getirebilmiştir. Ayrıca patrikhaneyi korumak için yeniçerilerden bir birlik görevlendirilmiştir. Ayinlerini serbestçe yapmalarına izin verilmiştir. Kilise eskisi gibi evlenme, boşanma, miras, doğum ve ölüm konuları gibi konuları ile ilgili hukuki düzenlemeler yapma yetkisi verilmiştir. Resmen bağımsız bir kurum olarak tanınan patrikhaneye verilmiş olan bu imtiyazlar daha sonra tahta çıkan padişahlar tarafından da onaylanmıştır. Patriklere dini yetkilerini aşmadıkları ve siyasetle uğraşmadıkları zamanlarda hiçbir baskı ve müdahalede bulunulmamıştır (Şahin, 1995:344). Kilise ve manastırların gelirleri ile ilgili mali düzenlemeler patrik ve metropolitler tarafından yapılma yetkisi verilmiştir (Kenanoğlu, 2017:122).

19. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu tarihi bir yönüyle ekümenlik kilisesi de olarak tarif edilen Rum Ortodoks Kilisesinin parçalandığı tarihtir. Bu parçalanmanın sonucu olarak modern milliyetler ve bugünkü modern Balkan devletleri meydana gelmiştir (Ortaylı, 2011:77).

2.4.2. Ermeniler

Ermeniler, 1461 yılında Fatih sultan Mehmed tarafından millet olarak tanınmışlardır. Bursa metropoliti Ovakim, İstanbul'da kurulan Ermeni patrikhanesinin başına getirilerek, İstanbul Ermenilerin dini ve idari merkezi haline getirildi. Süryani, Habeş, Kipti kiliselerinin de bu patrikhaneye bağlanması ile birlikte bu topluluklarında devlet ile olan ilişkilerini Ermeni patrikhanesi yürüttü. Ermeni patrikhanesine tanınan bu statü ile yalnız kendi toplumları için değil, diğer bazı cemaatleri kapsamaları ile de farklı ve üstün bir statü kazanmıştır. Aslında Ermeniler o tarihlerde Ortodokslarinkine yakın bu hakları alabilmek için sayı olarak yeterli bir seviyede değillerdi. Ermeniler bu statünün verilmesinde Fatih'in İstanbul'un nüfusunu artırmak istemesi başta gelir. Zaman içerisinde fethedilen topraklardaki Ermenilerinde İstanbul'a getirilmesiyle dünyada Ermeni nüfusun en kalabalık olduğu şehir İstanbul olmuştur (Eryılmaz, 1990:222-23).

Osmanlı millet sistemi dile değil, dine dayanmaktadır. Bundan ötürü Ermeniler üç millettir; fakat hepsi Ermenice konuşmaktadırlar. Ermeni "Gregoryan" veya "Monofizit veya Kalkedon" olarak adlandırılan kilise 451 senesinde Kadıköy'deki konsilde, Doğu Roma kilisesinden ayrılarak Ulusal Ermeni kilisesine bağlı olan gruptur. Ermenilerin %70'i bu kiliseye bağlı bulunmaktadır. Katolik Ermeniler ise (Katolik milleti) ayrı bir milleti oluşturmaktadırlar. Fakat bunlarda Ermenice konuşmaktadır. 19. asırda Amerikan misyonierlerin etkisi ile Protestanlığı seçmiş olan, bunun yanında da mali olarak kuvvetli olan üçüncü grupta bulunmaktadır. Hepsi Ermeni oldukları halde bunların üçü de ayrı millettir. Fakat bu ayırım suni bir ayırım olmamakla birlikte, gerçeğe oturur (Ortaylı, 2011:75).

Osmanlı İmparatorluğu zamanında Ermeniler millet-i sâdika (sadık millet) şeklinde adlandırılmışlardır. Özellikle 18. asırdan itibaren önemli görevleri yerine getirmişlerdir. Türkler ve Ermeniler arasında siyasi, idari ilişkiler kültürel sonuçlar doğurmakla birlikte, her iki topluluk da birbirlerini etkilemiştir (Göyünç, 2002:420). Dil, edebiyat, musiki, sanatın her dalında Türk ve Ermeniler yakın ilişki içerisinde bulunmuş, bazen devlet

hizmetinde matbaacılık, basın-yayın alanında Ermeniler Türk toplumuna faydalı olmuşlardır (Göyünç, 2002:430).

2.4.3. Yahudiler

Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşayan Yahudilerin nüfusu iki şekilde artmıştır. Birinci şekilde Osmanlı İmparatorluğu'nun fethettiği topraklardaki Yahudiler, ikinci şekilde ise Osmanlı topraklarına göç yoluyla gelen Yahudilerdir (Gürkaynak, 2003:287).

Orhan Gazi, Bursa'da Yahudilere bir mahalle ve bir sinagog izni vermiştir. Sultan Murad ise Edirne'nin fethinden sonra Edirne Hahambaşısını Rumeli'deki tüm Yahudi cemaat üzerinde yetkili kılmıştır. Yavuz Sultan Selim'in Mısır'ı fethetmesinden sonra, Mısır'da "reis" ya da "Nagid" olarak adlandırılan Yahudi Hahambaşılığı kaldırılmış ve İstanbul'a bağlanmıştır. Bu şekilde ülkede yaşayan tüm Yahudileri İstanbul Hahambaşı temsil etmiştir (Eryılmaz, 1992:24).

İstanbul'un fethinden sonra Fatih Sultan Mehmed diğer milletlere olduğu gibi Yahudilere de Hahambaşılığı liderliğinde kendi havralarına sahip olma, kendi dini mekânlarını yönetme, dini ve sosyal hizmetlerini kendi inanç ve geleneklerine göre yönetme hakkını vermiştir. Fatih, ilk Osmanlı Hahambaşısı olan Moşe Kapsali'yi huzuruna kabul ederek kendisine bir ferman verdi. Yahudi cemaatinin, Osmanlı İmparatorluğu ile ilişkilerini sağlamak için Türkçe bilen bir "kâhya" tayin edildi. Böylece, Hahambaşılılık Osmanlı Devlet yönetimi içerisinde özerk bir statüye sahip oldu (Eryılmaz, 1992:24).

1492 yılında Gırnata Müslüman Devleti, İspanyolların saldırısı üzerine Osmanlı İmparatorluğu'ndan yardım istemiştir. Bunun üzerine II. Beyazid, Kemal Reis idaresindeki donanmayı İspanyollar ile mücadele için Batı Akdeniz'e göndermiştir. İspanyolların sürgün ettiği 100 000 İspanyol Yahudisi, Sultan'ın izni ve himayesi ile Osmanlı topraklarına alınmış, İstanbul, Selanik, Safed ve bazı Rumeli şehirlerine yerleşmelerine izin verilmiştir (İnalcık, 2016:134). İspanya'dan Türkiye'ye gerçekleşen bu Yahudi göçü ile birlikte, tekstil, silah yapımı ve başka alanlarda Batı'dan önemli bir teknoloji aktarımı meydana gelmiştir (İnalcık, 2017:113-114).

Osmanlılar yeni kurulan imparatorlukta Yahudileri daha çok ticaret ve zanaatın gelişmesi için kullanmışlardır. Osmanlı sultanları da Yahudilere hoşgörü içerisinde hayatlarını devam ettirme, dinlerini özgürce yaşama, Hristiyanlara karşı korumanın yanında Batı

Avrupa'daki dindaşlarını Osmanlı topraklarına göç etmelerini teşvik etmek gibi mükâfatlar verilmiştir (Shaw, 1999:307-308). Yahudi mülteciler on beşinci ve on altıncı asırlarda Osmanlı ticaret ve bankacılığında önemli bir konuma sahip oldular (Khan, 1999:232).

Hahambaşı, Yahudiler için dini bir lider değil, cemaat yöneticisi konumundaydı. Musevilerde dini hiyerarşi olmadığı için, hahamlar dini görevlerini Hahambaşıdan bağımsız olarak yerine getiriyorlardı. Hahambaşı, hükümetin verdiği emirleri cemaate iletirdi. Yani dini olarak değil, resmi bir görevlidir (Adıyeke, 1999:257). Yahudiler diğer dinlerde olduğu gibi mezhep denilebilecek pek çok kola ayrılmıştır. Osmanlı topraklarında ise Rabbaniler, Karailer ve Samiriler olmaz üzere üç Yahudi mezhebi vardı (Ercan, 1999:119).

Osmanlı İmparatorluğu yöneticileri ile Yahudi cemaatinin ilişkilerini etkileyen unsurlardan biri de cemaatin devlete bağlılığıdır. Yunan ve Ermeni (Hristiyan) azınlıklardan farklı olarak Yahudilerin, Osmanlı İmparatorluğu'nun düşman olarak gördüğü devletlerle sıkı ilişkileri yoktu. Yahudi ulusal uyanışını canlandıracak düşman bir Yahudi devleti olmadığı için, Osmanlı İmparatorluğu'nu yönetenler Yahudileri diğer azınlıklara nazaran devlete daha sadık ve güvenilir bulmuşlardır (Shmuelewitz, 1999:322-323).

2.5. Millet Sisteminde Bozulmalar ve Değişim

“Azınlıklar bazı durumlarda, Osmanlı idaresinin bozukluğundan değil ama kendi liderlerinin tiranlığı ve bozuk yönetiminden zulüm görmüşlerdir” (Sonyel, 1999:143). Milliyetçilik akımıyla birlikte, daha önceki yüzyıllarda iç içe yaşamış olan etnik ve dini açıdan farklı kimliklere sahip olan unsurlar arasında ayrışmalar başlamıştır (Anık, 2012:125).

Osmanlı İmparatorluğu'nun klasik döneminde iyi bir şekilde işleyen yönetim yapısında ve toplumsal düzeninde zamanla bazı bozulmalar meydana gelmiştir. Devlet yöneticileri bu bozulmaları önleyebilmek için değişik çözüm yolları aramışlardır (Kurtaran, 2011:64).

Osmanlı İmparatorluğu, Batı'daki gelişmeleri örnek alarak, bunu kendi iç dinamikleriyle uygulamaya çalışmıştır. Asırlar boyunca birbirinden farklı milletleri kolay bir şekilde bir arada tutmak kolay görünse de, 19. asırda Batıda başlayan ulusçuluk akımları ile imparatorluktaki gayrimüslim toplulukları bir arada tutabilmek zorlaşmaya başlamıştı. Devlet durumu düzeltebilmek için 19. yüzyıl boyunca pek çok ıslahat girişiminde bulunmuş, fakat Batılı devletlerin olaylara müdahil olmaları sebebi ile gayrimüslimlerde

meydana gelen hoşnutsuzluk giderilememiştir (Sofuoğlu & Akvarup, 2012:77). 20. yüzyılda ise Osmanlı İmparatorluğu açısından değişim ve dönüşümlerin en kökten başladığı, devleti yıkılmaktan kurtarmak düşüncesi ile hareket edilen, “en uzun yüzyıl” olarak tarihe geçmiştir (Kurtaran, 2011:63-64).

Osmanlı İmparatorluğu’ndaki gayrimüslimlerin, devletten koparak farklı kültürleri tercih etmesinin sebeplerinin başında devletin içinde bulunduğu siyasi, sosyal ve ekonomik şartlar gelmektedir (Kurtaran, 2011:63-64). Batılı devletlerin kışkırtması ve desteklemesi sonucunda ortaya çıkan Yunan devleti (1829) “millet sistemi” nin ilk defa parçalanmasına sebep olmuştur (Küçük, 1999:212).

Tanzimat iyice gevşemiş olan toplumsal bağları yeniden canlandırmak için ortaya çıkmıştır. Türk ve Müslümanlarla, Avrupa’nın baskı ve müdahaleleri altındaki gayrimüslimlerin bir arada yaşayabilmesi amaçlanmıştır. Tanzimat Fermanı, bir anayasa hatta bir kanun bile değildir. Ferman ile Osmanlı Sultanı, iradesinin sınırlarını kabul etmektedir. Osmanlı İmparatorluğu’ndaki bütün tebaaların can, mal, namus mesaniyetinin kanunlara göre uygulanacağı belirtmiştir. “Mevadd-i Esasiye”ye yani şeriat’a göre yapılacak kanunlar ile devlet yönetilecekti. Yani yapılacak kanunlar hangi dinden olursa olsun bütün tebaaya eşit olarak uygulanacaktı (Küçük, 1999:212). Tanzimat Fermanı ile birlikte Osmanlı İmparatorluğu’nda gayrimüslimler ile Müslümanlar ilk defa yasalar önünde eşit sayıldı (Ercan, 1999:206). Gülhane Hatt-ı Hümayunu ile imparatorluk bünyesinde bulunan bütün uyruklara ırk ve dinleri fark etmezsiniz, yaşam, onur ve servetleri bakımından tam bir güvenlik, yasal haklarına saygı ve hakkaniyet ölçüsünde bir vergi sistemi vaat edilmiştir (Dumont, 2020:614).

Geçmişte millet sisteminin başarılı bir şekilde uygulandığı zamanlarda halk yönetiminden, Tanzimat döneminde eşit halk sistemine geçilmiş bu da toplumu kimliksel farklılıklardan çatışmacı bir ortama sürüklemişti. Bu yüzden Tanzimat dönemi, Osmanlı için sonun başlangıç noktasını teşkil etmektedir (Demir, 2019:424).

“Yalnız şunu iyice belirtmeliyiz: 1839 Hatt-ı Hümayunu ile resmen açılan Tanzimat devrinin, devlet yapısında giriştiği reformlarda esas gaye ve çaba, hep hukukta eşitlik ilkesiyle Hristiyan tebaayı devlete bağlamak, imparatorluğun bütünlüğünü koruyup pekiştirmek olmuştur. Osmanlılık siyaseti adını vereceğimiz bu hareketin imparatorluk son döneminde iç siyaset, Batılılaşma ve reform hareketleri, isyanlar, hatta dış politika ile ilgili veya onları açıklayan en önemli olay olduğuna şüphe yoktur. Osmanlı tarihinde bir dönüm noktası teşkil eden bu siyasetin parolası, İmparatorluk tebaasının hukuk eşitliğine dayanan Osmanlı birliğidir” (İnalçık, 2017:197).

1856 yılında yayınlanan Islahat Fermanı; Sadrazam, Şeyhülislam, İngiliz ve Fransız elçilerinin katılımı ile gerçekleşen tartışmalı toplantılar sonucunda Tanzimat Fermanı hükümlerini tekrar eden, açıklayan ve genişleten bir ferman olarak yayınlanmıştır (Küçük, 1999:213).

Islahat Fermanı anayasal bir hükümlülük taşımadığı gibi Tanzimat Fermanı'nda gerçekleştirilmesi vaat edilen hususların, nasıl gerçekleştirileceğine dair somut reformları saymaktadır. Bu fermanda Şeriat'ten söz edilmediği gibi, cizye vergisinin kaldırılacağı ve gayrimüslimlerin de askerlik yapılacağı vaat edilir. Gayrimüslim için hakaret içeren ifadeler de kullanılmayacaktır. Mahkemelerde ise gayrimüslimlerin şahitliği de kabul edilerek, tanıklar kendi dinlerine göre yemin edeceklerdir (Küçük, 1999:213).

1839 ve 1856 yıllarında ilan edilen iki fermanda da bahsedilen politikalar ve diğer kanunların yürürlüğe girmesiyle gayrimüslim tebaanın güvenliği, eşit muamele, adalet ve hukuk mahkemelerinde temsil edilmeleri sağlanmıştır (Kurtaran, 2011:66).

Tanzimat Fermanı ve Islahat Fermanının getirmiş olduğu eşitlik Müslümanlar tarafından hoş karşılanmamıştır. Daha da ilginç bu düzenlemeler gayrimüslimler tarafından da hoş karşılanmamıştır. Çünkü Osmanlı İmparatorluğu tebaası olan gayrimüslimler, Müslümanlar ile eşit hakları değil, bağımsızlık istiyorlardı (Ercan, 2002:39).

Osmanlı İmparatorluğu aydınlarından bazıları 1860'lı yıllarda Tanzimat ve Islahat Fermanlarının devleti kurtarmaya yetmediğini gözlemlemişler ve gayrimüslimlerin de açılacak mecliste temsil edilecekleri, Parlamenter Monarşi rejimini desteklemişlerdir. Padişah ve Tazminatçı devlet erkanı ise bu sisteme karşıydılar. Tazminatçı muhafazakârlar ile ilerici Genç Osmanlılar arasındaki bu fikir ayrılığı 16 yıl sürmüştür. Mithat Paşa liderliğindeki sivil girişim ile Padişah Abdülaziz tahttan indirilmiş ve Kanun-u Esasi yani Meşrutiyet anayasasının hazırlıkları başlamıştır (Kurat, 1999:220-221).

Tanzimat'ın getirmiş olduğu yenilikler;(1839-1877) kanun önünde bütün milletlerin eşitliği, Batıdan bazı temel kanunların alınması, şer'i mahkeme yanı sıra nizâmiyye mahkemeleri kurulması, Vilâyet Kanunu ile Fransız örneği geniş yetkilere sahip olan mahalli idareler meydana getirilmesi (1864) ve yeni nizâmnameler de Hristiyan azınlıklara meclisler çerçevesinde örgütlenme hakkı verilmesi gibi yenilikler içermektedir (İnalçık, 2014:204).

Tanzimat döneminde genç Osmanlılar ve özellikle Namık Kemal liderliğinde “Ortak Vatan” temelinde birliktelik oluşturma söylemi ve çabası dikkat çekmektedir. Bu söylem ve çaba, millet sisteminin gelişen iç ve dış gelişmeler karşısında yetersiz kalması sebebi ile duyulmakta olan bir arayışın ürünüdür (Akça, 2011:154).

Esas itibari ile Meşrutiyet gecikmiş ve ilan edildiği tarihte elverişli bir ortam bulunmamakta idi. Çünkü Bulgar sorununu çözmek üzere Batılı devletler biraya gelmişler ve Osmanlı İmparatorluğu’nun yeni ve samimi olduğu bu formülü sorunları ötelemek için Osmanlının başvurduğu bir oyalama taktiği olarak nitelendirmişlerdir (Kurat, 1999:220).

1877 Mart’ında açılan 1878 Şubat’ında kapatılan Birinci Meşrutiyet ve Kasım 1908’de İttihat ve Terakkicilerin gerçekleştirdikleri İkinci Meşrutiyet ile faaliyet gösteren Osmanlı Mebusan Meclisi, Osmanlı İmparatorluğu’nda yaşayan milletlerin kardeşliğini sağlayamamıştır. Sebebi ise, gayrimüslim milletlerin pek çoğunun isteğinin Osmanlı’nın reform yapması değil, bu reformları kendi menfaatleri için kullanarak kendi ulusal bütünlüklerini gerçekleştirmek istemeleridir (Kurat, 1999:221).

Osmanlıcılık yani Osmanlı İmparatorluğu içerisindeki bütün milletleri eşit yurttaş sayma fikri 1876 Kanun-i Esasi ile kabul edilmiştir ve kamusal olarak 1918’e kadar yürürlükte kalmıştır. Gerçekte ise azınlıklara arasında başlamış olan milliyetçilik akımı, daha sonraları Türkler tarafından da benimsenmiş olmakla birlikte Osmanlı yurttaşlığı fikri anlamı kaybolmuştur (Karpas, 2010:98).

II. Abdülhamid’in saltanatı zamanında toplanan Meclis-i Mebusan’da devletin içerisinde bulunan milletler 142 Türk, 60 Arap, 25 Arnavut, 23 Rum, 12 Ermeni, 5 Yahudi, 4 Bulgar, 3 Sırp ve 1 Ulah mebusu şeklinde temsil edilmekteydi (İnalçık, 2017:301).

Tanzimat Fermanı ile başlayan reformlar, Osmanlıcılık anlayışı ve Osmanlı “bireyin” oluşması için yeterli olmamıştır. Milliyetçi fikirler başta Hristiyan halk olmak üzere Osmanlı tebaasını etkilemeyi sürdürmüş ve İmparatorlukta Hristiyan tebaanın çoğunlukta bulunduğu bölgelerin İmparatorluktan ayrılmasında etkili olmuştur. İmparatorluğun çöküşünü hızlandıran sebepler arasında; toplumsal ve idari sistemin kendisini yenileyememesi, iktisadi yapının yeni topraklar ele geçirilmesine dayalı olması, yeni toprakların kazanılamaması hatta toprak kayıpları nedeniyle çökmesi, modernleşmeye karşı geleneksel yapıların ayakta tutulmaya çalışılması, reform çabalarının ise sorunları çözmemesi gösterilebilir (Uzun, 2010:254-255).

Osmanlı İmparatorluğu son yüzyıllarda yaşadığı bazı olumsuzluklar rağmen, gayrimüslim azınlıklara sağladığı haklarla hem büyük bir devlet olduğunu göstermiş, hem de günümüzde sıkça ifade edilen farklı ırk, din ve kültürlere sahip insanların yaşayabileceğini en güzel şekilde göstermiştir (Karataş, 2006:284). Osmanlı İmparatorluğu tarihinin hiçbir zamanında gayrimüslim milletleri Türkleştirme ve Müslümanlaştırma politikası uygulamamıştır (Kurat, 1999:218). Yani Osmanlı İmparatorluğu, Ortaçağdan beri devam eden zamanda üç tek tanrılı dini aynı anda (İslamiyet, Yahudilik ve Hıristiyanlık) resmi olarak tanıyan ve etnik ve dilsel alt grupları ile birlikte uyumlu olacak şekilde bir arada yaşamalarını güvence altına almış olan tek siyasi organizasyondur (Karpas, 2000:16).

2.6. Osmanlı İmparatorluğu’nda Kültürel Farklılıklar- Çokkültürlülük

“Tarih boyunca hiçbir devletin idare ettiği toplumun tek bir kültüre sahip olduğunu iddia etmek mümkün değildir (Zengin, 2008:140). Geçmişte birçok toplumun birden fazla kültürel topluluktan meydana geldiği düşünüldüğünde, çağdaş çokkültürlü toplumlarla ilk defa karşılaşıldığı doğru görünmemektedir (Özhan, 2006:97). Tarihsel açıdan bakıldığında zaman, imparatorluk veya krallık şeklindeki çokuluslu devletlerin, sosyolojik açıdan daha çokkültürlü yapı gösterdikleri görülmektedir (Anık, 2012:117). Toplumsal şartlar, dönemin ve devletlerin özellikleri göz önüne alındığında çokkültürlülük tarihte farklı görünümeler kazanarak adı konmadan var olmuştur (Yakışır, 2009:26).

Osmanlı medeniyeti, bir taraftan Abbasîler dönemi ve ondan sonraki dönemlerde oluşmuş olan birikime sahip çıkmakla birlikte, diğer taraftan daha önceki zamanlarda İslâm devletinin idaresi dışında kalmış olan topraklarda (Küçük Asya, Balkanlar, Kafkaslar) yaşamakta olan kavimlerin kültürlerinden bir takım unsurlar almak suretiyle ve bu unsurların hepsini kendi potası içerisinde Türk kültürünün temel unsurlarıyla birleştirmek suretiyle yeni bir medeniyet oluşturmuş bulunmaktadır (İhsanoğlu, 1999:533).

Osmanlı İmparatorluğu on altıncı asırda en geniş sınırlarına ulaşmakla birlikte imparatorluklara özgü çok dilli, çok etnik yapı ve çok kültürlü bir toplum yapısı bulunmakta idi (Yenişehirlioğlu, 2011:9). Tarihte eşine az rastlanılan bir başarı ile Osmanlı İmparatorluğu bünyesinde bulunan çok çeşitli dinleri, mezhepleri, ırkları bir arada huzur içinde yaşatmıştır (Bilgiç, 2013:340).

Osmanlı İmparatorluğu'nun tarihte elde etmiş olduğu başarısının temel nedenlerinden birisi olarak kurmuş olduğu çoğulcu sistem gösterilebilir. Osmanlı İmparatorluğu'nun başarısı, geleneksel kültürlerini kendi içerisinde yaşamakta olan insan gruplarını, kendi iç bütünlüklerini koruyan ve yeniden üretebilen bir sistem içerisinde bir arada tutmasıdır. Osmanlı İmparatorluğu bu özelliği ile içerisinde tek düze bir insan topluluğu barındırmamış; bunun aksine farklı medeniyetleri bünyesinde barındırmıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nun en önemli özelliklerinden birisi olarak medeniyetler arası etkileşim alanını ortaya çıkarmış olmasıdır (Davutoğlu, 1999:20).

...Bu paşadan önce başvezirlik makamında Rüstem Paşa bulunuyormuş. Bu adam Sultan Süleyman'ı memleketinde sadece bir tek dine izin vermeye, özellikle de faydadan çok zarara neden olan Yahudileri ülkeden kovmaya ikna etmek istemiş. Bunun üzerine Sultan Süleyman beyaz ve sarı yapraklı bir çiçek koparmış ve paşaya, bu çiçeği beğenip beğenmediğini sormuş. Paşa da, elbette beğendiğini, çünkü onu bu biçimiyle yaratanın Tanrı olduğunu söylemiş. Bu sefer Sultan Süleyman çiçeğin bütün sarı yapraklarını yolmuş ve paşaya, çiçeği şimdi nasıl bulduğunu sormuş. Paşa da yanıt olarak, çiçeğin artık bütünlüğünden yoksun ve renksiz olduğunu söylemiş. Padişah bir başka çiçek koparmış ve onun da beyaz yapraklarını yolmuş, sonra da az önceki sorusunu yinelemiş. Paşa gene aynı cevabı vermiş. O zaman padişah demiş ki: "Madem çiçeklerin renkli olmalarını bir mükemmeliyet olarak kabul edip bundan hoşlanıyorsun, neden Tanrı'nın yaratmış olduğu insanların da çeşitliliklerini kabul etmiyorsun? Bir çiçekte ne kadar çok renk olursa, o kadar güzel görünür. Tıpkı bunun gibi Türkler beyaz, Müslümanlar yeşil, Rumlar mavi, Ermeniler beyaz, kırmızı ve mavi veya siyah renklerin karışımı, Yahudiler de sarı renkte sarık kullanırlar. Bu renklilik nasıl hoş gidiyorsa, Tanrı da dinlerin çeşitliliğinden hoşlanır" (Gerlanck, 2007:145-146).

Haçlı seferleri zamanında veya 1948 yılında İsrail Devleti'nin kurulmasından sonra Müslümanlar, Yahudiler ve Hristiyanlar arasında pek çok çekişme ve çatışmalar yaşanmıştır. Osmanlı İmparatorluğu zamanında ise bu olayların nasıl bir seyir izlediğini incelemek bize Osmanlı İmparatorluğu'nun çokkültürlülük anlayışı hakkında önemli bilgiler verecektir (Anık, 2012:124).

Osmanlı İmparatorluğu'nun uygulamış olduğu millet sistemi önemli bir öncül ve azınlık hakları için model olarak belirtilmektedir. Osmanlı İmparatorluğu'nu kurmuş olan Türkler 14. ve 15. asırlarda Ortadoğu, Afrika'nın kuzeyi, Yunanistan ve Doğu Avrupa'nın pek çok yerini fethetmiş ve bu sayede bünyesinde birçok Yahudi ve Hristiyan tebaası bulunan Müslümanlardı. Çeşitli dini ve stratejik nedenlerden ötürü, Osmanlılar bünyesinde bulunan azınlıklara sadece dinlerini rahatça yaşama özgürlüğü değil, bunun yanında kendi yasa ve mahkemeleriyle, salt dâhili meselelerde kendilerini yönetmeleri için genel bir özgürlük tanımışlardır. Yaklaşık olarak beş asır boyunca, 1456'dan I. Dünya Savaşı'nda İmparatorluğun yıkılışına kadar, gayrimüslimler üç azınlık cemaati –Yunan Ortodokslar,

Ermeni Ortodokslar ve Yahudiler- özyönetimli cemaatler olarak resmen tanınmıştı aynı zamanda her biri, özellikle etnik köken ve dil temeli çerçevesinde, çeşitli daha küçük, yerel idari alt birimleri bölünmüştür. Millet sisteminde her millet bağlı bulunduğu kilise lideri (Hahambaşı ve iki Ortodoks Patrik) tarafından yönetilmekteydi (Kymlicka, 2015:263-264).

Her dinsel grubun yasal gelenekleri ve patrikleri, özellikle aile statüsü konularında, saygı görüyor ve İmparatorluk tarafından destekleniyordu. Ne var ki, Hristiyan ve Yahudi milletleri içişlerini özgürce yürütmekle birlikte, yönetici Müslümanlarla ilişkileri sıkı kurallara bağlıydı. Örneğin, Müslüman olmayanlar dinlerini değiştiremezler ve ancak izinle yeni kiliseler kurabilirlerdi. Cemaatler arası evliliklere sınırlar getirilmişti ve Müslüman olmayanlar askerlik hizmeti yerine özel vergiler ödemek zorundaydı. Ancak bu sınırlar içinde, “onlar kendi yasalarına ve âdetlerine itaat ederek, tam bir özyönetim yaşıyorlardı”. Kiliseleri ve manastırlarının mülkiyeti yanında, kolektif ibadet özgürlükleri garanti altındaydı ve kendi okullarını kendileri yönetiyordu (Runciman 1970:27-35; Braude ve Lewis 1982:1-34’dan aktaran Kymlicka, 2015:264).

Bu sistem genel olarak insancıl, grup farklılıklarına karşı hoşgörölü ve oldukça istikrarlıydı. Braude ve Lewis’in kaydettiği gibi, “Neredeyse yarım bin yıl boyunca, Osmanlılar tarihte eşi görülmemiş çeşitlilik barındıran bir imparatorluğu yönetti. Dikkate değer biçimde, bu çok etnikli ve çokdini toplum yaşadı. Müslümanlar, Hristiyanlar ve Yahudiler kendi ayrı kültürlerini zenginleştirerek yan yana ibadet ettiler ve çalıştılar” (Brause ve Lewis 1982:1’den aktaran Kymlicka, 2015:264).

Osmanlı İmparatorluğu toplumu liberal toplum değildi, çünkü bireysel inançlara özgürlük tanınamaktaydı. Dinsel cemaatler özyönetimli olduklarından dolayı bu özyönetimi, dinsel ortodoksiyi güçlendirmekte dâhil olmak üzere, dinsel ilkelere dayandırma karşısında hiçbir dış engel bulunmamaktadır. Bu sebeple, bütün dinsel cemaatler içinde bireysel muhalefet yoktu veya çok azdı ve kişi inancını değiştirmede özgürlüğü yoktu veya çok azdı. Cemaatler birbirlerini ezmeye çalışmadılar; fakat kendi cemaatleri içerisinde bulunan sapkınları ezdiler. Münafıklık ve inkâr Müslüman cemaat içerisinde cezalandırılan suçlardan bazılarıydı. Kişinin inanç özgürlükleri üzerindeki bu kısıtlamalar Yahudi ve Hristiyan cemaatlerde de bulunmaktaydı (Kymlicka, 2015:264-265).

Osmanlı İmparatorluğu, ırksal veya dini hiçbir ayırım yapmadan hoşgörü politikası takip etmiştir (Başegmez, 2009:21). Osmanlı İmparatorluğu’nun uygulamış olduğu millet sistemi liberal olmayan dinsel hoşgörölünün en gelişmiş modelidir (Kymlicka, 2015:266). Fakat çok ayrı bir şekilde kişisel inanç özgürlüğünü kabul etmemiştir (Kymlicka, 2015:265).

Khan, Yakışır, Aktay, Modood, Anık, Yenişehirlioğlu, Başeymez gibi bazı düşünürler Osmanlı İmparatorluğu’nu çokkültürlü olarak kabul ederken, Özensel, Parekh, Doytcheva

gibi bazı düşünürler ise çeşitli sebeplerden ötürü Osmanlı İmparatorluğu'nu çokkültürlü olarak kabul etmemektedirler.

Osmanlı İmparatorluğu biz ve diğerleri gibi ayrımlar yapmayarak ayrımcılık ve dışlama gibi uygulamalar yapmamışlardır. Hâkimiyetleri altında bulunan toprakları ve halkları bakılması gereken bir emanet gibi görmüşlerdir. Hoşgörü ve insancılıktaki çok büyük kapasiteleri, sosyokültürel ve hukuki çoğulculuk ve çokkültürlülüğün gücünü arttırmıştır. Osmanlı padişahları en güçlü oldukları zamanlarda özellikle XV. ve XVI. asırlarda çokkültürlülüğü reddetmek yerine çokkültürlülüğü uygulamışlardır. Osmanlı İmparatorluğu'nun gayrimüslim cemaatlere karşı uygulamış olduğu politikalar çokkültürlülük, çoğulculuk ve özerklik için araçsal olan hoşgörü ve hümanizmaya dayanmaktadır (Khan, 1999:229-234).

Osmanlı İmparatorluğu toplumsal olarak çokkültürlü bir yapıya sahip olmakla birlikte, devlet politikası bağlamında çokkültürcülük politikası uygulamış, hukuk sistemi olarak ise kısmi olarak birçok hukukluluk politikası gütmüşse de genel olarak tek hukuklu bir rejim kabul etmiştir (Yakışır, 2009:69).

Dünya kurulduğu andan itibaren çokkültürlü bir yapıya sahip bulunmaktadır. İnsanların meydana getirmiş olduğu topluluklar göç, savaş ve benzer sebepler ile pek çok defa kaynaşmış ve farklı kültürlerin birlikte yaşamakta olduğu çeşitli kompozisyonlar meydana gelmiştir. Çokkültürcülük bakımından, bütün bu toplumların farklılaşma sorununun üstesinden nasıl gelmiş olduklarıdır. Bu açıdan devletlerin önünde iki seçenek bulunmaktadır. Birincisi asimile etmek, ikincisi ise bu kültürel farklılıkları kabul etmek suretiyle tanımadır. Tarihte kurulmuş olan İmparatorluklar genel olarak ikinci seçeneği takip etmişlerdir. Sasanî, Bizans, Emevî-Abbâsî, Selçuklu ve Osmanlı İmparatorlukları bu toplumsal farklılıkları kabullenen tutumlar sergilemişlerdir. Farklılıkları gideremeyeceklerinin bilincine sahip bulunana imparatorluklar gerçekçiliklerinin sonucu olarak çokkültürlülük sergilemiş iseler de bu farklı gruplar arasında eşit katılımlı bir durum değildir. Yani imparatorluklar çokkültürlülüğü tanımak zorunda kalmış bulunmaktadırlar (Aktay, 2015:63-64).

Geçmiş asırlarda, özellikle Avrupa'nın ulus devletlerinin dışında, dünya devletleri üzerinde çok fazla çokkültürlü toplum bulunmaktaydı. Buna örnek olarak din bakımından (özellikle Müslüman devlet yöneticilerinin Yahudi ve Hristiyan halka karşı gösterdikleri) hoşgörü ve uyum seviyesinin yakın tarihlerde Batı Avrupa'da görülen hoşgörü ve uyum seviyesinden

çok daha fazla olan Osmanlı İmparatorluğu buna örnek olarak verilebilir (Modood, 2014:18).

Tarihsel açıdan bakıldığında Doğu toplumlarının, Batı toplumlarına nazaran farklılıklara daha hoşgörülü bir şekilde yaklaştıkları, farklılıkları bünyesinde bulundurma ve yaşatmaya daha açık oldukları görülmektedir. Bu açıdan Osmanlı İmparatorluğu ve yapmış olduğu uygulamalar örnek olarak verilebilmektedir. Çokkültürlü bakış açısıyla bakıldığında, çeşitli yönlerden tartışılacak yönlerinin ve uygulamalarının bulunmasına rağmen, bu konuda başarılı bir örnek olarak Osmanlı İmparatorluğu verilebilmektedir. Genel olarak değerlendirildiği zaman, Osmanlı İmparatorluğu'nun farklılıkları baskı altına alarak onları ortadan kaldırmaya gitmektense, farklılıklara yaşam imkânı tanıyan bir devlet geleneği oluşturmuştur (Anık, 2012:119).

“Günümüzde üzerinde çok tartışılan çokkültürlülük kavramı Osmanlı bireyinin zaten doğal yapısı değil miydi veya hangi sınıf bireyin yapısıydı?” (Yenişehirlioğlu, 2011:11). Çokkültürlülüğün en yoğun olarak yaşandığı dönem Osmanlı İmparatorluğu döneminde olmuştur. Irki veya dini hiçbir ayırım yapılmadan Osmanlı İmparatorluğu bir hoşgörü politikası izleyerek bunu sağlamıştır (Başegmez, 2009:21).

Osmanlı İmparatorluğu'nun uygulamış olduğu millet sistemi, günümüzün modern düşünce ve kavramları ile yorumlandığında Osmanlı'yı tam olarak çokkültürlü bir yapı olarak görmemekteyiz. Çünkü Osmanlı İmparatorluğu içerisinde var olan yapı, kendi içerisinde farklı bir biçimde kurulmuş olan parametreye dayanmaktadır. Değer ve din üzerine kurulu olan Osmanlı İmparatorluğu'ndaki millet sistemi, modern zamanların çokkültürlülüğünden farklılıkları olan bir yapıya sahiptir (Özensel, 2008:73).

Osmanlı İmparatorluğu içerisinde çok fazla miktarda Hristiyan ve Yahudi topluluk bulunmasına rağmen ve bu topluluklara pek çok çağdaş batı toplumundan daha fazla özerklik verilmesine rağmen, çokkültürlü bir devlet olmamış ve kendisini de bu şekilde görmemiştir. Osmanlı İmparatorluğu gayrimüslim azınlıkları barındırmakla birlikte, İslâmi kurallar izlenerek, Müslümanlar tarafından yönetilmekte ve Müslümanlar vatandaşlık haklarının tamamından yararlanmaktadırlar. Gayrimüslim azınlıklar ise kültürel olarak çok fazla, siyasi olarak ise çok az hakka sahip bulunaktaydılar. Fakat çağdaş çokkültürlü toplumlarda kültürel ve siyasi durum daha farklılık arz etmektedir. Modern ekonomilerdeki dinamikler sayesinde azınlıklar yalıtılmış bir hayat yaşamamakla birlikte, kendi içlerinde ve dışarıyla iletişim içerisinde bulunmaktadırlar (Parekh, 2002:9-10).

Çokkültürlülük daha önce görülmüş bir durumdur. Farklı toplumlardan oluşmuş olan (Osmanlı İmparatorluğu, Çarlık Rusyası, Hasbsburg İmparatorluğu vb.), antropolojide çoğul olarak adlandırılan sömürge devletleri, ırk ayrımı yapan rejimlerin hemen hemen hepsi; dini ve ırka dayanmakta olan bileşenlerin anayasal şekilde tanınması biçiminde kurulan etegrasyon düşünce yapısı biçimindeydiler. Tarihte görülmüş olan bu deneyimler demokrasi öncesiydi veya demokratik bir nitelik taşımamaktaydı. Buradan hareketle, çokkültürlülük sadece demokratik toplumlarda görülmesi bakımından özgüllüğünü korumaktadır (Doytcheva, 2016:17).

“Çokkültürlülük insanlık tarihi kadar eski bir olgu olmakla birlikte, tarih içerisinde Osmanlı İmparatorluğu gibi pekçok imparatorluk tarafından uygulanmıştır ve söz konusu imparatorluklar pek çok farklı kültürün birlikte yaşayabilmesinin birçok yolunu bulmuşlardır” (Kymlicka, 2012:6).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: OSMANLI AFRİKASI

3.1. Afrika Kıtası

Tarihi devirlere Nil nehri vadisinde Mısır medeniyeti ile birlikte girmiş olan Afrika kıtasının Akdeniz kıyıları, milattan önce bin yılında Fenikeliler ve Yunanlılar tarafından tanınmış ve buralara koloniler kurulmaya başlanmıştır. Günümüzdeki Tunus şehri yakınlarında M.Ö. 814 yılında Fenike kolonisi olarak kurulan Kartaca, asırlar boyunca önemli bir ticaret merkezi olmuştur. Kartaca'nın bu önemi M.Ö. II. yüzyılda başlamış olan Roma dönemine kadar sürmüştür. Kartacalıların M.Ö. 146 yılında yapılan III. Pön Savaşı'nda Romalılara yenilmesi üzerine bölge Roma hâkimiyetine girmekle birlikte, yeni kurulmuş olan on dokuz koloni ile birlikte Roma İmparatorluğunun önemli bir eyaleti durumuna gelmiştir (Dursun, 1988:418).

Kıtanın adı Pön savaşları sırasında verilmiştir. Kartalca'ya ilk defa gelen Romalılar “Afri” veya “Africani” olarak adlandırılan aşiretlerin adlarından esenlenerek bu adı vermişlerdir. Fakat M.S. 1. yüzyılın sonlarına doğru verilen bu isim bütün kıtanın tamamı için kullanılmaya başlanmıştır (Güngördü, 2007:108). Gilbert ve Reynolds'a (2019:132) göre ise Kartaca bozgununun ardından Romalılar Afrikada kendi kolonilerini kurmaya başlamışlardır. Romalıların kıta için kullanmış oldukları isim olan “İfrikia”, kıtanın bugünkü adının kaynağını oluşturmaktadır. Kavas'a (2019:2) göre Afrika kelimesinin köken olarak kıtanın kuzey bölgelerine yerleşen Berberilerin alt bir kolunun ismi olduğunu ve bu isminden geldiği iddiasının ismin nereden geldiği konusunda en kuvvetli iddia olduğunu belirtmektedir. Gürsoy (1988:413) ise, Kartaca Savaşları esnasında Romalıların kullanmış oldukları Africa kelimesinin, Tunus'un yerlileri için kullandıkları “Afer” ve

“Afri” kelimesinden türetilmiş olduğunu ve “Afrilerin” ülkesi anlamına geldiğini belirtmiştir.

Dünyanın eski karalarından birisi olan Afrika kıtası 30 218 000 km² yüzölçümüne sahiptir. Bu büyüklüğü ile Asya ve Amerika kıtalarından sonra üçüncü büyük kıtadır. Kıtanın kuzey-güney yönünde uzunluğu 8 000 km, doğu-batı yönünde uzunluğu genişliği ise 7 500 km civarındadır (Güngördü, 2007:108).

Afrika kıtası dünyadaki bütün karaların beşte birini kapsamaktadır. Kıtanın kuzeyinde Akdeniz, batısında Atlas Okyanusu, güney ve doğusunda Hint Okyanusu, kuzey doğuda ise Kızıldeniz bulunmaktadır. Afrika kıtası Avrupa’dan Cebelitarık boğazı ile ayrılır (Güngördü, 2007:108).

Kıtanın en belirgin özelliği büyük olmasıdır. Kıta büyük olduğundan dolayı arazi ve iklimi de oldukça çeşitlidir. Kilimanjaru dağında buzullar bulunurken, Kenya dağında buz tırmanışı meşhurdur ve Fas’ta Atlas dağı silsilesinde kayak yapılabilecek alanlar bulunmaktadır. Ayrıca kıtada büyük tropik ormanlar, dünyanın en büyük çölleri, çayırlar, tropik bitkileri barındıran bataklıklar, sıcak kıyılara sahip şehirler, serin dağlık alanlar ve sörf kültürü ve bağcılık için uygun olan iklimlerde bulunmaktadır. Kıtanın güney uç kısmında penguenler barınmaktadırlar. Bu açıklama ile birlikte tek bir Afrika fiziksel ortamın olmadığını göstermektedir. Afrika kıtası; arazi şartları, ortam ve insani özellikler bakımından genelleme yapılamayacak kadar çok değişiklik göstermektedir (Gilbert ve Reynolds, 2019:48).

Kıyı şeridinin güneyinde Sahra uzanmaktadır. Arapça da “Sahra” çöl demektir. Sahra Çölünün batı ucu Moritanya’dan, doğudaki ucu Nil Nehrine kadar uzunluğu 3 200 km’den fazladır. Kuzeydeki Nijer Nehrinden Cezayir’in ekilebilir alanlarına kadar ise uzunluğu 1 600 km’den fazladır (Gilbert ve Reynolds, 2019:49).

Dünya topraklarının beşte birisini oluşturmalarına rağmen nüfusu yüzölçümüne göre azdır (Hazar, 2016:25). Afrika kıtasının bir özelliği de dili ve dini farklı yüzlerce etnik gruba ev sahipliği yapmasıdır. Avrupalılar bu kıtaya gelmeden önce çeşitli yerel devletler bulunmakta idi ve bu devletler kendi ölçülerinde uygarlıklar geliştirmişlerdir (Hazar, 2016:27).

Kıtanın farklı bölgelerinde farklı yer şekilleri göstermesi farklı yönetim ve kontrol biçimlerinin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Çok çeşitli doğa koşullarının var olması

antik Afrika siyasal yönetim biçimleri için koşulları oluşturmuştur. Bölgelerde ve eyaletlerde yerel ekosistem farklılığı hem maliyetin yükselmesine hem de değişik kontrol ve yönetim biçimlerinin oluşmasına sebep olmuştur. Merkezden uzak bölgelerde ise merkezi otorite nüfuz sağlamada zorluklar yaşamıştır (Fall, 2006:5).

Afrika kıtasında halen 54 bağımsız devlet vardır. Kıta dünyanın çok sayıda doğal kaynaklarına sahip olan zengin bir kıtadır. Fakat kıta zenginlik içinde yoksulluğu yaşamaktadır. Doğal kaynaklara sahip olması nedeniyle Afrika sömürgeciliğin hedefi haline gelmiştir. 15. yüzyılda coğrafi keşiflerin yolu üzerinde bulunmakta olan kıta, sanayi devrimini gerçekleştirmiş olan Avrupa ve Amerika için bir hammadde ve insan kaynağı olarak önem kazanmıştır. Avrupa'nın denizci ülkeleri kıtayı etnik özelliklerini dikkate almadan kendi aralarında, kendi ekonomik çıkarları için paylaşmışlardır (Hazar, 2016:26).

3.2. Osmanlı İmparatorluğu Öncesinde Afrika Kıtasındaki Durum

Bilim insanları insanın ilk atalarının evriminin büyük bölümünü Afrika kıtasında geçirdiği konusunda hemfikirlerdir. M.Ö. 3200 yıllarında Mısır'da geliştirilmiş olan hiyeroglif yazı sistemi ile birlikte firavunlar kendilerine meşruiyet vermekte olan dini doktrinler oluşturmuşlardır. Ayrıca bu yazı sistemi sayesinde vergi toplamak kolaylaşmış ve bürokrasi inşa edilmiştir. Bugünkü Tunus topraklarında kurulmuş olan Kartaca, Batı Akdeniz'in önemli bir devleti olarak bulunmaktaydı. Ekonomi olarak ise etkisini batı Afrika savan krallıklarına kadar uzanmaktaydı. Kuzey Afrika, Nil Vadisi ve Afrika Boynuzunda yaşamakta olan topluluklar Hristiyanlığı ilk kabul eden insanlar arasındadırlar ve inançlarını uzun nesiller boyunca korumayı başaramışlardır (Gilbert ve Reynolds, 2019:44-143).

İslamiyet'in Afrika ile ilk teması 615 ve 616 yıllarında yapılmış olan Habeşistan hicretleri ile olmuştur. Ardından Hz. Ömer devrinde (634-644) Amr. B. Âs Mısır'ı fethederek Afrika kıtası topraklarını İslâm devletine açmıştır (Dursun, 1988:418). Bu fethin devamında Afrika kıtası (Ifrikiyye) fatihi Ukba bin Nafi Afrika topraklarını İslâm Devleti topraklarına katmıştır (Ortaylı, 2008:53).

Müslümanlar, İslâm dinini yaymak için Mısır üzerinden, Kuzey Afrika'ya ve Fas'a ilerlerken bu bölgeye güneşin battığı yer anlamına gelen “Mağrip” demişlerdir (Kavas,2019:3). Yani herkes tarafından “batı” olarak bilinmekteydi. Çünkü Afrika kıtası

Arap Yarımadasının batısında kalmaktadır. Mısır ise ilk İslâm fetihlerinde konan adını her zaman muhafaza etmiştir. Her ne kadar Avrupalılar Mısır'a Kıptî ülkesi anlamında "Egypte" kullanılsa da, Müslümanlar için tarihi kimliği ile bilinmektedir (Kavas, 2019:30).

VII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Arap fetihleriyle birlikte İslâm Afrika kıtasında yerli kabileler arasında kabul edilmeye başlanmıştır. Bu fetihler ile birlikte kıtanın değişik bölgelerine yerleşen Araplar geçmişte bu bölgede hâkimiyet kurmuş olan Roma ve Bizans eserlerinin kalıntılarının yanında yeni bir medeniyet kurmuşlardır. Kısa bir süre içerisinde Afrika kıtasının kuzey sahillerinin tamamını ele geçirerek Atlas Okyanusu sahillerine ulaşan Araplar, İslâm'ı kabul eden Berberilerle birlikte İspanya'ya geçmişlerdir. Dünya tarihinde büyük bir yeri olan Endülüs medeniyetini sekiz asır boyunca korumuşlardır. Bu sayede Afrika kıtası Arap yarımadasına kadar Avrupa kıtasıyla da antik dönemden sonra yakın ilişki içerisine girmiştir. Fetih hareketi Abbasiler devrinde de devam etmekle birlikte, Asya'dan getirilen Müslüman Türk askerleri zaman içerisinde kıtada Tolunoğulları, Memlûklüler gibi Türk devletlerini kurmuşlardır (Kavas, 1999:421-422).

Murabıtlar ve Muvahitler dönemlerinde kısa süreleri de kapsasa Afrika'nın kuzeyinin büyük kısımları tek bir hanedanın devleti sınırları içerisinde toplanmışlardır. Fakat kısa bir süre sonra bölgenin bir kaderi olan şehir hanedan devletçikleri tekrar meydana çıkmışlardır. Bu şehir devletçikleri 16. yüzyılın başlarına kadar devam etmiştir. XV. yüzyılın sonlarında Endülüs Müslüman Devletinin tamamen yıkılması ile birlikte Avrupalı Hristiyan devletler iyice güçlenmeye başlayarak Kuzey Afrika sahillerini tehdit etmeye başlamışlardır. Kardeş kavgalarının aralıksız sürdüğü hanedan devletleri, diğer devletlere karşı galip gelebilmek için İspanya, Napoli ve Sicilya'daki Hristiyan prensliklerden yardım istemişlerdir. Yardıma gelen Avrupalı Hristiyan devletler kısa sürede Afrika sahillerini işgal etmişlerdir. Kardeş kavgaları ve Hristiyan işgallerinden bunalan yerli Müslüman halk ise kurtuluş yolu olarak zamanın İslâm dünyasının en güçlü devleti konumunda olan Osmanlı İmparatorluğu'ndan yardım istemekten başka çareleri kalmamıştı (Kavas,1999:422).

Afrika da bulunan ülkelerin ruhlara ve büyülere inançları ile kendilerine has dinlere (animisme) sahiptirler. Arap ordularının Afrikada yayılması sonucu İslâm dini Afrika'nın içlerine doğru yayılmıştır. İslâm dininin kuralları zamanın sosyal ve ekonomik koşulları içerisinde Afrikada olumlu etkilere sebep olmuştur (Hazar, 2016:27).

Afrika ülkelerinde çok sayıda farklı din olmasına rağmen, din ortak belirleyici bir öge değildir. Bunun sebebi ise etnik bağlılığın dine göre daha güçlü olmasıdır. Ailelerde eşler farklı dinlere inanabildikleri gibi, ailenin çocukları da farklı bir dini seçebilmektedirler. Ayrıca, din değiştirme olaylarına da sıklıkla rastlanmaktadır (Hazar, 2016:27).

Afrika kıtası köle ticareti ve sömürgecilik olmak üzere iki büyük sarsıntı geçirmiştir (Hazar, 2016: 286-287). Afrika kıtasını derinden etkileyen bir sarsıntı köle ticaretidir. Eski tarihlerden itibaren, Siyah Afrika ülkelerinden Müslüman ülkelere bir köle ticareti mevcuttu. Fakat bu kez Afrika'dan Kuzey ve Güney Amerika'ya doğru yoğun bir biçimde köle ticareti başlamıştır. Kıyı sahillerinde toplanan köleler, işgücü gereksinimi duyan Amerika'ya taşındılar. İlginç olan kısım ise, Afrikalıların köle ticaretine yardımcı olmalarıdır. Federal liderler, köle ticaretini özendirerek, köle tacirleri ile işbirliği yaparak, kendi ırkdaşlarının satılmasından yarar sağlamışlardır (Hazar, 2016:30-31).

Tarihte Avrupa devletleri ile Çin ve Hindistan arasında önemli ticaret ilişkileri mevcuttur. Osmanlı İmparatorluğu'nun güçlenmesi ve bu ticaret yollarını ele geçirmesi üzerine Avrupalılar yeni ticaret yolları aramaya başlamışlardır. Avrupalıların bu arayışları sırasında Portekizli bir denizci olan Vasco da Gama (1469-1524) Afrika kıtasının en uç noktası olan Ümit Burnu'nu dolaşarak Hindistan'a giden yolu keşfetmiştir. Kristof Kolomb da buna benzer arayışlar içerisinde Amerika kıtasını keşfetmiştir. Fransızlar 1520, İngilizler ise 1550 yıllarından başlamak üzere Afrika kıtasında Portekizlilere ciddi rakipler olarak sahneye çıkmışlardır (Hazar, 2016:30).

Avrupalı devletler, sömürgecilik faaliyetlerini haklı çıkarmak için çeşitli gerekçeler bulmuşlardır. İngilizler bu gerekçeyi açıklarken “beyaz adamın yükümlülüğü” (White man's burden) olarak tanımlamışlardır. Fransızlar ise gerekçe olarak “uygarlaştırma misyonu” (mission civilisatrice) şeklinde açıklamışlardır. Amerika ve Afrika'daki yerlilerin ilkel ve barbar olduklarını, bu insanlara insan niteliği dahi tanınmayacağını ileri sürerek bu faaliyetleri gerçekleştirmişlerdir (Hazar, 2016:36). Dünya tarihinde büyük yıkımlar meydana getirmiş olan sömürgecilik özellikle Afrikada kendisine güçlü bir biçimde hissettirmiş ve kıtada dil, din, ticaret, beşerî coğrafya, sanat, kültür, edebiyat ve müzik gibi pek çok alanda kendisini zorla kabul ettirmiştir (Kavas, 2003:519):

Sömürgecilik faaliyetleri Afrika'da büyük bir travmaya sebep olmuştur. Doğal zenginliklerine el konulmakla kalınmamış, İngilizler doğu Afrika'da, Almanya batı

Afrika’da, Belçika Kongo’da, Fransa ise Cezayir ve siyah Afrika’da soykırım yapmışlardır (Hazar, 2016:37-38).

1876 yılına kadar Afrika’nın %10’u Avrupalıların sömürgesi olmuştu ve kıtanın iç kesimlerine girilmemişti. Avrupalıların acımasız bir şekilde sömürerek ve şiddet kullanarak Afrika insanını ve doğal zenginliğini sömürmesine karşı olan tek bağımsız devlet ise Osmanlı Devleti olmuştur (Tandoğan, 2013:IX).

Avrupa devletlerinin sömürge ideoloji anlayışı olan “böl, parçala, yut” anlayışı, Osmanlılarda yerini “fethet, Mevcûdu muhafaza et, yaşat ve geliştir” şeklinde örgütlenmiştir (Tandoğan, 2013:X).

3.3. Osmanlı İmparatorluğu’nun Afrika Kıtasında Hâkimiyetini Kurması

Osmanlı İmparatorluğu’nun, Afrika’nın önemli noktalarını hâkimiyet altına almalarının sebebi fetih siyasetinden ziyade yüzyıllardır bölgede yaşayan Müslümanların yardım çağrılarına kulak vererek onları düşmanların saldırılarından korumak şeklinde gerçekleşmiştir. Afrika kıtasının kuzeyini İspanyol işgalinden, Kızıldeniz ve Hint Okyanus sahillerini de Portekiz işgalinden korumuşlardır. Afrika kıtasının doğusunu, kuzeyini ve iç bölgelerindeki yerlileri Avrupalıların saldırılarına karşı korumuşlardır (Kavas, 2019:XIII). Osmanlı İmparatorluğu, Avrupalıların Asya’ya girmelerine engel olmaya çalışmış ve Doğu Afrika’nın (bugünkü Sudan, Etiyopya kıyılarına, Somali, Eritre ve Cibuti’ye) yerleşmiştir (Hazar, 2016:139).

Osmanlı İmparatorluğu, Afrika’da hâkimiyet kurmak için burada üç büyük savaş yapmıştır. Birinci olarak 1517 yılında Yavuz Sultan Selim’in Memlûklüler’e karşı kazandığı Ridaniye Savaşı’dır. İkincisi, II. Selim zamanında 1574 yılında Tunus’ta yerel bir güç olan Hafsiler ve müttefiki İspanyollara karşı yapılan Tunus Savaşı’dır. Üçüncüsü ise 1578 yılında Portekiz ve İspanyol Krallarının saldırısı karşısında Fas’ta Sa’dileri desteklemesiyle olan ve tarihte Üç Kral Savaşı olarak adlandırılan savaştır (Kavas, 2019:14).

Osmanlı İmparatorluğu, Afrika kıtasında 16. yüzyılda Trablusgarp, Cezayir, Tunus, Mısır ve Habeş olmak üzere beş eyalet kurmuştur. Bu eyaletlerin sınırları bugünkü modern

Afrika devletlerinden 14 devletin sınırlarının tamamını veya bir kısmına karşılık gelmektedir. Kıtada 54 bağımsız ülke olmakla birlikte, bu 14 devletin toplam büyüklüğü toplam büyüklüğü 30 milyon km²'lik genel yüzölçümü içerisinde yaklaşık 15 milyon km²'ye denk düşmektedir (Kavas, 2019:25-26).

Osmanlı İmparatorluğu, sömürgeci bir devlet olmayıp Roma ve Bizans İmparatorluklarının da uyguladığı gibi hâkimiyeti altındaki halkların kendi kimliklerini koruduğu millet sistemini uygulamıştır (Hazar, 2016:277).

Afrika kıtasının Asya kıtası ile gerçek irtibatı Osmanlı İmparatorluğu zamanında başlamıştır. Yüzyıllarca sürececek bir huzur ortamı sağlanmıştır. Asya ve Avrupa'da sıklıkla karşılaşılan savaşırlara yaklaşık dört yüzyıl boyunca Afrika kıtası şahit olmamıştır (Kavas, 1999:421-422). Dışarıdan baskı altında tutulan Cezayir ve Irak bir yana bırakılırsa, Arap eyaletleri, Bonaparte'ın Mısır'a olan seferiden (1798) önce, hiçbir tehlikeyle karşılaşmamıştır (Raymond, 2020:423-424). Avrupa ve Asya'daki topraklarına nazaran Osmanlı İmparatorluğu'nun en huzurlu bir şekilde yönettiği topraklar Afrika kıtası üzerinde olduğu her zaman gözden kaçmıştır (Kavas, 2019:31).

IX. yüzyılda başlayan Türklerin Afrika'daki hâkimiyet mücadeleleri XX. yüzyılın ilk yıllarına kadar devam etmiştir. Afrika kıtasındaki hâkimiyetlerden son ikisi Mısır'da kraliyet ailesi 1953 yılında, Tunus Emâreti ise 1957 yılında, özellikle batının tahrikleriyle artan milliyetçi hareketlerin artması sonucu yıkılmışlardır (Kavas, 2012:1058).

Osmanlı İmparatorluğu'nun Akdeniz'i kontrol altına alması, bir grup denizcinin Ege denizini terk etmeleri ve Tunus kıyısındaki bir adaya yerleşmeleri ile başlamıştır. Babıali tarafından planlanmayan ve öngörülmeven bu hareket ile İspanyollar ve Osmanlılar Akdeniz'in kontrolü için ellerindeki imkanlar ile savaşmışlardır. Kanuni Sultan Süleyman zamanında Osmanlı İmparatorluğu hedeflerinin birçoğuna ulaşmıştır ve İspanyollar kendi yerlerine sıkıştırılmışlardır. Bu zafer ile birlikte Osmanlı İmparatorluğu İnebahtı Savaşı'na kadar Akdeniz'in tek hâkimi olmuştur. Bu zafer aynı zamanda İspanya ve Hristiyan tarafın yeniden silahlanmasına yol açmıştır (Ibarra, 2012:1111-1112).

Osmanlı İmparatorluğu'nun XVI. yüzyılın ilk yarısında Kuzey Afrika'da Libya, Tunus ve Cezayir'i ele geçirmesi ile birlikte Akdeniz bir Türk gölü haline gelmiştir. İslâm fetihlerinin başladığı VII. yüzyılın ilk yarısından itibaren Afrika kıtasının kuzeyi Mağrip olarak adlandırılmış ve coğrafi olarak dört bölgeye ayrılmıştır. Bugünkü Mısır'ın batısı ile Libya'nın güneyi yakın batı anlamına gelen "Mağribü'l Ednâ" olarak, Trablus ile

Kayrevan merkezli bugünkü Tunus'un tamamı "İfrîkiye" olarak, Cezayir ise orta batı anlamında "Mağribü'l Evsat" olarak ve bizim Fas olarak isimlendirdiğimiz, Arapların ise Mağrip dedikleri bölge ise uzak batı anlamında "Mağribü'l Aksâ" olarak adlandırılmaktaydı. Günümüzde ise Moritanya'nın da dâhil olmak üzere beş ülkeye Mağrib ülkeleri adı verilmektedir. (Kavas, 2011:5). Trablusgarp, Tunus ve Cezayir'in bugünkü sınırlarının belirlenmesinde Osmanlı idaresinin etkisi büyüktür (Kavas, 2011:118).

Osmanlılar kültürel olarak Kuzey Afrika'daki nüfuslardan birçok yönden farklı olmalarına rağmen, buralarda yönetimleri belli ölçülerde mahalli kişilere bırakmaktaydılar. Osmanlı İmparatorluğu Kuzey Afrika'da kendi idaresi altındaki halka zorla bir kültürel değişim dayatmamışlardır. Bunun yerine belli bir ölçüde sınırlı ekonomik ve siyasi boyun eğdirmeyi tercih etmişlerdir. Bölgedeki Müslüman nüfus ile ortak bağ, aradaki farklılıkların görmezden gelinmesine yardımcı oldu ve sosyal etkileşim ve alışveriş için ortak bir çerçeve bu şekilde sağlanmıştır (Gilbert ve Reynolds, 2019:341).

Osmanlı İmparatorluğu'nun, Afrika siyasetinden bahsederken dikkat edilmesi gereken nokta, Osmanlı İmparatorluğu'nun Afrika kıtasına yabancı bir devlet olmadığıdır. Çünkü Osmanlı İmparatorluğu Asya ve Avrupa devleti olduğu gibi aynı zamanda bir "Afrika İmparatorluğu"dur (Hazar, 2016:170-171).

Osmanlı İmparatorluğu'nun Mısır ve Habeş isimli iki eyaleti sınırları içerisinde bugün Sudan, Eritre, Etiyopya, Somali ve Cibuti olmak üzere beş ayrı devlet bulunmaktadır. Kenya Osmanlı İmparatorluğu topraklarına 1585 yılında katılmıştır (Kavas, 2019:31).

Osmanlı Afrika'sının sınırları sadece Kuzey Afrika ile sınırlı değildir. Osmanlı'nın siyasi sınırlarının daha da ilerisine dini, askeri, ekonomik ve sosyokültürel sınırlar Sahra altı Afrika'nın en ucuna kadar uzanmaktadır. Osmanlı İmparatorluğu Kuzey Afrika'daki eyaletlerine Garp Ocakları adını verilmiş idi. Bu coğrafyada olan Fas dışında Kuzey Afrika'nın tamamına karşılık gelmekle birlikte, Osmanlı İmparatorluğu'nun Afrika kıtasındaki diğer bölgeleri de kapsamaktaydı. Bu eyaletlerin hepsi kendi aralarında İstanbul merkeze bağlı ve iç işlerinde serbest hareket etmekteydiler (Tandoğan, 2013:6).

Valilere yardımcı olmak üzere içerisinde belli başlı görevliler, askerler, ulema ve esnafın yer aldığı bir dar, bir de geniş meclis tasarlanmış divan vardı. Osmanlılar fethettikleri topraklarda fetihten önce devlette egemen olmuş gruplara yeniden bırakarak valilerin olası aşırı güçlenmelerine sağlam bir engel oluşturmayı planlamışlardır. Mısır'daki, eski

Memlûk aristokrasisi buna örnek olarak verilebilir. Osmanlı İmparatorluğu, eski devlet gelenekleri ve yapısı güçlü sosyopolitik grupların bulunduğu bölgelerde, kendi idarî sistemlerini dayatmayarak bu gelenek ve gruplarla anlaşmışlardır (Raymond, 2020:432-438).

Osmanlı hâkimiyeti altındaki Afrika toprakları geniş arazilere sahip bölgeler olduğundan İstanbul tarafından yönetilmeleri imkânsızdı. Zaman içerisinde bu topraklara yerleşen Türk soylu aileler padişah fermanı da alarak güçlü bir eyalet yapısı oluşturdular ve adeta yarı bağımsız bir devlet gibi hareket ettiler. Bu aileler içinde özellikle Trablusgarp'ta Karamanlı Dönemi, Tunus'ta Hüseyinler Dönemi ve Mısır'da Kavalalı Mehmed Ali Paşa ve soyundan gelen Hidivler Dönemi kendilerine has özellikleri ve diğer eyaletlerden farklı olarak bazı imtiyazları bulunmaktaydı (Kavas, 2011:33).

Osmanlı İmparatorluğu'nun Afrika kıtasından çekilmesinin ardından Avrupalı devletler tarafından kıtayı fakirleştirmek ile suçlanmışlardır. Kendileri ise bu geri kalmışlığa bir son vermek ve kıtaya medeniyet getirecekleri iddiasında idiler. Fakat zaman içerisinde Avrupa devletleri daha da zenginleşirken, Afrika kıtasında milyonlarca insan açlıkla mücadele etmeye başlamıştır. Günümüzde dünya çapında kalkınmış olarak bir tane Afrika ülkesi yoktur. Osmanlı İmparatorluğu zamanında ise Cezayir, Tunus, Trablusgarp ve Mısır geçen yüzyıla kadar Avrupalı devletlerle mücadele edebilecek güçte müstakil devlet konumundaydılar (Tandoğan, 2013:148-149).

Osmanlı İmparatorluğu egemenliği altındaki toprakların refah ve mutluluğunu arttırmak için savaş ve barışta çalışmış olup, her zaman Afrikalı yerli halkların menfaatleri doğrultusunda hareket etmiştir (Tandoğan, 2013:201).

Osmanlı İmparatorluğu'nun Sahra Altı Afrika kabile ve devletleri ile ilişkileri dört asır devam etmiştir. Kıtanın büyük bir bölümünü oluşturan bu bölgede güney-batısı hariç diğer bölgelerde etkisini hissettirmiştir. Daha çok Müslüman topluluklarla yakın şekilde gelişen ilişkiler, buradaki putperest krallıklara veya Avrupa sömürgeciliğine karşı birlikte işbirliği ve yardımlaşma ile daha da artmıştır. Sömürgeci İtalya tarafından yapılan saldırılara karşısında Etiyopya İmparatoru II. Menelik desteklenmiştir. Bu da Osmanlı İmparatorluğu'nun sadece din açısından değil, sömürge faaliyetlerine karşı Afrika devletlerinin yanında olduğunu göstermektedir. Sömürgeci ülkelerle aynı hedefler doğrultusunda hareket etmeyen Osmanlı İmparatorluğu, Sahra Altı Afrika ile ilişkilerinde her zaman insani değerleri ön planda tutarak dini, siyasi, askeri ve ticari konularda

Afrikalıların yararına davranışlar göstermişlerdir. Bu yüzden de yüzyıllarca bu kıtada kaldıktan sonra bu topraklardan çekilirken burada yaşayan halklar arasında büyük bir saygınlık bırakmıştır. Karşılığında ise en zor zamanlarında, imkânları çok sınırlı olan bu insanların İstanbul'a kadar ulaşan yardımlarına tanık olmuşlardır (Tandoğan, 2013:74-75).

Sömürgeci devletler, ele geçirdikleri topraklarda her tarafı işgal etmek yerine sadece belirli yerlerde iktidar noktalarını ele geçirmişlerdir. Bu uygulamayı en iyi hayata geçiren devlet ise Fransa'dır. Osmanlı İmparatorluğu ise, fethettiği topraklarda sömürge amacı gütmeye için en ücra yerlere nüfuz etmeye çalışmış ve fethettiği topraklardaki yerli halkların her türlü sorunlarını gidermeye çalışmışlardır (Tandoğan, 2013:214).

3.4. Osmanlı İmparatorluğu'nun Afrika Eyaletleri ve Çokkültürlülük Uygulamaları

3.4.1. Garp Ocakları

Osmanlı İmparatorluğu'nun XVI. ve XX. asırlar boyunca Cezayir, Tunus ve Trablusgarb eyaletleri için kullanmış olduğu ada "Garp Ocakları" denilmektedir (Kuzucu, 2015:165). Müslüman devletinin sınır muhafızları olan (suğûr-i İslâmiyye) durumunda olan Garp Ocakları ile birlikte Batı Türklüğü'nün Afrika'da gerçekleşmeye başlamış olduğu bu dönem, Afrikâ-yi Osmânî kavramının şekillenmesinde ilk özü oluşturmaktadır (Tandoğan, 2018:77).

Kuzey Afrika'da bulunan bu eyaletler başlangıçta merkezi idareye bağlı olmakla birlikte, daha sonraları merkezi idarenin bozulması ile birlikte merkezden bağımsız olarak hareket etmeye başlamışlardır (Toprak, 2012:223). Osmanlılar Kuzey Afrika'yı ele geçirmeleri ile birlikte burada bir mahalli özerklik, özyönetim ve vergi muafiyetinden yararlanmasını sağlamışlardır (Karpas, 2013:83).

Eyaletlerde giderek artan bir şekilde adem-i merkezileşme olmuştur. Bazı eyalet yöneticileri, örneğin Trablus, Tunus ve Cezayir Kuzey Afrikalı "padişah naibleri" İstanbul'a sözde bir itaatle bağlı olmakla birlikte fiilen bağımsız bir hale gelmişlerdir

(Hourani, 2006:109). Garp Ocaklarında hutbe Sultanın adına okunmakla birlikte para da onun adına basılmıştır (Kuzucu, 2015:165).

Garp Ocaklarının yönetimleri diğer eyaletlerden farklıdır. Garp Ocaklarında merkezden beylerbeyiler olmasına rağmen, idari işler divan adı verilmekte olan eyalet meclislerinde görülmüştür (Maksudoğlu, 1994:59). Ocakların idaresinde Paşa Divanı, yeniçeri ağasının başında bulunduğu Ağa veya Yeniçeri Divanları önemli görevler üstlenmişlerdir (Çetin, 1996:383).

Fetihlerin ardından Garp Ocaklarının başına dirayetli ve bölgeyi bilen beylerbeyiler atanmakla birlikte burada da klasik eyalet sistemi kurulmuştur (Taş, 2020:1066). Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuzey Afrika'da oluşturmuş olduğu idare zaman içerisinde gevşemiş ve yönetim yerel askeri güçlerin eline geçmiştir (Toprak, 2012:236). Cezayir'de "Dayı", Tunus'ta "Bey", Trablusgarp'ta "Paşa" unvanlarını kullanmışlardır. Öldürülen, görevden alınan veya sürgüne gönderilmiş olan pek çok dayı-bey bulunmaktadır (Taş, 2020:1087).

Merkezden uzak bir coğrafyada bulunmaları sebebi ile iç işleyişleri büyük ölçüde merkezin bilgisi dışında hareket etmişlerdir. İstanbul'un hâkimiyeti ve kontrolü bu bölgede zayıftı. Ocaklar, kendi yöneticilerini kendileri seçiyor, İstanbul'dan gönderilen Paşalar ise yönetime dâhil edilmemişlerdir (Taş, 2020:1072-1073).

İstanbul hükümeti yeterli gücü bulunmadığından dolayı ocakların bağımsızlaşmasına fazla ses çıkaramadı. Coğrafi olarak uzak olan eyaletlere nüfuz edemediği için iç işlerine fazla karışmamışlardır (Taş, 2020:1073).

Garp Ocaklarının yönetim ve askerlik konuları tamamiyle korsanlığa göre düzenlenmekteydi. Akdeniz'de korsanlık yapmak sureti ile ticaret yapan gemilerden "vergi" adı ile haraç toplamakta idiler. Toplanan bu paraların az bir miktarı İstanbul'a yıllık vergi olarak gönderilirken, geri kalan kısmı askerlere maaş ve eyalet masrafları için kullanılmaktaydı (Toprak, 2012:236).

Ocakların gelirleri %11 akar vergisi, ticaretle uğraşanlardan alınan %5 kazanç vergisi, %8 ithalat, %10 öşür, %1 gümrük vergisi ile birlikte, sahipsiz kalan mallar ve limanlardan elde edilen gelirlerdir. Bu gelirlere ek olarak denizcilerin getirdikleri ganimetlerde önemli bir gelir kaynağıdır. Eyaletlerin gelirleri genellikle idari giderlerini karşılamaktaydı (Kavas, 2011:120).

Akdeniz ticareti ile ilgili İstanbul hükümetinden izin almadan diğer devletler ile anlaşma yapılmaktaydı. Bu şekilde anlaşma yaptıkları devletlerden yıllık vergi alıyorlar ve bu devletlerin gemileri Akdeniz’de serbest geçiş hakkı tanıyorlardı. Diğer devletlerin gemilerinden ise haraç alınmaktadır (Toprak, 2012:236). Fransa, Avusturya, Rusya, Almanya, Danimarka, İsveç gibi devletler Akdeniz’de ticaret yapabilmek için Garp Ocakları’nın saldırılarından korunmak amacıyla Osmanlı İmparatorluğu’ndan yazılı izin belgesi istiyorlardı (Kuzucu, 2015:176).

Osmanlı Türkleri bu topraklara istilacı ve kültürünü zorla dayatıcı bir anlayışla gitmedikleri için bu ülkelerde idari özerklik tanımışlar ve mahalli (yerel) kültürün gelişmesine yardımcı olmuşlardır. İslâmiyet bu iki unsura birleştirici bir rol oynamakla birlikte, karşılıklı etkilenmenin bir sonucu olarak Türk askerinin, bürokrat, din adamı ve tüccarları ile Garp Ocaklarında Türk kültürü yayılma göstermiştir. Günümüzde Kuzey Afrika’da Türk sanatından söz edilebilmektedir. Türkler, Garp Ocaklarının çeşitli şehirlerine camii, çeşme, medrese, kışla, köprü, hastane, tersane, darphane, kütüphane vb. hayır kurumları gibi çeşitli müesseseler inşa etmişlerdir. Müzik, giyim ve genel kültürde Türklerin geniş bir etkisinden söz edebiliriz (Çetin, 1996:385).

3.4.1.1. Cezayir Eyaleti (1516-1848)

Garp Ocaklarının en önemlisi ve değerlisi Cezayir’dir. Bu durumun ortaya çıkmasında Cezayir’in coğrafi ve jeopolitik konumu önemli rol oynamaktadır (Kuzucu, 2015:167). Osmanlı topraklarına Barbaros Hayrettin Paşa tarafından XVI. yüzyılın ilk yarısında kazandırılmış olan Cezayir, Tunus ve Trablusgarp ile birlikte Osmanlı idaresinde “Garp Ocakları” olarak teşkilatlandırılmıştır (Kartal, 1983:122). 1516 yılında Cezayir’i ele geçiren Barbaros kardeşler, İspanyol saldırılarına karşı koyabilecek güçte değillerdi. Bu yüzden Barbaros kardeşler Osmanlı İmparatorluğu’nun egemenliğini kabul ederek kendilerini sağlama almışlardır (Afyoncu, 2016:661). Oruç Reis’in ölümünün ardından 1529 yılında Barbaros Hayrettin Paşa, Cezayir’i kesin bir şekilde Osmanlı hâkimiyeti altına almıştır. Bu sefer ile birlikte İspanyollar 1707 yılına kadar ellerinde tutmayı başardıkları Vehran (Oran) şehri dışındaki Cezayir’in geri kalan topraklarından çekilmişlerdir. Osmanlı hâkimiyeti ile birlikte Cezayir, Akdeniz’in en cazip şehirlerinden bir tanesi haline geldi. Hayrettin Paşa’nın kurmuş olduğu siyaseti devam ettiren beylerbeyleri Tlimsan’ı alarak Fas’ı

hâkimiyeti altında tutan Sadilerin burayı ele geçirmelerini engellemişlerdir (Kavas, 2012:1070-1071).

Osmanlı idaresi altında Cezayir'i padişah tarafından atanan valiler yönetirlerdi. Emirleri altındaki askerler ise Anadolu'dan getirilen ve yeniçeri ocağı şeklinde teşkilatlandırılırlardı. Bu yeniçeri ocaklarının başkanları zaman içerisinde daha kuvvetli bir durum elde edecek, Cezayir yönetiminde vali ile boy ölçüşür hale geldiler. Dayı olarak adlandırılan bu zorbalardan birisi olan Baba Ali, 1799 yılında valiyi kaçırtarak Cezayir'in idaresini kontrolü altına almıştır. Osmanlı İmparatorluğu ise bu oldu bittiyi tanınması üzerine Cezayir'in yönetimi dayılara geçmiştir. Cezayir dayısı, ocak tarafından seçilir, padişah tarafından ise ocağın seçtiği dayı tasdik edilirdi (Karal, 1983:122). Cezayir, diğer eyaletlere göre daha bağımsız gibi görünse de Doğu Akdeniz kıyılarından getirilen yeniçeriler sebebi ile İstanbul'a bağlılık devam etmiştir. Bu kendisini Cezayir Türküsü gibi türkülerde hissettirdiği gibi, Türklerin yaşadığı evler, kıyafetlerde kısaca folkloründe etkisini hala göstermektedir (Gedik, 2013:134-135).

Cezayir eyaleti, Osmanlı İmparatorluğu'nun diğer eyaletlerine benzeyen bir yönetim şekli ile yönetilmiştir. Burada bir yönetici olarak beylerbeyi, eyalet işlerinin görüşüldüğü bir meclis (divan) ve Anadolu'dan düzenli olarak getirilen askerlerle oluşturulan bir yeniçeri ocağı bulunmaktaydı (Raymond, 2020:501).

Cezayir Eyaleti, Barbaros Hayrettin Paşa'nın kurmuş olduğu düzeni devam ettirmekle birlikte zaman içerisinde eyalet yönetiminde ciddi değişiklikler yaşanmıştır. Buradaki Osmanlı hâkimiyeti; Beylerbeyiler Devri (1518-1587), Paşalar devri (1587-1659), Ağalar Devri (1659-1571) ve Dayılar Devri (1671-1830) olmak üzere dört devreye ayırabiliriz (Kavas, 2011:45).

Salih Paşa'nın beylerbeyliği zamanında (1551-1556), 4 000 Türk askeri ve 8 000 Arap gönüllüsü ile bir sefer düzenlenmiştir. Güney Cezayir'e, oradan Tell Atlasları'nı ve Sahra Atlasları geçilerek Büyük Sahra'ya kadar ilerlenmiştir. Bu sefer sonucunda Büyük Sahra'daki kabileler vergiye bağlanmışlardır. Salih Paşa bu seferde 5 000 Tuareg ve Berberi esirle birlikte Cezayir'e geri dönmüştür. Bu sefer ile birlikte Osmanlı İmparatorluğu ilk defa Büyük Sahra'da bu kadar güney bölgelere inmişlerdir (Hazar, 2012:212).

Gemilerin kış bakımları yapılmak üzere tersaneye çekildiği ve savaş dışı zamanlarda yeniçeriler ticaret ve küçük mesleklerle uğraşarak ek kazanç sağlardı. Gazalarda ise dini

unsurlar önemli bir yer tutmaktaydı. Cezayir “Mücahidler meskeni, gaziler diyarı” olarak adlandırılırdı (Çetin, 2012:1720).

Fransa 1827 yılında, Cezayir Dayısı’nın Fransız Konsolosuna hakaret ettiğini sebep göstererek Cezayir’i işgal etmeye başlamıştır (Toprak, 2012:230). Fransa 1830 yılında Cezayir’i işgal ederek buradaki Osmanlı hâkimiyetine son vermiştir (Hazar, 2016:39). Bu toprak kaybı ile birlikte Osmanlı İmparatorluğu Afrika kıtasındaki ilk toprak kaybını yaşamıştır (Tandoğan, 2013:230). İşgalden sonra Fransızların yaptığı ilk iş bölgedeki Türk varlığını sınır dışı etmek olmuştur (Tandoğan, 2013:34).

Osmanlı İmparatorluğu’nun Cezayir’i topraklarına tekrar katmak için, Avrupa’da bir takım siyasi faaliyetlerde bulunmuş olmasına rağmen olumlu bir sonuç alamamıştır. 1850 yılında yayınlanmış olan ilk devlet sâlnâmesinde Osmanlı İmparatorluğu ’na bağlı olan eyaletleri gösteren listeye Cezayir-i Garb yazılmamıştır. Böylece Osmanlı padişahı bu topraklar üzerindeki egemenlik haklarından feragat etmiş olduğunu kabul etmiştir (Tandoğan, 2013:34).

Şer’i işler biri Hanefî, diğeri Mâlikî mezhebinden iki müftü tarafından yürütülüyordu (Kahraman, 1993:487). Halkın çoğunluğu Malikilerden oluştuğu için dini işlere Maliki müftüler tarafından bakılmakta idi. Bunun yanı sıra yargı ve fetva işleri de Maliki müftüler tarafından yapılmakta idi (Saîdûnî, 1993:494).

Osmanlı egemenliği zamanında ufak isyanlar hariç eyaletin hâkimiyetini sarsacak herhangi bir değişme olmamıştır. Dağ iklimi şartlarının görüldüğü bölgede, daha çok tarikatlar etkili olmakla birlikte İlâm anlayışı hâkim olmakla birlikte, bölgede temeli İslâm’a dayanan her köyün kendi kuralları bulunmaktaydı. Köy cemaatleri tarafından belirlenen kanunlar, “murâbıt” adı verilen dini önderler tarafından kaleme alınırdı. Fransız egemenliğinde ise bu kanunlarda bulunan İslâmî öğeler kaldırılarak mahalli örf ve adetlere daha fazla ağırlık verilmiştir. Osmanlılar murâbıtlara bağlılıkları doğrultusunda hayatta olanlara saygı ve hürmet gösterdikleri gibi, vefat edenlerin kabirleri üzerine türbeler inşa etmişlerdir. Sömürge döneminde ise murâbıtların nüfuzları kalmamıştır. Kabiliye halkların Osmanlı egemenliği boyunca memnuniyet içerisinde oldukları bilinmektedir (Kavas, 2019:77-78).

Osmanlı İmparatorluğu döneminde mahalli kültürün gelişmesine yardımcı olmuş ve yönetimi altındaki bölgelere idari özerklik tanınmıştır. Fransa döneminde ise ırkçılığa dayanmakta ve kendi kültürünü empoze etmeye çalışmışlardır. İkisi karşılaştırıldığında Osmanlı döneminin ne kadar adil olduğu ortaya çıkacaktır (Kahraman, 1993:489).

3.4.1.2. Tunus Eyaleti ve Tunus Emâreti (1535-1957)

Cezayir Beylerbeyi Barbaros Hayrettin Paşa 1534 yılında Tunus'u fethetmiştir (Grammont, 2020:187). Fakat fetihden bir yıl sonra Şarlken (Cgarles-Quint), Osmanlı İmparatorluğu padişahı Kanuni Sultan Süleyman'ın İran seferi sırasında Barbaros Hayrettin Paşa'nın desteksiz kalmasından istifade ederek Tunus'u tekrar ele geçirmiştir. 30 000 Müslüman'ı katlederek, İslâm kültürüne ait tüm eserleri (camii, medrese ve diğerleri) yakıp yıkmıştır (Kavas, 2011:118). 1569'da Tunus halkı İstanbul'a bir heyet göndererek ülkelerinin Osmanlı İmparatorluğu topraklarına katılmasını talep ettiler. Bunun üzerine Barbaros Hayrettin Paşa Tunus topraklarını tekrar fethederek, Osmanlı İmparatorluğu adına Tunus'u yönetmiştir (Kavas, 2011: 118-119). II. Selim zamanında 1574 yılında kalıcı olarak Sinan Paşa tarafından fethedilmiştir (Afyoncu, 2016:661).

1574 yılında kalıcı olarak Osmanlı İmparatorluğu'na bağlanan Tunus, ilk yıllarda Osmanlı İmparatorluğu'nun bir eyaleti olarak vezir rütbeli bir Paşa tarafından yönetilmiştir. Fakat burada görev yapan yeniçerilerin isyan çıkartarak mevcut paşayı devirerek yerine bir bey seçmeleri ile birlikte seçim usulüne dayanan bir beylik olmuştur. Merkezden uzak olması ve Osmanlı İmparatorluğu'nun dikkatini ve enerjisini Avusturya-Macaristan İmparatorluğu karşısında yoğunlaştırması sonucu eyalet kendi haline terk edilmiş bir durumdaydı (Tandoğan, 2013:34-35).Tunus on yedinci asırdan itibaren birbiri ardına iki sülale tarafından yönetilmiştir. Yani Osmanlılar'a bağlı, mahalli saltanatlar kurulmuştur. 17. asırdan Muradîler ve 1705 yılından itibaren Hüseyinîler Tunus'u miras yolu ile babadan oğla geçen bir idare şekli ile idare ettiler (Stiti, 2013:211). Fransa 1881 yılında Tunus'u işgal etmiştir. Fransa'nın bu işgaline Avrupa devletlerinin göz yumması sonucu Osmanlı İmparatorluğu'nun itirazları sonuçsuz kalmıştır (Hazar, 2016:39).

Tunus'a ilk matbaayı getiren Türk entelektüel Ali Başhamba'dır. Türkiye'de vefat etmiştir. Fakat Tunus devletinin girişimleri sonucu kemikleri Tunus'a getirilerek defnedilmiştir. Bugün mevcut bulunan basın-yayın organlarının kurucusu olan Ali Başhamba Tunus basınının bulunduğu sokağa ismi verilmiştir (Koç, 2012:87).

3.4.1.3. Trablusgarp Eyaleti (1551-1912)

Kuzey Afrika'da Osmanlı egemenliğine en son giren eyalet Trablusgarp olmuştur. 1510 yılında İspanyol amiral Don Pedro di Navarro'nun 11 000 kişilik ordusu ile Müslüman halkı öldürmesi ve şehri talan etmesi üzerine şehir yaşanamaz bir hale geldi. Şehir halkı Tacura'ya sığınmak zorunda kaldı ve Osmanlı İmparatorluğu'na bir heyet göndererek ülkelerinin hacılardan kurtararak, Osmanlı idaresi altına girdirilmesini istediler. Ağustos 1551'de Sinan Paşa ve Turgut Reis tarafından fethedilerek Osmanlı İmparatorluğu topraklarına katılmıştır (Kavas, 2011:119).

Trablusgarp eyaleti başlangıçta beylerbeyi idaresinde beş üyeli bir divan tarafından yönetiliyordu. Bu divan Bayram günleri ve Salı ile Cuma günleri haricinde her gün sabah toplanarak halkın sorunlarını görüşmekte idi. Dini konularda ise Hanefî ve Malikî müftüler bulunmakta idiler. Divana katılan üyeler başlangıçta haznedar, defterdar, yalı kethüdası, atlar ağası ve beytül malcından oluşmakta idi. Daha sonra divana üye olarak Arap ağası ve Kuloğlu Başağası da katılmaya başlamışlardır (Kavas, 2011:467).

Osmanlı İmparatorluğu hâkimiyetine girdiği 1551 yılından, İtalyan işgaline uğradığı 1912 yılına kadar Trablusgarp eyaleti tarihini dört ayrı dönemde inceleyebiliriz. Osmanlı İmparatorluğu'nun tam hâkimiyetindeki İlk Valiler Dönemi (1551-1603), Dayılar Dönemi (Yeniçeriler, 1603-1711), Karamanlı Hanedanı Dönemi (1711-1835) ve merkezi idareye doğrudan bağlandığı İkinci Valiler Dönemi (1835-1912). Bu dört dönem içerisinde en sancılı dönem dördüncü dönemdir (Tandoğan, 2013:8-9).

Osmanlı İmparatorluğu'nun eski gücünü kaybetmesine bağlı olarak Libya'daki yönetim Dayı olarak adlandırılan ve görünüşte bağımsız olan eyalet beylerinin eline geçmiştir. Bu dayılar diğer devletlerle bir devlet başkanı gibi ikili antlaşmalar yapabiliyorlardı (Koç, 2012:101).

Tanzimat Döneminde buraya vali olarak gönderilen Mahmud Nedim Paşa eyaleti sancaklara, kazalara ve nahiyelere ayırarak yeni bir idari taksimata gitmiştir. Trablusgarp merkezde eyalet meclisi, taşrada ise sancak ve kaza idare meclisleri kurulmuştur. Kendi merkezindeki veya civarlarındaki yerlerin sorunları bu meclislerde görüşülmekteydi. Merkezden kaymakam veya nahiye müdürü gönderilemeyen yerlerde ise yerlilerden nüfuz sahibi olanlar memur olarak tayin edilmişlerdir. Kazalarda nüfus kayıt sistemine geçilip vergi ve öşürler düzenlenmiştir. Halka nüfus cüzdanı ve pasaport yerine geçmekte olan Mecidiye mürur tezkeresi verilmiştir (Kavas, 2011:465). Aynı zamanda gazeteler

çıkartılmış ve hastaneler açılmıştır (1866). İlk telgraf hattı Trablusgarp ile Malta arasında 1861 yılında döşenmiştir. Eyaletin ekonomisi Vali Ahmet Rasim döneminde (1878-1893) canlanmıştır. Ziraat Bankası ve eyalet sandığı burada şubeler açmıştır (Kurşun, 2013:150).

Batı Anadolu'dan Trablusgarp'a gelen Türk denizciler zaman içerisinde burada bulunan yerli halk ile kaynaşarak yeni bir melez ırk olan Libya halkını meydana getirmişlerdir. Libyalılar, Osmanlı İmparatorluğu'na en çok bağlı kalan milletlerden birisi olmuşlardır (Nuri ve Naci, 2018:XIII).

Osmanlı İmparatorluğu'nun 1551 yılında Trablusgarp'ı fethederek kendisine bağlı bir eyalet haline getirmesi ile birlikte Fizan bu eyalete bağlı bir sancak durumuna gelmiştir (Koç, 2012:112). Fizan, Trablusgarp eyaletinin güney ucunda bulunmaktadır. Fizan, Arapça çok uzak bir yer anlamında "ta orası" anlamındadır. Osmanlı İmparatorluğu zamanında yüzölçümü 900 000 metrekaredir. Fakat nüfusu XX. yüzyılın başlarında yüzölçümüne göre oldukça azdır ve 30 000'dir (Hazar, 2016:152). Fizan'a hâkim olan evlâd-ı Muhammed sülalesi bağımsızlık için bazı zamanlarda Trablusgarp'taki yönetime karşı mücadele etmiştir. Trablusgarp beylerbeyi tarafından itaat altına alınmış olan Fizan yöneticileri, vergilerini düzenli bir şekilde ödemek koşulu ile iç işlerinde serbest bırakılmışlardır (Kahraman, 1996:162). Osmanlı zamanında köy ve kasabaların pek çoğunda mahalli memurlar görev yapmaktadır. Merzuk gibi sancak merkezine yakın bazı kazalarda Anadolu'dan veya Arap eyaletlerinden getirilen asker ve memurlar görev yapmaktaydılar (Kavas, 2019:XIV).

Osmanlı İmparatorluğu döneminde Fizan sancağında on kadar kasaba ve yüz civarında köy bulunmakta idi. 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Fizan sancağı Libya ve Cezayir'in güneyi, Nijer ve Çad'ın ise kuzey bölgelerini kapsayan bir alanı içerisine almakta idi. Anadolu halkı Fizan'ı daha çok II. Abdülhamid döneminde buraya sürgün olarak gönderilen insanlar vasıtasıyla tanımıştır (Kavas, 2019:153-155).

Trablusgarp'ta en yaygın dil Arapçadır (Nuri ve Naci, 2018:111). Arapların dini İslâm'dır. Araplar umumen Sünni ve Mâlikî mezhebine bağlı bulunmaktadırlar (Nuri ve Naci, 2018:112).

Trablusgarp eyalet merkezinde yatılı askeri ortaokul, sivil lise, kız öğrenciler için ilk ve ortaokullar, bir sanayi okulu, bir de eğitim bakanlığı tarafından idare edilen emteb-i irfan adlı müesseseler vardır. Ayrıca bir de öğretmen okulu bulunmaktadır. Bu okullarda İtikat, Matematik, Türkçe, Arapça, Farsça, Fransızca, Coğrafya, Tarih, Resim ve Eşya dersleri

okutulmaktadır. Aynı zamanda eyalette Fransız, İtalyan ve Yahudi okullar da bulunmaktadır (Nuri ve Naci, 2018:75).

19. yüzyılın sonu ve 20. Yüzyılın başlarında Fransız işgalini engelleyebilmek için Tibesti'de (Çad), Bardayı, Ennedi, Barku ve Ayn Galaka kazaları kurulmuş ve Fizan üzerinden Trablusgarp'a bağlanmıştır. Bu bölgeye sevk edilen Osmanlı asker ve sivil memurları burada görev yaparken aynı zamanda buradaki yerel sultanların askerlerine eğitim vermişlerdir. Hâlen Çad'ın farklı yerlerinde Türk soyundan gelen fakat yerli halk ile karışarak melezleşmiş insanlara rastlamak hatta onların Osmanlı kültürü altında bırakmış olduğu izlere rastlamak mümkündür (Kavas, 2019:255).

Osmanlı İmparatorluğu'nun Afrika'da en uzun süre hâkimiyeti altında tuttuğu eyaleti Libya olmuştur (Kavas, 2011:463). Babîâli ile İtalya arasında 15 Ekim 1912 yılında imzalanan Quchy Anlaşması ile Osmanlı hükümeti Trablusgarp ve Sirenayka'nın İtalya'ya verilmesini kabul etmiştir. Osmanlı Sultanı ise halife sıfatı ile Müslümanlar üzerindeki manevi otoritesini korumakta idi. Böylece Osmanlı İmparatorluğu'nun Afrika topraklarındaki varlığı sona etmiştir (Dumont ve Georgeon, 2020:749).

3.4.2. Mısır Eyaleti-Hidivlik (1517-1914)

Türkler için Afrika toprakları yabancı topraklar değildir. Alparslan'ın 1071 yılında kazanmış olduğu Malazgirt savaşından çok daha önceleri Türkler Afrika kıtası ile tanışmışlardır (Hazar, 2016:285). IX. Yüzyılda kurulan Tolunoğulları (868-905)'dan itibaren, İhşitoğulları (935-969) gibi Mısır ve Suriye topraklarında devletler kuran Türkler, kısa zaman aralıkları dışında Selçuklular, Eyyübiler, Memlûklüler (Kölemenler) ve Osmanlılarla XX. yüzyıl başlarına kadar bölgeye egemen olmuşlardır (Ercan, 2012:815).

22 Ocak 1517 tarihinde er-Reydaniyye'de Osmanlı ve Memlûk orduları arasında meydana gelen savaşta Osmanlılar galip gelmişlerdir. 23 Ocak 1517'de ise Osmanlı ordusu Kahire şehrine girer ve Kahire'de hutbe Yavuz Sultan Selim adına okunmuştur (Koprman, 2012:902). Yavuz Sultan Selim 10 Eylül 1517 (23 Şaban 923)'e kadar yaklaşık olarak sekiz ay Mısır'da kalmıştır. Bu zaferden dolayı kutlamaları kabul etmiştir (Ercan, 2012:811).

Mısır'ın Osmanlı İmparatorluğu tarafından fethedilmesi batı Asya ve Kuzey Afrika'da önemli sonuçları olmuştur. Mısır'ın fethi ile Osmanlılar Akdeniz'deki deniz yollarını

denetim altına almışlar ve diğer Kuzey Afrika ülkelerini fethetmek için önemli bir üs ele geçirmişlerdir. Aynı zamanda, İslâm dininin kutsal kentleri olan Mekke ve Medine'nin Osmanlı İmparatorluğu'na geçmesi ile birlikte, Osmanlı İmparatorluğu'nun İslâm dünyasındaki prestiji artmıştır (Hazar, 2016:138-139).

Osmanlılar, Memlûk Devletini ortadan kaldırmış, Kahire'ye yeniçeri askerleri yerleştirmişlerdir. Fakat Mısır yönetimini tamamen yeniden düzenlememişlerdir. Mısır'a vali olarak, aslen Suriye'de Memlûk valisi iken, 1516'da Osmanlılara sığınan Hayr Bey vali olarak atanmıştır. Ayrıca diğer Memlûklerde Mısır toplumu içerisindeki itibarlı konumlarını korumuşlardır. Hayr Bey, İstanbul'a vergi veriyordu ve padişahın otoritesini kabul etmişti. Fakat Mısır yönetim yapısında büyük değişiklikler olmamıştır (Gilbert ve Reynolds, 2019:315-316). Mısır'ın fethinden sonra Memlûklere ait ocağın kaldırılmayarak devam etmesi bütün Osmanlı İmparatorluğu hâkimiyeti boyunca Mısır'da çıkan isyanların en önemli sebebini oluşturmaktadır (Kavas, 2011:42). Kanuni Sultan Süleyman zamanında 1524 tarihli kanunname ile Mısır örgütlendi. Osmanlı İmparatorluğu kurallarına uygun ilkeler doğrultusunda: Valiye, kurul (divan) ve sayısı artırılarak yediye çıkarılan milis birlikler yönetimde yardımcı oluyorlardı (Raymond, 2020:489).

Kavalalı Mehmet Ali Paşa aslen Konya'nın Drama sancağına göçmüş bir Türk ailesinin çocuğu olmakla birlikte, Napolyon'un Mısır'ı işgal etmesi üzerine (1798), Osmanlı İmparatorluğu'nun Mısır'a gönderdiği orduda bir askerdı. Fransızlar'ın Mısır'dan çekilmesinin ardından (1802) bölgede meydana gelen karışıklıktan zekâsı ve becerisi ile ilk önce yerel güçleri sonra da Osmanlı valilerine karşı galip gelmiştir. Bu gelişmeler üzerine Osmanlı İmparatorluğu Temmuz 1805 yılında yıllık vergi vermesi ve Hicaz Bölgesini işgal eden Vehhabileri ortadan kaldırması karşılığında Kavalalı Mehmed Ali Paşa'yı Mısır'a vali olarak atamıştır (Afyoncu, 2016:469-470).

Kavalalı Mehmed Ali Paşa yapmış olduğu reformlara paralel olarak geleneksel eğitim sistemini değiştirerek çağdaşlaştırmıştır. Mısır aydınlarını batılı ülkelerden önce İtalya'ya, sonrasında ise Fransa'ya göndererek bu kültürlerin öğrenilmesini sağlamıştır (1826-1831) (Mantran, 2020:554). Mısır toplumunun dış dünyaya açarak, ulusal bir basın ortaya çıkması için çaba sarf etmiştir (Mantran, 2020:542). Mehmed Ali Paşa zamanında özellikle tıp ve mühendislik alanlarında Avrupa'ya öğrenciler gönderilmiştir. Modern Mısır uzman ve entelektüellerinin oluşumunda bu olay önemlidir. Hidiv İsmail Paşa ise opera kurmuş, müzeler meydana getirmiştir. Mısır'da Batı edebiyatının çevirileri yapılmaya başlanılmıştır

(Ortaylı, 2014:93-94). Hidiv İsmail Paşa (1830-91) döneminde okullar açılmış, matbaalar kurulmuş ve birbiriyle bütünlüğü olan demiryolları açılmıştır (Ortaylı, 2014:96-97).

Mehmed Ali Paşa'nın Mısır'da yapmış olduğu en önemli hizmet ordunun silah ve mühimmatı için sanayileşme başlatmış olmasıdır. Mısır bu sayede askeri donatmak için tekstil sanayi kurulmuştur. Onun döneminde tophane kurulmuş, tüfek ve gemi imalatı için tersane kurulmuştur. Bu dönemde Mısır'da günlük 1600 tüfek imal ediliyordu ve tersanede 9 tane 100 toplu gemi yapılmıştır (Ortaylı, 2014:93-94). Gerçekte Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın kudreti, Mısır'da kurmaya başladığı yeni düzenden meydana güç almaktaydı. Bu düzen ile birlikte bayındırlık, ziraat ve ticaret alanları hızlı bir şekilde gelişmiştir. Nil'den İskenderiye'ye kadar açılan Mahmudiye kanalı ile birlikte sulama işleri belirli bir düzen ile yapılıyordu. Kölemen ve vakıf topraklarına el konularak, ziraatte ürün vergisi kabul edilmiş, ticarete ve endüstride tekel sistemine geçilmiştir. Ziraatte pamuk ekimi ön plana çıkmış, bunun yanında afyon, pirinç ve hububat geniş bir biçimde gerçekleştirilmiştir. Endüstride ziraatte paralel bir şekilde gelişmiştir. İplik, bez, şeker, alkol fabrikaları kurularak Mısır'ın ekonomisinde yeni bir sayfa açılmıştır (Kara, 1983:127).

Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın, Osmanlı İmparatorluğu'na karşı isyan ettikten sonra Mısır'da özerk bir yönetim kurulmuştur. Hindistan yolu üzerinde jeopolitik olarak önemli bir konumda bulunan Mısır'da nüfuzunu arttıran İngiltere, Mısır'daki ekonomik zorlukları ve 1882'de başlayan Arap milliyetçiliği ayaklanmasını ileri sürerek Mısır'ı işgal etmiştir. 1914 yılında ise Birinci Dünya Savaşında Mısır'ı himayesi altına aldığını ilan etmiştir (Hazar, 2016:39).

İngiltere, Şark siyasetinde Mısır'ı ele geçirmesinin ardından Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğü politikasını terk etmiştir. Daha sonra ise Arap milliyetçiliği ve Anadolu'da Ermeni meselesinin çıkmasına zemin hazırlamıştır (Tandoğan, 2013:45).

3.4.3.1. Sudan Eyaleti

Sudan'ın Kızıldeniz kıyıları daha önceki yıllarda Hint deniz seferi sırasında Osmanlı hâkimiyetine girmiş ve Sudan'ın bu bölgesi Habeş Eyaletine bağlanmıştı. Bugünkü Sudan'ın Osmanlı hâkimiyetine girmesi ise Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın Mısır valisi olmasının ardından gerçekleşmiştir. 1821 yılından Sudan'ın Osmanlı Vilayeti haline

gelmesi ile birlikte camilerde Osmanlı padişahı adına hutbe okutulmaya başlanmıştır (Hazar, 2012:218).

1805 yılında Mısır'da yönetimi ele geçiren Kavalalı Mehmed Ali Paşa, Nil sularının geldiği Sudan'a seferler düzenlemiştir. Bu seferlerin bir nedeni de altın ve esir ticaretidir. Mısır şeklen de olsa, Osmanlı İmparatorluğu'na bağlı bulunduğundan dolayı, Sudan'a Mısır üzerinden düzenlenmiş olan bu seferler ile birlikte Sudan'da Osmanlı hâkimiyeti kurulmuştur. Sudan'lı tarihçiler bu döneme "El Türkiyya" adını vermektedirler (Hazar, 2012:214-2115).

1838 yılında Kavalalı Mehmed Ali Paşa, Sudan valiliğini kendisine bağlamış ve bölgeyi merkezden idare etmeye başlamıştır. 1863 yılında ise Hidiv İsmail Paşa bölgeye vali olarak tayin edilmiştir. 1836-1879 yılları arasında bölgede kalan Hidiv İsmail Paşa Sudan'a okullar açarak eğitime büyük önem vermiştir. Bir grup öğrenciyi de Kahire'deki El Ezher Üniversitesine göndererek aydın bir tabakanın oluşmasına katkıda bulunmuştur (Koçak, 1999:12).

Afrika'nın en büyük ülkelerinden birisi olan Sudan, Osmanlı İmparatorluğu'nun bir eyaleti olmasına rağmen İngiliz güçleri tarafından işgale uğramıştır (Koç, 2012:370). 1 Ocak 1956 yılında Sudan İngilizlerden bağımsızlığını kazanmıştır (Koçak, 1999:20).

Sudan'da İngiliz dönemi tamamen bir sömürü dönemidir. Bu dönemde Müslüman halka baskılar yapıldı ve her türlü siyasi ve dini faaliyetler yasaklanmıştır. Mehdicilere sınırlama getirilerek tüm tarikatlar kapatılmıştır. Diğer taraftan reformcu ve İngiliz yanlısı ulema ise desteklenmiştir (Koçak, 1999:22).

Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın başlatmış olduğu Sudan seferi giderek büyüdü ve özellikle oğlu İsmail Paşa zamanında Mısır'ın Afrika'ya olan ilgisi oldukça arttı. 1875 yılında Mısır'a bağlı olan yerler bugünkü isimleriyle Sudan, Eritre, Somali, Cibuti, kısmen Etiyopya, Uganda ve Orta Afrika Cumhuriyeti Mısır'ın idaresine alınmıştır. 19. Yüzyılda bu bölgedeki mahalli idareler Funç, Dârûr, Kordofan, Zeyla ve Harar Sultanlıkları ve çok sayıda putperest krallık bulunmakta idi (Kavas, 2019:275).

XVI. asrın sonlarında III. Murad zamanında bir Türk amirali olan Ali Bey'in girişimleri dikkat çekicidir. Ali Bey, 1584 yılında Aden limanından hareket etmiş, Hint Okyanusuna çıkarak oradan güneye doğru yol almıştır. Somali kıyılarını aşarak, Ekvator çizgisini güneye doğru geçmiş ve Mombasa'nın 100 km güneyinde bulunan Malindi limanına

ulaşmıştır (bugünkü Kenya). Ali Bey'in geri dönmesinin ardından, Kenya'da bırakmış olduğu memurlar Türk hâkimiyetini devam ettirmişlerdir. 1589 yılında Ali Bey tekrar Kenya'ya gelmiştir (Hazar, 2012:213). Osmanlı İmparatorluğu kaynakları Ali Bey'den serüvenci Ali Bey olarak bahsetmektedirler (Hazar, 2016:144).

3.4.3.2. Osmanlı İmparatorluğu'nun Hatt-ı Üstüva (Ekvator) Vilayeti ve Alman Emin Paşa

Osmanlı İmparatorluğu'nun siyah Afrika'da XIX. yüzyılın sonlarında Sudan Eyaletine bağlı olarak Hatt-ı Üstüva (Ekvator) Vilayeti kurulmuştur. Bu vilayet Alman Dr. Mehmet Emin Paşa'nın yaptığı başarılı çalışmalar sonucunda güneye doğru genişlemiştir. Bu durum bize Osmanlıların kısa bir süre içinde olsa, Afrika'da Ekvator çizgisine indiğini göstermektedir. Her bakımdan güçsüz düşmüş Osmanlı İmparatorluğu'nun o dönemde, sanayileşmiş Avrupa devletlerinin Afrika'da sömürgeler elde etmek için yarıştıkları bir zamanda bu bölgede tutunabilmesi elbette mümkün değildi. Ekvator vilayeti bugünkü Uganda Devleti topraklarını da içermekteydi (Hazar, 2012:224).

Gordon Paşa 1878 yılında Sudan valiliğine getirilince, Dr. Mehmet Emin Paşa'da Hatt-ı Üstüva valiliğine getirilmiştir. Mehmet Emin Paşa'nın valiliği esnasında, vilayet topraklarını güney yönünde genişleterek, üst sayısını elliye çıkartmış ve yerli Afrikalı hükümdarlar ile himaye anlaşmaları yapılmıştır. 1881 senesinde Mehdilik iddiasında bulunan ve Sudan'da isyan eden Muhammed Ahmed, Sudan'ın bütün vilayetlerini ele geçirmiştir. Mehmet Emin Paşa'nın direnişi bir sonuç vermemiş ve 1887'de başkent Lado'yu terk ederek, vilayet merkezini daha güneye Albert gölünün kıyısında bulunan Kibiro'ya taşımıştır (Hazar, 2012:224).

Osmanlı Paşalarının himayesinde çalışmakta iken Müslüman olan ve Mısır sarayında hizmet eden Alman asıllı Mehmet Emin Paşa valiliği esnasında İslâm'ın yerli kabileler arasında yayılmasına önemli katkıları olduğu gibi köleliğe karşı tavırları ile de bilinmektedir (Kavas, 1999:425).

3.4.4. Habeş Eyaleti (1555-1916)

Osmanlı İmparatorluğu'nun güney siyasetinde önemli aşamalardan bir tanesi Habeşistan'ın fethedilmesidir. Yapılan bu fetih ile yeni bir eyalet kurulmuştur (Orhonlu, 1996a:31). XVI.

asırla en geniş sınırları Mısır'dan Doğu Afrika'da Mombosa'ya kadar uzanan bölgede bugünkü Sudan'ın bir kısmı ile birlikte Cibuti, Eritre, Etiyopya ve Somali'yi içerisine alan idari bölge, Osmanlı İmparatorluğu'nun Doğu Afrika'daki ulaştıkları en geniş topraklardır (Orhonlu, 1996b:363).

Osmanlı İmparatorluğu 16. asırda Doğu Afrika'daki Portekiz sömürgeciliğini durdurmak için birtakım önlemler almıştır (Hazar, 2016:23). Yemen Beylerbeyi Özdemiş Paşa 1554 yılında İstanbul'a çağrılarak Habeş seraskerliğine tayin edilmiş ve Kızıldeniz'de sefere çıkmıştır (Kavas, 2012:1073). Bugünkü Eritre ve Habeşistan'ın kuzey-batı bölgelerini fethetmiş aynı zamanda bazı yerli kabilelerde Osmanlı egemenliğini kabul etmişlerdir. Sefer başladıktan sonra ülkenin arazisinin geniş ve karmaşık bir yer olduğu anlaşılmıştır. Osmanlı askerleri burada hem iklim hem de kalabalık düşman askerleri karşısında sıkıntı çekmişlerdir. Tüm bu olumsuzluklar rağmen askerler üzerinde nüfusu olan Özdemiş Paşa, Habeşistan Krallığı içerisindeki iç karışıklıklardan yararlanarak eyaletin sınırlarını genişletmiştir. Osmanlı tarihinde Habeşistan'ın fethi olarak kaydedilen haber Debarva şehrinin fethedilmesidir. Bunun ardından Özdemiş Paşa vefat etmiştir (Orhonlu, 1996a:48). 5 Temmuz 1555 yılında Habeş eyaleti kurulmuştur ve eyaletin merkezi Sevâkin yapılmıştır. 1557 yılında ise Masavva eyalet merkezi olmuştur (Kavas, 2012:1073). Kanuni Sultan Süleyman zamanında Özdemiş Paşa ve oğlu Özdemiroğlu Osman Paşa komutasındaki Osmanlı kuvvetleri Doğu Afrika'daki Eritre, Cibuti, Somali, Sudan kıyıları ve Habeşistan'ın bir bölümünü fethederek bu topraklarda Osmanlı hâkimiyeti sağlamışlardır (Hazar, 2016:143). Kazanılan bu askeri başarılar Habeş Krallığı karşısında zor bir durumda bulunan Müslüman kabileleri Osmanlı yönetimi altında birleşmeye teşvik etmiştir. Özdemiş Paşa Debarva'yı merkez yaparak, burada cami ve çeşitli mescitler yaptırmıştır. Özdemiş Paşa'nın izlemiş olduğu bu politika ile pagan ve Hristiyan pek çok kabile İslâm dinini kabul etmişlerdir (Ünal, 2013:24).

Habeş eyaleti, Avrupa devletlerinin Afrika'daki ticaret yollarını kontrol altına alma ve sömürge politikaları uygulamak istedikleri bir zamanda kurulmuştur. Bu yönü ile birlikte Osmanlı İmparatorluğu'nun en güney ucunda bulunması ile sömürgecilere ve onlarla birlikte hareket eden yerel güçlere karşı kalkan görevi görmüştür. Eyaletin büyük bir önemli konumda olmasına rağmen Osmanlı İmparatorluğu'nun, Avrupa devletleri karşısındaki askeri ve idari gerilemesinin yanı sıra kendi iç sorunları kurumlara da yansımıştır. Eyaletin teşkilat yapısında bazen bazı düzenleme ve değişiklikler yapılarak iyileştirme yapılmaya çalışılmıştır (Ünal, 2013:31).

XVIII. asırda eyaletin eski önemi kalmamıştır. Eyalet ismen mevcut olmakla birlikte Cidde sancağı ile birlikte yönetilmektedir. Buraya tayin olan beylerbeyiler buraya gitmemekte ve yerine vekil (müstesellim) göndererek idare ediyorlardı. Bunun sebebi ise eyaletin gelirlerinin giderlerini karşılamayacak kadar düşük olmasıdır. XVII. yüzyılın başlarında eyalet yöneticileri Habeş topraklarındaki yayılma alanlarının maksimum düzeyde olduğunu fark etmişler ve mevcut durumu muhafaza etmeye çalışmışlardır. Bu durumun ortaya çıkmasında Osmanlı İmparatorluğu'nun başka yönlerde başka işlerle uğraşması sonucu eyaleti mahalli idarecilerin yönetimine bırakılmasının rolü olmuştur. Fakat asıl sebep ise kıtalar arası ticaretin gelişmesi ve sömürgeci tüccar devletlerdir. Zamanla eyaletin İstanbulla ve büyük üslerle irtibatı azalmış ve eyaletin yönetiminde giderek artan mahalli unsurlar rol oynamaya başlamış ve yönetim mahallileşmeye başlamıştır. Burada görev yapmakta olan asker ve memurlar, yerli halk ile evlenerek ayrı bir toplumsal sınıf oluşturmuşlardır (Orhonlu, 1996a:129).

Eyalet zaman içerisinde devletin nazarında önemini kaybetmiş ve hatta mahalli yöneticilere bırakılmıştır. Bu durumun ortaya çıkmasında eyaletin normal bir gelire sahip olmaması, limanlardan elde edilen gümrük vergilerinin zaman geçtikçe düşmesinin etkisi büyüktür. Aslında eyalet fethedildiği tarihten itibaren hiçbir zaman kendi kendine yeter hale gelmemiş ve mali güçlükler çıktığı zaman Mısır tarafından desteklenmiştir (Orhonlu, 1996a:177-178).

XIX. asrın başlarında Habeş eyaleti Cidde ve Sevakın beylerbeyliği ile birlikte tercih edilmiştir. Yani eyaletin güney kısımları mahalli idarecilerin yönetimine bırakılmıştır. Fakat sembolik mahiyette de olsa bir kaymakam bulunuyordu (Orhonlu, 1996a:178).

3.4.5. Osmanlı İmparatorluğu- Fas Münasebetleri (1757-1906)

Fas, Afrika'nın kuzeyinde Akdeniz ve Atlas Okyanusu'nda sınırı bulunan bir devlettir. Bu bölge Osmanlı İmparatorluğu tarafından "Fas" olarak adlandırılırken, Fas halkı tarafından Marakeyş Sultanlığı adı ile isimlendirilmektedir (Özdemir, 2017:52).

Fas'ta Hz. Muhammed'in torunu Hasan Bin Ali'nin soyundan geldiğine inanılan bir hanedan hâkimiyet kurmuştu. Bu hanedan ise Osmanlı İmparatorluğu'nun İslâm'ın önder ülkesi olmasından dolayı rahatsızlık duyuyordu. Fas jeopolitik konumu nedeni ile İspanya ile ilişkilerini geliştirerek bağımsızlığını korumuş, İspanya'nın zayıflaması ile birlikte

Portekizliler ile ilişkilerini geliştirmiştir. Fas'ın bu şekilde bir politika izlemesi Osmanlı İmparatorluğu'nun Afrika'da etkisini daha fazla yayılmasına engel olmuştur (Hazar, 2016:141).

Kuzey Afrika'da diğer ülkelerin aksine Fas, Avrupalıların topraklarından çıkarılmasında Osmanlılara yardımcı olmuyorlardı. Faslılar, Osmanlı idaresinin büyük bir ölçüde sembolik bir idare olarak kalacak olmasına rağmen, Osmanlıların kendi ülkelerinde hâkimiyet kurmalarını istemiyorlardı. Çünkü Faslılar, hem Portekizlileri hem de Osmanlıları düşman olarak görmekteydiler (Gilbert ve Reynolds, 2019:322).

Osmanlı İmparatorluğu ile Fas Sultanlığı arasındaki ilişkiler Kanuni Sultan Süleyman zamanında başlamış ve bir süre yoğun bir şekilde devam etmiştir (Tandoğan, 2013:59). Osmanlı-Fas ilişkilerinde Cezayir eyaleti daima etkili bir rol oynamıştır (Bayraktar, 2012:976). Osmanlı İmparatorluğu ile Fas arasındaki ilişkiler 1757 yılında Fas tahtına III. Muhammed'in çıkması ile düzelmeye başlamıştır (Tandoğan, 2013:59).

3.4.6. Diğer Devletlerle İlişkiler

Osmanlı İmparatorluğu'nun Cezayir, Tunus ve Trablusgarp'ı ele geçirerek Fas ile ilişkilerini düzeltmesi ile birlikte, Siyah Afrika ile komşu olması ve Büyük Sahra'da bulunan kabile ve devletlerle ilişki kurması sonucunu beraberinde getirmiştir (Hazar, 2016:141).

Osmanlı İmparatorluğu'nun Fizan sancağının Çad gölü havzasına kadar uzanması ile birlikte Osmanlı İmparatorluğu'nun Kanem-Bornu Sultanlığı ile sınır komşusu olmuştur. Osmanlı- Kanem Bornu ilişkileri siyasal, ekonomik çıkar ortaklığına dayalı, stratejik bir dostluk niteliğindedir. Osmanlı İmparatorluğu padişahının aynı zamanda İslâm Halifesi ünvanını taşıması, iki Müslüman devlet arasındaki din ögesini de ön plana çıkarmıştır (Hazar, 2012:216).

Kanem- Bornu Sultanlığı 16. asırda en güçlü devrinde olan bir Müslüman Siyah Afrika devletidir. Bu devletin sınırları içerisinde bugünkü Kuzey Nijerya, Çad, Nijer ve Kuzey Kamerun girmektedir (Hazar, 2016:148).

Kânim-Bornu sultanları hilafete bağlılıklarını ve padişaha itaatlerini bir devlet geleneği haline getirmişlerdir. Devletin başına geçen her yeni mayın, devletin Osmanlı İmparatorluğu'na tâbi olma isteklerini İstanbul'a bildirmişlerdir. Osmanlı İmparatorluğu

ise Kânim-Bornu mayınlarını hiçbir zaman küçük görmemiş, tepeden bakmamıştır. Osmanlı padişahları nişanlar ve madalyalar vererek gönüllerinin alınması için bütün imkanlarını kullanmışlardır (Gökgedik, 2014:79-80). Osmanlı İmparatorluğu, Borno sultanlarına önemli miktarda ateşli silah, top, tüfek ve askeri uzman temin etmiştir. Bu sayede Borno sultanları çok ilkel silahlara sahip olan yerli diğer devletler karşısında silah üstünlüğü sağlamışlardır (Kitapçı, 1999:414).

Günümüzdeki Nijer Devleti'nin kuzey batısındaki Ayir bölgesindeki Ayades Sultanlığı ile Osmanlı İmparatorluğu XVI. asrın başlarından itibaren irtibata geçmiştir. Özellikle İstanbul'dan yayılarak Afrika kıtasının pek çok noktasına yayılan Halvetiye tarikatı burada çok fazla miktarda müntesip elde etmiştir. XIX. yüzyılda ise Fransız tehdidine karşı Ayades, Osmanlı İmparatorluğu'ndan yardım talep etmiştir. Fakat bölgenin Trablusgarp'a uzak olması nedeni ile gerekli yardım yapılamamıştır (Kavas, 2011:520-521).

Func Sultanlığının ticaret yönünden olduğu kadar dini yönden de Mısır ile sıkı ilişkileri mevcuttu (Orhonlu, 1996a:75). Sudan ve Çad devletleri arasında Kondofan, Darfûr ve Func sultanlıkları zaman zaman Osmanlılar ile yakın ilişkiler içerisine girmişlerdir. Hint okyanusu sahillerinde ise günümüzde Kenya ve Tanzanya'dan başlayarak Mozambik'in güneyine kadar uzanan kıyı boyunda yer alan Zengibar Sultanlığı, Osmanlı İmparatorluğu ile bağlarını koparmamıştır (Kavas, 2011:52).

Afrikalıların Osmanlı İmparatorluğu'na olan bağlılıkları Hint okyanusu üzerindeki Madakaskar ve Moritus adalarına kadar uzanıyordu. Bu adalardaki Müslümanlar 1877 Osmanlı-Rus Savaşında ve Kurtuluş Savaşında kendi aralarında topladıkları paraları İstanbul'a göndermişlerdir. Moritus Müslümanları, Osmanlı İmparatorluğu'ndan resmi törenlerde giymek için Osmanlı kıyafeti istemişlerdir (Kavas, 2019:XIX).

Madagaskarlı Müslümanlar ise Türkiye Cumhuriyeti'nin ilanını şehirlerine bayraklar asarak kutlamışlardır. Tamatav şehrinde camilerde hatimler ve Mevlitler okutulmuştur. Tamatav şehrinin Müslümanları, Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne bir tebrik telgrafi göndermişlerdir (Kavas, 2019:84-85). Türkiye'deki yetimler ve savaş gazileri yararına Madagaskar'ın Tanariv ve Tamatav şehirlerinde paralar toplanmış ve yardımda bulunanların listeleri Echos de l'orient dergisinde yayınlanmıştır (Kavas, 2019:85).

Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuzey Afrika'da hâkimiyet kurması ile birlikte kıtanın iç kesimlerinde yer alan ancak sahil şeridi ile ilişkide olmaları sebebiyle İspanyol ve Portekiz nüfuzu altına girmiş olan bugünkü Nijerya, Nijer, Çad, Mali devletlerinin topraklarında

hüküm süren Bornu, Songay, Timbuktu Sultanlıkları gibi Müslüman Devletlerinde kurtulmasını sağlamıştır. Bu sultanlıklar Osmanlı padişahını halife olarak tanıyarak, ona tâbi olmuşlardır (Afyoncu, 2016:661).

3.5. Osmanlı İmparatorluğu’nun Kuzey Afrika’da Yerli Halkla Münasebetleri

3.5.1. Berberiler

Kuzey Afrika denilince ilk olarak aklımıza binlerce yıllık tarihi geçmişi ve günümüzde de kendi kimliklerini büyük ölçüde korumuş olan Berberiler gelir. Kendi bölgelerini işgal eden yabancılar onlara Barbar anlamına gelen Berber olarak isimlendirmişlerdir. Kendileri ise konuştukları dillerinde hür insanlar anlamına gelen “İmaziğın” kelimesini kullanırlar. Genellikle devlet gelenekleri yoktur ve dağınık bir şekilde yaşarlar. Başka devlet veya halkların hâkimiyeti altına girmemek için bazen Atlas dağlarına, bazen de Büyük Sahra çölünün iç kısımlarına çekilmişlerdir. Arap istilası zamanında sığındıkları dağlık bölgelerde yaşayan Berberiler, Osmanlı döneminde de burada yaşamaya devam ettiler. Dağlık bölgede yaşayanlar da, şehir merkezi ve çevresinde yaşayanlar da Türk dilini öğrenmedikleri gibi Türklere de benzememişlerdir (Kavas, 2011:111-112).

3.5.2. Araplar

Araplar genellikle şehir merkezlerinde ve şehir merkezlerine yakın ovalarda yaşamışlardır. Osmanlı idaresi ile yakın ilişkiler kurmuşlardır. Osmanlı hâkimiyeti sırasında birbirleri ile iyi ilişkiler kurmuş olan Arap ve Berberiler zamanla birbirlerini kabullenmişlerdir. Fransızların bölgeyi işgal etmesi ile birlikte Arap-Berberi çekişmeleri tekrar başlamıştır. Sömürge döneminde ise farklı kimliklere özellikle vurgu yapılması üzerine iki halk arasındaki kimlik kavgaları daha da artmıştır (Kavas, 2011:112-113).

3.5.3. Morlar (Sarazenler)

Endülüs'teki önemli İslâm merkezlerinin Hristiyanların eline geçmesi üzerine burada yaşayan Müslümanlar zorla veya canlarını kurtarabilmek için Kuzey Afrika'nın Akdeniz sahillerine yerleşmişlerdir. Bunlar birbirleri ile kaynaşmakta zorluk çeken Arap ve Berberilerin evlilik bağlarından doğmuş olan ve “Mor” olarak adlandırılan yeni bir nesildir ve farklı bir medeniyettir (Kavas, 2011:113).

Endülüslülerin gelmesi ile birlikte Kuzey Afrika'nın nüfusu iki kat artmıştır. Bu Müslüman halk da Araplar gibi şehir merkezlerine yerleşmişler ve Osmanlının en sadık vatandaşları olmuşlardır. Çünkü Türkler Kuzey Afrika'nın muhafızı konumundaydılar. Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuzey Afrika eyaletlerinin hiçbirinde Morlar tarafından çıkarılan bir isyan olmamıştır (Kavas, 2011:113).

3.5.4. Türkler

Yaklaşık üç yüzyıl boyunca Garp Ocakları olarak adlandırılan Kuzey Afrika eyaletlerine, Akdeniz adalarından ve Anadolu'dan Türk gençler yeniçeri olmak için getirilmişlerdir. İstanbul, İzmir ve Antalya'da Cezayir, Tunus ve Trablusgarb eyaletleri için görev yapan memurlar ihtiyaçları doğrultusunda gençleri bu ocaklara taşımışlardır. Fazla bir eğitimi olmayan bu gençler, askeri bir eğitim alarak yeniçeri sınıfını meydana getirdiler. Cesur ve mağrur bu gençlerin beylerbeyiler ve valiler zamanında onları korumak, şehirlerin güvenliğini sağlamak gibi görevleri vardı. Fazla eğitim görmedikleri için güce dayalı tavırları idareyi zor durumda bıraktığı gibi, yerli halkı da rahatsız etmekteydi. Bu sebeple yeniçeriler pek sevilmezlerdi (Kavas, 2011:114).

3.5.5. Kuloğulları

Yeniçerilerin yerli kadınlar ile evliliklerinden doğan çocuklarına “kuloğulları” adı verilmektedir (Kuran, 1999:398). Kuzey Afrika tarih ve kültürünün son 500 yıllık zaman dilimi içerisinde önemli tarihçiler, edebiyatçılar ve sanatçılar bunların soyundan gelmektedirler. Kuzey Afrika'da şu anda her ne kadar Türkçe konuşmasalar da Türk soyundan geldiklerini ifade etmektedirler. Günümüzde “Kuloğlu”, “Kulaksız”, “Başağa”, “Türki”, “Menselli (Manisalı)” soyadları gibi Çad'da “Turkey” ve “Remzi” gibi soyadlarının görülmesi onların kimliğinin en büyük delilidir (Kavas, 2019:48).

Kuzey Afrika eyaletlerinde emniyet ve asayişin sağlanması ve vergilerin toplanmasına yardımcı oluyorlardı. Kuloğlu sınıfı Osmanlı hâkimiyeti boyunca “ahali-i sâdika” olarak tanımlanmaktadır. Devlete olan hizmetleri karşılığında yerli ahalinin ödemiş oldukları vergileri ödememektedirler (Kavas, 2019:47-48).

Kuloğulları, Ocak teşkilatı içerisinde bazı hizmetleri yerine getirdikleri halde, babalarının sahip oldukları hakların hepsine sahip değildirler (Kuran, 1999:398). Devamlı olarak, Garp Ocaklarına getirilen yeniçeriler, eğitim bakımından kendilerinden daha iyi olan Kuloğullarının üst makamlara gelmelerini engelleyerek, sadece bazı askeri görevler ile yetinmelerini sağladılar. Kuloğullarının bu durumdan şikâyetçi olmaları ve Osmanlı hukukuna göre muamele görmek istemeleri üzerine karşılarına yeniçeriler çıkmışlardır. Kuloğulları ise haklarını kazanabilmek için silaha sarılarak yerli ahali ve şehir halkıyla bazı zamanlarda ortak tavır almışlardır (Kavas, 2011:116-117).

3.5.6. Avrupalılar ve Yahudiler

Kuzey Afrika şehirleri Avrupalıların özellikle de Maltalıların, İtalyanların ve Fransızların gelip yaşadıkları yerlerdir. Bunların nüfusları tarihte genellikle birkaç bini geçmediği halde, bu bölgelerin Osmanlı hâkimiyetinden çıkmasının ardından nüfusları on binlere kadar çıkmıştır (Kavas, 2011:117-118).

Kuzey Afrika eyaletlerine İspanya ve Avrupa’dan gelerek yerleşen Yahudiler kendilerine mahsus mahallelerinde ticaretle uğraşmaktadırlar. Bunlar Osmanlı hâkimiyetinin bölgeden uzaklaşmasında Avrupa devletleri yanında tavır alarak birlikte hareket ettiler ve Osmanlıların buradan uzaklaşmasına sevindiler. Yerli halklar Avrupa sömürgesi olmamak için yıllarca direnmelerine rağmen, bunlar hemen Fransız veya İtalyan tebaasına gelmeyi uygun buldular (Kavas, 2011:118).

3.6. Osmanlı İmparatorluğu’nun Çokkültürlülük Uygulamaları

Osmanlı İmparatorluğu’nun Afrika eyaletleri için ilerleme ve teşkilatlanma açısından “karanlık” bir dönem yönündeki iddialar doğru bir nitelik taşımamaktadır. Osmanlı İmparatorluğu hâkimiyeti altındaki Afrika topraklarında istilacı ve kültürlerini empoze edici bir siyasetle gitmemişlerdir. Hâkimiyetleri altındaki topraklarda yerli yönetimlere

idari özerklik tanımışlar ve mahalli kültürlerin gelişmesine yardımcı olmuşlardır. İslam dini bu iki unsuru birbirine kaynaştırıcı bir rol oynamıştır. Karşılıklı etkilenme sonucu Türk asker, bürokrat, din adamı ve tüccarları sayesinde Afrika topraklarında Türk kültürü yayılmıştır (Çetin, 1996:385).

3.6.1. Din

Avrupalılar kıtaya gelmeden önce, İslâm dininin yayılmasına paralel olarak Araplar, Afrika kıtasına gelerek yerleşmişlerdir. Müslümanlığın etkisi ile birlikte kültürel bakımdan Afrika yerel halklarının Araplaştıkları görülmektedir (Hazar, 2016:28).

Osmanlı İmparatorluğu zamanında Garp Ocaklarında Hanefî mezhebine bağlı Türkler ve Kuloğullarının meseleleri için Hanefî bir müftü görevli iken, Malikî mezhebine bağlı olan Berberîler, Araplar ve Morlar için ise kendi mezheplerinden bir müftü görevlendirilirdi. Fakat Hâricî mezhebine bağlı Berberiler için resmi görevli bir müftü bulunmamakta idi. Adli meselelerde bu müftülere başvuran halk verilen kararı beğenmez ise hala görev yapan veya daha önce görev yapmış ili mezhebi temsil eden kadı veya müftülerden oluşan büyük meclise başvurabilirdi. Bu meclis Camii Kebir’de (Ulu Camii) toplanarak verilen hükmü inceler, hâkimi dinleyerek bir karara varırdı (Kavas, 2011:124).

Tahta çıkmış olduğu ilk yıllarda dönemin geleneklerine bağlılık göstermiş olan II. Abdülhamid; Berlin Anlaşması ile Kıbrıs’ın, 1881’de Tunus’un, 1882’de Mısır’ın kaybedilmesi üzerine yeni bir devlet politikası tespit etmiştir. Zaten batı Akdeniz bir Fransız gölü haline gelmek üzere Fas, Cezayir ve Tunus’tan güneydoğu tarafına inerek Sudan’ın büyük bir bölümünü de içine alacak bir şekilde bir sömürge imparatorluğu kurmak için çabalayan Fransa büyük bir tehlike haline gelmişti. İtalya’da kendisine düşen payı almak istemekteydi. Bu Osmanlı İmparatorluğu’nu parçalamak isteyen Avrupa devletlerinin çalıştığının göstergesiydi. II. Abdülhamid’in bu zorluklar karşısında maddi imkânları ise, Avrupa devletlerinin imkânlarına nazaran yok denecek kadar azdı. İşte bu yüzden “İslâm Birliği” sistemi ile İslâm alemi, Avrupa devletlerinin kendilerine karşı beslemiş oldukları kötü fikirlerinden kurtarılmak isteniyordu. Bunu yapabilmek için hem iç hem de dış siyaset yeniden teşkilatlandırılıp geliştirilmiştir (Tandoğan, 2013:112).

Avrupa işgallerini büyük bir sevinç ile karşılayan Yahudileri yerli ahali affetmedi ve bağımsızlık esnasında Cezayir, Tunus ve Trablusgarp’taki Yahudilerin pek çoğu asırlardır yaşadıkları yerleri terk ederek Fransa’ya sığınmışlardır. Osmanlı İmparatorluğu’ndan

görmüş oldukları yardımı ne yerli halktan ne de Fransızlardan gördüler. Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuzey Afrika'da yaptırmış olduğu camilerin, medreselerin pek çoğunu Fransız işgali sırasında yıkmış, en önemli birkaç tanesini ise kiliseye çevirmiştir. Bu durum yerli halkın nefretini arttırmıştır. Misyonerlik faaliyetleri çerçevesinde Afrikalı Müslümanları etkilemek için Fransa en güçlü din adamları olan kardinal Lavigerie ve papaz Cgarles Fou Cauld'u bölgeye getirerek faaliyet göstermişlerdir (Kavas, 1999:427-428).

Sömürgeciliğin başlaması ile birlikte Afrika'da yaşamakta olan Müslüman hayat tarzları olumsuz anlamda büyük bir tahribat yaşamıştır. Öncelikle sömürgeciliğe karşı olan İslâm bilginleri ve mahalli idareciler, savaş alanlarında ve sürgünde vefat etmişlerdir. Onların boşalan yerlerine başkalarının almasına izin verilmediği için, bütün Müslüman topluluklar kendi içlerine kapanmışlardır (Tandoğan, 2013:223).

3.6.2. Ebubekir Efendi

1861 yılında Güney Afrika Müslümanları, İngiliz Genel valisine başvuruda bulunarak İslâm dinini kendilerine doğru bir şekilde öğretecek bir din bilgininin Osmanlı Devleti'nden sağlanmasını istemişlerdir. Bu başvuru üzerine, İngiliz hükümeti konuyu Osmanlı İmparatorluğu'nun Londra Büyükelçiliği aracılığı ile İstanbul'a iletmışlerdir. 1862 yılında, Sultan Abdülaziz'inde onayı ile bir din bilgini olan Ebubekir Efendi'nin bir yardımcısı ile birlikte Güney Afrika'ya gitmesine karar verilmiştir. İlk önce Londra'ya oradan da gemi ile Güney Afrika'ya gelen Ebubekir Efendi 1863 yılında Cape Town'a ulaşmıştır. (Hazar, 2012:220). Ebubekir Efendi, Cape Town'a yerleşerek İslâm dinini öğretmek için yoğun çabalarda bulunmuş ve kitaplar yazmıştır. 1880 yılında bu ülkede vefat eden Ebubekir Efendi'nin torunları günümüzde de Güney Afrika'da yaşamlarını sürdürmektedirler (Hazar, 2016:158).

Güney Afrika'ya 16 Ocak 1863 günü ulaşan Ebubekir Efendi burada açmış olduğu Osmanlı Teoloji Mektebi ve yazmış olduğu Beyan ud Din isimli ilmihali ile ülke tarihinde önemli bir yere sahiptir. Ebubekir Efendi'nin çocuk ve torunlarının hizmetleri de onun faaliyetleri ile eşdeğerdir. Ölümünün ardından onun için hazırlanan bir Osmanlı arşiv kaydında el-Bahr-ul Muhakkak ve el Hibr-ul Müdakkik, Şeyh ul-İlim, Müfti el Erbaa Molla Mevlana el-Seyyid Abdullah Ebubekir Efendi el-Kureyş'i el-Emcedi şeklinde kayıt düşülmüştür. Buda Ebubekir Efendi'nin ilminin denizler gibi engin, kaleminin çok itinalı

ve üstün bir karaktere sahip olduğunu ve ayrıca soyunun Peygamber efendimiz (S.A.V.) soyuna kadar uzandığı belirtilmektedir (Gençoğlu, 2016:16-17).

Ebubekir Efendi'den önce Ümit Burnu'nda Müslüman halk yoksulluk, kültürel izolasyon ve dini anlaşmazlıklar içerisinde bulunuyordu (Argun, 2013:200). Ebubekir Efendi yapmış olduğu çalışmalar ile bölgenin Müslüman cemaatinin yeni bir kimlik kazanmasında kilit bir rol oynamıştır. Müslümanların dört mezhebini de hak kabul ederek dini ve sosyal birlikteliklerin oluşmasında büyük başarılar göstermiştir (Baktır ve Eraslan, 1994:277).

Ebubekir Efendi gönderilmiş olduğu bölgenin dilini öğrenerek bu dilde kitaplar yazmıştır (Argun, 2013:197). Pazarlarda toplanmış olan kalabalıklara vaazlar vermiştir. Eğitim ile ilgili çalışmaları kapsamında pek çok kasaba ve şehirleri ziyaret ederek, gittiği yerlerde vaazlar vermiştir. Hatta bu çalışmaları kapsamında Mozambik ve Mauritius gibi ülkelere de gitmiştir. Kızlar için açmış olduğu okulda ise müdürlük görevini karısı yerine getirmiştir (Argun, 2013:203).

Ebubekir Efendi, Güney Afrika Müslüman toplumunda kültürel ve dini olarak gelişiminde değerli katkıları olan misyon sahibi bir din adamıdır. Açmış olduğu okul ve eğittiği öğrencilerle bırakmış olduğu etki hiçbir zaman unutulmayacaktır. Ebubekir Efendi'den önce Cape Town kolonisindeki Müslüman kadınlar türban takmıyorlardı, Ebubekir Efendi'den sonra ise başlarını örtmeye başlamışlardır. Bunun gibi birçok alanda Ebubekir Efendi tam bir ekol olarak tarihe geçmiştir (Gençoğlu, 2016:81).

Ebubekir Efendi'den sonra en büyük oğlu olan Ahmet Ataullah Bey hem bir İslâm âlimi hem de siyaset adamıdır. Diğer oğlu Hişam Nimetullah Efendi 1894 yılında El Ezher Üniversitesi'nden öğretmenlik diploması alarak Cape Town ve Port Elizabeth ve Johannesburg'da teoloji mekteplerinde eğitim hizmetleri yapmıştır. Diğer çocukları Ömer Celaledin ve Muhammed Alaaddin efendiler hizmetlerinden dolayı II. Abdülhamid tarafından Mecidiye nişanıyla ödüllendirilmişlerdir. Ahmet Ataullah Bey'in kızı Havva Hayrunisa Hanım, Güney Afrika'nın ilk bayan doktoru olarak ülke tarihine geçmiştir. Havva Hayrunise Hanım'ın kardeşi Fuat Ataullah Bey ise 1942 senesinde ilk Türkçe-İngilizce klavuzu yazan ilk Türk aydını olarak tarihte yerini almıştır. Ömer Celaledin Efendi'nin oğlu Dr. Muhammed Şükrü Bey ise Afrika kıtasının en iyi eğitim kurumu olarak kabul edilen Cape Town Üniversitesi'nde tıp okuyarak 1942 yılında mezun olan ilk Müslüman tıp doktorudur. Müderris Ebubekir Efendi'nin ortanca oğlu Muhammed Alaaddin Efendi'nin torunu Hişam Nimetullah Efendi ise kırk yılı aşkın üstün eğitim

hizmetlerinden dolayı Güney Afrika'nın efsane lideri Nelson Mandela'dan hizmet plaketi alan ilk ve son Efendizadedir (Gençoğlu, 2016:17).

Ahmet Ataullah Bey'in Kimberley şehrinde bir Osmanlı İslâm Okulu açmıştır (Gençoğlu, 2016:36). Ahmet Ataullah Bey'in kızı Hatice Ataullah ise İngiltere'de tanıştığı bir Hindistanlı prens ile evlenerek Karaçi'ye yerleşmiştir. Karaçi'nin ilk bayan yargıcı olmuştur (Gençoğlu, 2016:41).

Güney Afrika'daki Seyyit Müderris Ebubekir Efendi ile başlayan İslâmi hizmet Müderris Hacı Mahmut Efendi ve oğlu Muhammed Derviş Efendi ile devam etmiştir. Bu hizmetler Birinci Dünya Savaşına kadar devam etmiştir ve savaşın çıkması ile sona ermiştir (Gençoğlu, 2016:77).

Günümüzde ise Effendi soyadı, Güney Afrika'da iyi bir aileyi belirtmektedir. Ebubekir Efendi'nin soyundan gelen kişilerin bazıları Türkiye'ye geri dönmüş, bazıları ise Kanada, Yeni Zelanda ve Avustralya'ya göç ederek buralarda yaşamaktadırlar (Argun, 2013:209).

3.6.3. Afrika'da İslamiyetin Gelişmesinde Tarikatlar

Afrika kıtasında Kadiriye, Ticariyye, Senusiyye, Müdîdiyye ve Şazeliyye tarikatları önemli yer tutmaktadırlar (Özdemir, 2017:59). İslâm'ın Kuzey Afrika'da en küçük köylere kadar yayılmasında büyük rol oynamış olan tarikatlar Osmanlı zamanında da önemini korumuşlardır. Bu tarikatlardan özellikle Şazeliye ve Taciniye tarikatları yerli ahali ve Türkler arasında yaygındır. Halk tarafından sevilen şeyhler ve öğrenciler için yapılmış olan zaviyeler içerisinde derviş hücreleri, tevhidhane ve mescid hücrelerinden oluşmaktadır. Avluların ortasında ise suyu kutsal olarak kabul edilen kuyular bulunmaktadır. Zaviyenin kurucusu olan şeyh öldükten sonra tevhidhaneye gömülerek burası ahalinin ziyaret ettiği bir türbe haline dönüştürülürdü (Pektaş, 2012:117).

Afrika'da sömürgeciliğin tüm hızıyla devam ettiği şartlarda Afrika Müslümanlarını bir arada tutan en önemli kuvvetlerden birisi tasavvufi hareketlerdir. XX. asrın ilk yarısında özellikle Doğu Afrika Müslümanları topluluklar halinde Şâzeliye'nin Yeşrutîye koluna bağlanmışlardır. Böylece hem kendilerine has milli değerlerden uzaklaşmamış olurken hem de misyonerliğin kısılcığında bulunan İslâm dünyasındaki farklı bölgelerdeki tasavvufi hareketlere bağlanarak İslâmi kimliklerini zenginleştirmişlerdir (Kavas, 2011:511).

Senûsiyye hareketi Muhammed b. Ali es-Senûsi tarafından (ö. 1859) tarafından başlatılmıştır (Kurtuluş, 1988:427). 19. asrın ortalarında doğu Sahra ve Orta Afrika'da Senûsi tarikatı diğer tarikatlar içerisinde en başarılı ve en yaygın olanıdır (Manawî, 2018:71). Senusilik, Libya başta olmak üzere Sudan, Tunus, Mısır, Yemen, Hicaz ve Cezayir gibi pek çok eyalette geniş halk tabakaları tarafından benimsenmiştir. Senusilik hareketi bütün mezhep ve tarikatların aynı amaç için hareket ettiğini savunarak diğer tarikat ve mezhepleri dışlamayan bir anlayıştaydı (Çabuk, 2019:221).Yaygın ağla birlikte doğu Sahra'daki ticaret, eğitim ve siyasal faaliyetlerin eşgüdüm içerisinde gelişmesini sağlamıştır (Manawî, 2018:71).

Senusilik hareketi kuruluşundan itibaren Avrupalıların sömürgeci anlayışına karşı çıkarak, işgalci güçlere karşı silahlı mücadele etmiştir. Senusi liderleri Halifeliğin etkisi ile Osmanlı İmparatorluğu'na ve padişahlarına sadık kalmışlar ve bulundukları bölgelerde halkı Osmanlı İmparatorluğu'na bağlamışlardır (Çabuk, 2019:221). İtalyanların, bir Osmanlı toprağı olan Libya'yı işgale başlamaları üzerine Osmanlı İmparatorluğu yanında hareket ederek sömürgeciliğe karşı mücadele vermişlerdir. Büyük Sahra'da gücünü 1920 yılına kadar korumuştur (Kurtuluş, 1988:427).

Afrika'da yaygın olarak bulunan üç tarikatın ana zaviyeden ayrılarak her birinin, her birinin çok fazla kitleler tarafından kabul edilen kolları mevcuttur. XX. yüzyılın başlarından itibaren batılı araştırmacılar bu kolları yeni bir tarikatmış gibi kabul etmişlerdir. Kâdiriye tarikatı Mali'de Küntiyye; Senagal'de Müridiye; Ticâniye tarikatı Mali, Moritanya, Burkina Faso ve Fildişi Sahilinde Hamaliye ismiyle yeni bir kol olarak bilinmiştir. Şâziliye tarikatı ise Fas, Cezayir ve Tunus'ta Tayyibiye ve Derkâviye, Alaviye; Libya'da Medeniye; Filistin ve çevresi ile doğu Afrika'da ve Hint Okyanusu adalarında Yeşrûtiye ismiyle ana zaviyeden pek çok farklı özellikleriyle ortaya çıkmışlardır (Kavas, 2011:490).

3.7. Dil

Afrika'ya giden Türkler, kendi dillerini bir sömürge aracı olarak kullanmamış olup zaman içerisinde Türkçe konuşmayı bile unutmuşlardır (Tandoğan, 2013:232).

Osmanlı İmparatorluğu çokdilliydi. Hem merkezde hem de taşrada çalışan memur, bürokrat ve diplomatların pek çoğu birkaç dil bilmekteydiler. Resmi yazışmalarda Osmanlı Türkçesi kullanılmasına rağmen bunun pek çok istisnai durumu vardı. Çokdilli Osmanlı

İmparatorluğu'nda etnik köken ve doğum yeri bireylerin ve yakın çevresindekilerin konuşmakta olduğu dili zorunlu olarak belirlemiyordu (Manawi, 2018:19).

Mısır Arapçasında 300, Cezayir Arapçasında 400, Irak Arapçasında 246 Türkçe kelime bulunduğu ileri sürülmektedir. Halk seviyesinde bunun çok fazla olduğu kesindir. 17. yüzyılda Fransa hükümetinin Tunus'taki Garp Ocağına Arapça olarak göndermesi üzerine, Tunus'ta bulunan Fransız konsolosu hükümetini “Buraya sadece Türkçe gönderin” şeklinde uyarmıştır. Günümüzde ise, Türkçe'nin tamamen yok edilmesinin üzerinden yaklaşık doksan yıl geçmesinden sonra yapılan bir araştırmada Libya Arapçasında 850 civarında Türk kökenli kelime bulunduğu tespit edilmiştir (Koloğlu, 2012:974).

Osmanlı İmparatorluğu'nda, Türk kökenli halk egemen olsa da, devlet yönetimi, kendi hâkimiyeti toplumlara oldukça geniş bir özerklik bırakarak ve özellikle kültürel olarak, Arapların yoğun olarak bulundukları bölgelerde hiçbir “Türkleştirme” girişiminde bulunulmamıştır. Türklerin, İslâm dinine sıkı sıkıya bağlı olan Arap kültür ve diline karşı göstermiş oldukları saygı “kültürel sömürgeciliğin” olmadığını açıklamaktadır (Raymond, 2020:852).

Fransız sömürgesi zamanında Cezayir'de kendi geleneklerinden gelen eğitim kurumlarına pek çok engel çıkarıldığından dolayı halk geçen zaman içerisinde okuma yazmayı bilmeyen kitleler haline gelmiştir. Sadece kendi dilleri olan Arapça okuma-yazma hakları engellenmekle kalmadı bir müddet sonra da bu sömürgecinin yabancı bir dili olarak kabul edilmiştir (Kavas, 2011:236).

Fransız işgalinden önce ve ilk zamanlarda Afrikalı Müslümanların ortak dili Arapça olmasına rağmen günümüzde sadece Fransızca resmi dil olarak kabul edilmiştir. Bu ülkelerin yüzyıllarca kullanmış oldukları dil olan Arapça ise günümüzde artık özel çabalarla öğrenilmektedir (Kavas, 2011:416).

Osmanlı İmparatorluğu tam dört yüzyıl kalmış olduğu Afrika kıtasında doğrudan kendi kültürünü emperyalist bir tavır ve zorla kabul ettirmedeği için günümüzde Cezayir, Tunus ve Trablusgarb gibi eski eyaletlerinde bile kendi soyundan gelmekte olan Kuloğlu sınıfı da dâhil olmak üzere Türkçe konuşan bir toplum bulunmamaktadır (Kavas, 1999:426). Oysaki Avrupalıların sadece elli yıl sömürgeleştirdikleri Afrika kıtasındaki ülkelere günümüzde 25 ülkenin resmi dili Fransızca ve 25 ülkede İngilizce resmi dil olarak kullanılmaktadır. Portekiz ve İspanya'nın da birkaç eski sömürgesi olan ülkelere kendi dilleri resmi dildir (Kavas, 2011:54-55). Kıtadaki bütün mahalli diller sadece konuşuldukları ülkede milli dil

konumu verilmekte ve yazılı olarak öğretilmeleri ve kullanılmaları ise yasaktır. Sadece UNESCO gibi uluslararası kuruluşlar göstermelik etkinlikler yaptırarak, sözde kültür zenginliğini korumaya çalışmaktadırlar. Osmanlı İmparatorluğu idaresi altında en küçük aşiretler bile kendi kültürlerini muhafaza ederken, Afrika hakları olan ana dillerini bile okutma hakkında yoksun kalmışlardır (Kavas, 1999:426).

3.8. Eğitim

Osmanlı İmparatorluğu'nda milli eğitim, devlet tarafından gerçekleştirilmekteydi. Devlet, İslâm dini temellerine dayandığı için milli eğitim sistemi de sadece Müslüman halka uygun olarak düzenlenmiştir. Müslüman olmayan toplulukların ise eğitim alanında özel imtiyazları bulunmaktaydı (Kartal, 1983:5).

Yakın Çağın başlarında Osmanlı İmparatorluğu'nda uygulanmakta olan milli eğitim kuruluş zamanındaki şeklini devam ettirmekteydi. İlköğretim mekteplerde verilirken, yüksek öğretim medreselerde verilmekteydi. Bugünkü anlamda bir orta öğretim veren bir ortaokul yoktur. Bütün şehir ve kasabalarda okullar bulunmakta idi. Büyükşehirler ve bazı kasabalarda medreseler mevcuttu (Kartal, 1983:5-6).

Mısır'da Kavalalı Mehmed Ali Paşa açık fikirli bir kişi olduğundan dolayı, Avrupa'ya öğrenciler göndermeyi dine aykırı bir durum olarak görmemiştir. Mısırlı gençler her alanda bilgi sahibi olabilmek için Avrupa'nın pek çok ülkesine özellikle Fransa'ya gönderilmişlerdir. Böylece Mısır'ın her alanda kalkınması sağlanmış olmaktadır (Kartal, 1983:127-128).

Osmanlı İmparatorluğu döneminde Kuzey Afrika'da eğitim-öğretim alanında medreselerin inşasına önem verilmiştir. Medreselerde sadece yönetici pozisyonunda bulunan Türklerin mensup olduğu Hanefî mezhebine göre değil, yerli halkın bağlı olduğu Malikî mezhebine göre de eğitim verilmiştir (Pektaş, 1999:544).

Cezayir'de bilginlerin evleri, özel kütüphaneler, bazı dükkanlar, mescidler, zaviyeler ve medreseler eyalette eğitim ve kültür kurumlarını oluşturmaktaydılar. İlkokul (ibtidai), ortaokul-lise sanevi) ve yükselokul (ali) bölümlere ayrılmış olan medreseler ve “Ulu Camiler” başta büyük şehirler olmak üzere eyaletin dört bir yanına yayılmıştır. Sadece kız öğrencilerin öğrenim gördükleri “Dâru'l Muallime” (Kız Öğretmen Okulları) adı verilmekte olan medreseler de mevcut idi (Hizmetli, 1991:15).

Cezayir’de medreseler eğitim ve kültür kurumları olarak inşa edilmişlerdir. Türk mahalleleri kendi ihtiyaçları çerçevesinde, kendi dillerini öğreten, Hanefî mezhebini anlatan eğitim-öğretim okulları açtılar. Bunun yanında Arap halkının ihtiyaçları için de öğretim kurumları açtılar. Açılan bu medreseler aynı zamanda bir yardım kurumu olarak görev yapmaktaydılar. Yusuf Dayı medresesi ve Trablusgarp’ta Osman Paşa medresesi Türkler için açılmıştır. Doğal bir sonuç olarak Türkçe’nin yanında Arapça ve Farsça da öğrencilere öğretiliyordu. Irkî bir ayrımcılık kesinlikle yapılmamıştır (Çetin, 2012:1726). Trablusgarp’ta son dönemlerde modern okullar da açılmıştır (Kavas, 2011:125).

Osmanlı İmparatorluğu zamanında Tunus’ta Kuzey Afrika’nın en eski ve köklü üniversitelerinden birisi olan “Zeytûniye Camii (Üniversitesi)” ve “Ulu Camii (Üniversitesi)” eğitim öğretim alanında ülkede ilim ve kültür gelişerek “zeytûniyeliler” geleneği devam ettirilmiştir. Aynı zamanda Kur’an kursları, medreseler eğitim ve öğretimin Tunus’un dört bir bucağına kadar ulaştırılmış, okur-yazar olmayan insan sayısı parmakla gösterilecek kadar azalmıştır (Hizmetli, 1991:13-14).

Cezayir ve Tunus’ta medreselerde okumakta olan öğrencilerin tamamına yakın bir kısmı burslu olarak okumakta idi ve burs miktarı yüksekti. Burslu öğrencilerin 1/3’i kırsal kesimden gelmekte, vakıfların himayesinde bulunan zaviyelerde temel ihtiyaçlarını karşılamakta idiler (Hizmetli, 1991:16).

Osmanlı İmparatorluğu’nda hususi mektepler iki başlık altında incelenebilir. Birincisi, gayrimüslim Osmanlı tebaasına İslâm hukuku çerçevesinde musamahaya dayalı olarak hukuki ve kazai muhtariyet hakları ölçüsünde kurdukları eğitim kurumları. İkincisi ise XVI. asırda Kanuni Sultan Süleyman tarafından ilk defa Fransa Kralı François’e verilen imtiyazlarla (Kapitülasyon) kurulan “ecnebi misyoner mektepleri” olarak söylenebilir (İhsanoğlu, 1998:354-355).

Osmanlı İmparatorluğu’nda gayrimüslimlerin eğitimi Tazminat Fermanına kadar mensup oldukları cemaatin ruhani reislerinin idaresi altında verilen, dini eğitim veren ve din adamı yetiştirmeye yönelik olan ruhban okullarıdır. XVIII. asırdan itibaren eğitim anlayışında bir laikleşme başlamıştır. Bu tarihten itibaren gayrimüslimler dini eğitim veren ruhban okullarının yanında yeni eğitim ve öğretim kurumlarının kurulmasına sebep olmuştur (İhsanoğlu, 1998:355).

Afrika kıtasının kültürel hayatında en ciddi öğelerden biri eğitimidir. Sömürgeciliğin başlaması ile birlikte Müslüman toplumların tarihten gelen eğitim gelenekleri yok

edilmiştir. Bu kurumlar için sömürge döneminde destek verilmediği gibi, bir an evvel kapanmaları için de gereken ne varsa yapılmıştır. Bu okulların yerlerine açılmış olan sömürge okullarına ise Müslüman toplumlar uzun süre itibar etmemişlerdir (Kavas, 2011:237). Tunus ve Cezayir’i işgal eden Fransızlar, bu ülkelerde pek çok kütüphane olmasından dolayı dehşete düşerek bu kütüphaneleri tahrip ederek, kitapların pek çoğunu kendi ülkelerine taşımışlardır (Hizmetli, 1991:19). Sömürge döneminde üniversitelerde sınırlı sayıda enstitü ve akademi adı altında birkaç yüksek okul açılmış olup, bunların dışında ciddi bir girişim olmamıştır (Tandoğan, 2013:226).

Osmanlı İmparatorluğu’nu eğitim konusunda haksız bir şekilde eleştirenler, kıtanın Avrupa medeniyetiyle tanışmasının ardından bir buçuk yüzyıl geçmiş olmasına rağmen bir Avrupa-Afrika ortak medeniyetinin eserine rastlayamazlar. Kıtanın orta eğitim konusunda gelişmeler yaşanmışsa da bu kurumların çoğu kilise tarafından açılan kurumlardır. Yüksek eğitim kurumları ise çok az miktarda olmakta birlikte tamamına yakını kriz içerisinde bulunmaktadır. Hala birçok ülkede ilk, orta ve yüksek eğitim mali ve siyasi sıkıntılar sebebi ile yok denecek kadar az bir miktarda yapılmaktadır. Çünkü pek çok ülke aralıksız darbeler ve ekonomik bunalım sebebi ile okul giderlerini ve öğretmen maaşlarını karşılayamamaktadırlar (Kavas, 1999:426).

Cezayir Cumhurbaşkanı Şadli b. Cedit, Ulusal Kurtuluş Partisi’nin 5. Genel Kurulu esnasında yapmış olduğu konuşmasında (1983’de), Milli Eğitim ve Öğretimden sorunlu idarecilere, Osmanlı İmparatorluğu dönemindeki eğitim-öğretim modeline dönmeyi salık vermesi, Türk eğitim-öğretim modelinin bu ülkedeki yeri ve Cezayir halkının vefasına delil olarak gösterilebilir (Hizmetli, 1991:20-21).

3.9. Mimari ve Şehircilik

Genel olarak bakıldığında, Afrika’da bulunan Osmanlı şehirlerinde ortak bir şekil ya da simgeden bahsetmek mümkün değildir. Sahildeki şehir ve kasabalar, Afrika’nın iç bölgelerindeki şehir ve kasabalardan farklı özelliklere sahiptir. İç kısımlardaki şehir ve kasabalar Osmanlı şehir ve kasabalarından daha çok bölgesel özelliklerin ön planda olduğu söylenebilir. Buradaki resmî devlet konakları ve ticaret acentaları yerel kültürlerden farklı bir mimariye sahip bulunmaktadır (Nour, 2005:151).

Osmanlı mimarisi ve şehircilik anlayışının egemenliği altında bulunan yerlerde pek çok şehrin şekillenmesinde önemli etkilerde bulunmuştur (Afyoncu, 2016:662). Osmanlılar

tarafından inşa edilen idari ve dini eserler Türk unsurlarını yansıtıyordu ve bunlar günümüzde hâlâ ayakta dururlar (Gilbert ve Reynolds, 2019:320).

Osmanlı hâkimiyeti altındaki ilk iki asırda Kahire’de sadece üç Osmanlı tarzı cami inşa edilmiştir (Rashidi, 2012:97-98). Osmanlı İmparatorluğu hâkimiyeti altındaki Kahire’ye genel olarak baktığımız zaman bir Memlûk şehri görülmektedir. Osmanlıların Kahire’yi fethinin kültürel olmaktan çok siyasi olduğu, burada görev yapan Osmanlı valilerinin temel görevinin Osmanlı İmparatorluğu’na gönderilecek olan vergileri arttırmak olduğu göz önüne alındığında, Osmanlıların kendi sanat ve kültürünü yaymanın en önemli öncelikleri olmadığı ortaya çıkacaktır (Rashidi, 2012:110).

Osmanlı sanatı Kuzey Afrika’da batıda Fas’a 30 km. mesafede bulunan Oran şehrinden, doğuda Libya’da bulunan Derne şehrine kadar geniş bir coğrafyada etkisini göstermiştir. Zamanla bu bölgede dini ve sosyal amaçlı binaların daha da yayıldığı görülmektedir. Türk denizcilerinin Akdeniz’deki faaliyetleri sonucu gelirlerinde artış bulunan Garp Ocakları’nda XVII. yüzyıldan itibaren yapılaşma artmaktadır. Bu yapılan başında ise camiler gelmektedir (Pektaş, 1999:541).

Osmanlı İmparatorluğu’nun Kuzey Afrika’da bulunan eyaletlerine farklı zamanlarda eklenen yapılarla oluşan büyük boyutlu saraylar inşa edilmiştir (Pektaş, 1999:544).

Osmanlı İmparatorluğu kendi idari işleri ve bütün Müslüman halkın kullanımı için çeşmeler, hanlar, hamamlar, askeri kıışlalar, camiler, muvakkitlerin kalması için binalar, vakıf tesisleri, askeri hastaneler yapmışlardır (Kavas, 2011:125).

Din ve mezhep özgürlüğüne önem veren Türk yönetimi, dört köşe Malikî mezhebi minaresi yanına, yuvarlak kalem gibi Hanefî mezhebinin minaresini yapmış, ihtiyaca binaen camii, medrese, tekke vb. eserler meydana getirmiştir. Asla baskıcı ve ekonomik sömürücü bir devlet olmamıştır (Çetin, 2012:1729).

Aralık 1568 yılında Mısır Beylerbeyine gönderilen bir fermanda, Portekizlilerin Hindistan’ın başına bela olmalarından ve o taraftan hac ibadetini yerine getirmek için Mekke’ye gitmek isteyen Müslümanların yollarının kesildiğinden dolayı, Hindistan’ın Portekizlilerin elinden alınması gerektiği belirtilmiştir. Bunun için Süveyş’ten Akdeniz’e bir kanal açılarak donanmanın Kızıldeniz’e geçmesinin zorunlu olduğu belirtilmiştir. Bu iş için mimar ve mühendislerin görevlendirilerek Akdeniz ve Süveyş’in arasındaki mesafenin ölçülerek kanal açmanın mümkün olup olmadığının ve kanalın tûlûnün ne kadar olacağının

ve kaç geminin kanala gireceğinin bildirilmesi emredilmiştir. Dünya ticaretinde önemli değişiklikler meydana getirecek olan bu önemli projenin neden başarısız olduğu bilinmemektedir (Uzunçarşılı, 1983:32-33).

Tunus'ta yerel halka hitap etmekte olan Maliki mezhebine göre eğitim yapmakta olan medreselerin yanı sıra Hanefi mezhebine göre de eğitim vermekte olan medreseler, zaviyeler, çeşme ve sebil gibi imar faaliyetleri ile şehir Osmanlı İmparatorluğu döneminde önemli imar faaliyetleri görmüştür (Pektaş, 2013:182)

Geleneksel mimarlık tipleri ile dışarıdan gelmiş olan Osmanlı sanatına terk edilmiş bir küçük alan dışında, ulusal biçimlerde bir durgunluk yaşanmamıştır. Mimarlar ve ustalar, biçim ve süslemede ulusal değerlerden alınmış olan bazı öğeleri Osmanlı anıtlarında kullanarak bütünleşmeyi başarmışlardır. Arap kentlerinde mimarlar, Osmanlı modellerinden alınan öğelerden de yararlanarak yerel sanatı zenginleştirdiler. Yani bir tür iç evrim ile birlikte mimarlığı ve süsleme sanatında yeni biçimler ortaya çıkmasını sağladılar. Bu karşılıklı etkileşim sonucu ulusal geleneklerden gelen öğeler ile dışarıdan gelen öğeler arasındaki kaynaşma yeni bir evrim yaratmıştır (Raymond, 2020:859).

3.10. Türk Sanatı

Garp Ocaklarına yerleşen Türkler burayı ikinci bir vatan olarak kabul ettikleri için Cezayir, Tunus ve Trablusgarp'a Türk sanatının bütün örneklerini bu ülkelere getirmiş ve geliştirmişlerdir. Bu bakımdan Kuzey Afrika ile Türk sanatından bahsetmek mümkündür. Türkler burada dini, askeri, kültürel, hayır kurumları meydana getirmişlerdir. Türkler hem kendi gelenek ve göreneklerini hem de yerel halkın gelenek ve görenek ve sanatlarını korumuşlardır (Çetin, 2012:1725).

Osmanlı İmparatorluğu egemenliği altında bulunan Afrika topraklarında Türklere özgü yapılar ve sanat yapıtları yapmışlardır. Yerleşim yerlerinin uygar bir ortam olması için işlevsel alanlar, çarşılar, kütüphaneler, türbeler ve bu yapıların içerisinde bulunan motifler, işlemeler, hatlar, el yazmaları, tezhipler, çiniler, oymalar, kabartmalar Osmanlı İmparatorluğu'nun Afrika topraklarında değişik bölgelerde varlığını göstermiştir (Cereci, 2017:326).

3.11. Vakıflar

Osmanlı-Türk medeniyetinin en önemli unsurlarından bir tanesi de vakıflardır. Bu kurumlar Garp Ocaklarında önemli bir sosyal yardımlaşma ve dayanışma kurumlarıdır. Bölgedeki beylerbeyi, dayılar, beyler vs. tarafından kurulmuş olan büyük ölçekli vakıflar olduğu gibi, daha az paralarla kurulan sosyal yardım vakıflarının sayısı daha fazladır. Bu vakıfların birçoğunun kayıtları Cezayir, Tunus ve Libya Vakıflar Müdürlüğünde bulunan kayıtlarda mevcuttur. Pek çok kez bu vakıfların şartlarını bildiren vakfiyeler Arapça yazılmıştır. Tunus'ta fakir çocuklar için topaç olmak için kurulan vakıfların yanında, Ramazanın 27'sinde fakirlere baklava dağıtmak için kurulan vakıflar, Kurban Bayramı öncesi koyun alınması için kurulan vakıflara kadar pek çok konuda kurulan vakıflar bulunmaktadır (Çetin, 2012:1728-1729).

3.12. Kıyafet

Kuzey Afrika'nın büyük bir kısmının Osmanlı hâkimiyetine girmesi kültürel değişiklikler de meydana getirmiştir. Özellikle Osmanlı otoritesinin yoğun bir şekilde hissedildiği şehirlerde Türk kültürünün birçok ögesi yerleşmiştir. Örneğin Türk kıyafetleri yoğun olarak kullanılmaya başlanmıştır (Giribert ve Reynolds, 2019:320).

Farklı dinlere mensup grupların, farklı kıyafetler giymeleri onların mükellefiyetlerindendir. Farklı kıyafetler giymek ve farklı mahallelerde oturma zorunlulukları gayrimüslim milletler tarafından benimsenmiştir. Gayrimüslim tebaa için Müslümanlara karışmama, din ve ananesini bu yol ile devam ettirme gibi bir durum söz konusudur (Ortaylı, 2007a:171).

3.13. El Sanatları

Türkler el sanatlarının ve loncaların gelişmesinde katkıda bulunmuşlardır. Anadolu ve Türk insanının kültür hazinesini yansıtan sanat ve mesleklerde Arap, Endülüs ve Türk biçimleri kendisini göstermiştir. Kurulmuş olan çarşılarda birçok meslek sınıfının ismi Türkçe'dir. Cezayir'de 33, Tunus'ta 83 lonca teşkilatı bulunmaktaydı. Ahşap işleyen marangoz, demirci, bakırcı- kuyumcu, dokumacı, fesçi, taşçı, silah yapımcı vb. pek çok meslekte gelişimler görülmüştür (Çetin, 2012:1727).

3.14. Gelenek-Görenek, Yaşam Tarzı

Kuzey Afrika'ya giden Türkler beraberlerinde yiyecek-içecek ve yemek kültürlerini de götürmüşlerdir. Tayın, baklava, çorba, kebab, sarma, dolma, kavurma, pilav, şerbetler, börek, yahni, turşu vb. ürünler Anadolu'dan götürülen ürünlerin bazılarıdır. Ayran ise yaz-kış tüketilen bir içecektir. Mutfak kültürü ile kullanılan malzeme isimleri zamanla Türkçe'den Arapça'ya taşındı; Kazan, tava, kevgir, taşlık, leğen, peşki vb. kelimeler buna örnektir (Çetin, 2012:1728). Karagöz oyunu da Magrip ülkelerine götürülmüş bir Türk kültür mirasıdır (Kuran, 1999:400).

İlk olarak seyyahlar, onların ardından misyonerler, son olarak da sömürge devletlerin askerleri takip etti ve kıta yarım asırdan kısa bir zamanda Avrupa devletlerinin işgaline uğradı. Sömürge idarelerinin almış olduğu aşırı tedbirler sonucunda kendi örf ve adetlerine bağlı yerli toplumları zayıflatmayı başarmışlardır (Tandoğan, 2013:224).

SONUÇ

Bir topluluğun gelenek görenek, inanç, duygu, düşünce, inanç, sosyal değerler bütünü olarak tanımlayabileceğimiz kültür, zaman içerisinde çeşitlilik kazanmıştır. Tarih boyunca savaşlar, köle ticareti, küreselleşme, teknolojik gelişmeler gibi çeşitli faktörlerin etkisi ile birlikte kültürler arasındaki etkileşim artmıştır. Kültürler arası etkileşimin artması ve sınırların değişmesi ile birlikte bazı topluluklar başka devletlerin sınırları içerisinde kalmışlardır. Bu da günümüzdeki çokkültürlülük uygulamalarının çıkış noktasını oluşturmaktadır.

Anadolu'da küçük bir beylik olarak kurulan Osmanlı İmparatorluğu zaman içerisinde kendi yönetim ve adalet sistemi sayesinde kısa sürede topraklarını Asya, Avrupa ve Afrika'da arttırmıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nun kısa süre içerisinde çok büyük toprakları fethetmesi ile birlikte bünyesinde çeşitli kültürlerden gelen topluluklar-milletler oluşmuştur. Osmanlı İmparatorluğu bu milletleri yönetmek için millet sistemi denilen bir sistem oluşturmuştur. Din esasına dayalı olan bu sistem ile birlikte devlete karşı sorumluluklarını yerine getiren milletler, kendi iç işlerinde serbest bir şekilde (özyönetimli) yaşamışlardır.

Osmanlı İmparatorluğu hakkında değerlendirmelerde bulunmak için günümüz koşul ve siyasi eğilimleriyle değil de, tarihsel koşullar göz önünde bulundurularak bir yaklaşım sergilenmelidir. Osmanlı İmparatorluğu uygulamış olduğu millet sistemi zamanın koşullarına göre çokkültürlü bir yapı sergilemektedir. Will Kymlicka, Osmanlı İmparatorluğu'nun uygulamış olduğu millet sistemini günümüzdeki pek çok devletten daha modern bulmakla birlikte, kişisel özgürlüklere daha az değer verdiği için eleştirmektedir. Osmanlı İmparatorluğu'nun Afrika topraklarında uygulamış olduğu yönetim diğer topraklarındakinden farklıdır. Burada yerel yöneticilere ağırlık verilmek

suretiyle, yerel halk din, dil, gelenek-görenek, sanat, giyim-kuşam, yazı gibi alanlarda varlıklarını yüzyıllarca korumuşlardır. Bu da bize Osmanlı İmparatorluğu'nun Afrika'ya sömürgeci bir anlayışla gitmediğini göstermektedir.

KAYNAKÇA:

Adıyeke, N. (1999). Islahat Fermanı Öncesinde Osmanlı İmparatorluğu'nda Millet Sistemi ve Gayrimüslimlerin Yaşantılarına Dair. H. C. Güzel & G. Eren (Eds.). *Osmanlı 4 içinde* (ss. 255-261). Ankara:Yeni Türkiye Yayınları.

Afyoncu, E. (2016). *Sorularla Osmanlı İmparatorluğu* İstanbul:Yeditepe Yayınevi.

Akbıyık, N. (Ed.). (2010). *Türk Diplomasi Tarihi Sosyal, Kültürel, Ekonomik Temeller*. İstanbul: Timaş Yayınları. (Kemal Karpat).

Akça, G. (2011). Osmanlı Siyasal-Toplumsal Sistemi Tecrübesi Işığında Postmodernlik, Küresellik ve Çok Kültürlülük Tartışmalarını Yeniden Düşünmek. A. V. Can & H. Beşirli& K. Taşkın (Eds.), *Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı 9. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi Tebliğleri 2. Cilt içinde* (ss.147-156). 16-17 Haziran 2011 Bakü-Azerbaycan.

Akça, G. & Vurucu, İ. (2010). Çok Kültürlülük Tartışmaları, Toplumsal Bütünlük Kaygısı ve Yeniden Milletleşme (Kazakistan Halkı Asamblesi Örneği). *Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 12 (24), 13-42. 16.01.2021 tarihinde <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/843190> sayfasından erişilmiştir.

Akın, F. (2006). *Türkiye'de Azınlık Politikaları*. İstanbul: Kum Saati Yayıncılık.

Akıncı, A. (2012). Modern Ulus Devletlerin Doğuşu. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 34, 61-70. 14.01.2021 tarihinde https://www.researchgate.net/profile/Abdulvahap_Akinci/publication/312524033_MODERN_ULUS_DEVLETLERIN_DOGUSU_THE_BIRTH_OF_MODERN_NATION_STATES/links/58807b6908ae9a860ffa2c2c/MODERN-ULUS-DEVLETLERIN-DOGUSU-THE-BIRTH-OF-MODERN-NATION-STATES.pdf sayfasından erişilmiştir.

- Aksu, M. (Ed.). (2018). *Türkçülüğün Esasları*. İstanbul: Karbon Kitaplar. (Ziya Gökalp).
- Altınbaş, D. (2006). Avrupa ve Çokkültürlülük: Fransa Örneği. *Stratejik Analiz Aylık Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 78, 52-59. 14.01.2021 tarihinde https://www.academia.edu/396225/Avrupa_ve_%C3%87ok_k%C3%BClt%C3%BCrl%C3%BCl%C3%BCk_Fransa_%C3%96rne%C4%9Fi sayfasından erişilmiştir.
- Anık, M. (2012). Çokkültürcülük ve Osmanlı Devleti. *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 27, 117-130. 16.01.2020 tarihinde <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/151797> sayfasından erişilmiştir.
- Argun, S. (2013). Güney Afrika’da Bir Osmanlı Âlimi: Ebu Bekir Efendi. Ş. Batmaz (Ed.), *Afrika’da Osmanlı Asırları Siyah İnci Beyaz Lale* içinde (ss. 197-210). İstanbul: Kenz Yayınları.
- Aydın, M. A. (1994). Osmanlıda Hukuk. E. İhsanoğlu (Ed.), *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi Cilt I* içinde (ss. 375-440). İstanbul: İslâm Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi.
- Aydoğan, S. (2021). *Kanada’da Yatılı Kilise Okulu’nun Bahçesinde 751 Çocuğa Ait Ceset Kalıntıları Tespit Edildi*. 24.06.2021 tarihinde <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/kanadada-yatili-kilise-okulunun-bahcesinde-751-cocuga-ait-ceset-kalintilari-tespit-edildi/2284392sayfasından> erişilmiştir.
- Bağlı, M. & Özensel, E. (2013). *Çokkültürlü Vatandaşlık Kanadalı Türklerin Aidiyet Çabaları ve Değer Yapıları*. Konya: Çizgi Kitapevi.
- Baktır, M. & Eraslan, C. (1994). Ebûbekir Efendi. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi 10. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Balı, A. Ş. (2001). *Çokkültürlülük ve Sosyal Adalet “Öteki” ile Barış İçinde Birlikte Yaşamak*. Konya: Çizgi Kitapevi Yayınları.
- Başaran, E. (2017). Çokkültürlülük Olgusunda Kanada Örneği Ekseninde İncelenmesi. *Uluslar arası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 7 (12), 237-253. 15 Ocak 2021 tarihinde <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/317483> sayfasından erişilmiştir.
- Başegmez, F. (2009). *Çokkültürlülük Açısından Hatay; Sosyolojik Bir Yaklaşım*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.

- Bayraktar, G. (2012). Tarihte Osmanlı Fas ilişkileri, Seyyid İsmail Efendi'nin Sefâret Takrîri. H. C. Güzel & K. Çiçek & S. Koca (Eds.), *Türkler Cilt 12* içinde (ss. 974-983). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Belge, C. (Ed.). (2016). *Çokkültürlülük* (T. Akıncılar Onmuş, Çev.). İstanbul: İletişim Yayıncılık. (milena Doytcheva).
- Berktaş, Z. (Ed.). (2013). *İslâm'ın Siyasallaştırılması Osmanlı Devleti'nin Son Döneminde Kimlik, Devlet, İnanç ve Cemaatin Yeniden Yapılandırılması*. İstanbul: Timaş Yayınları (Kemal Karpat).
- Berktaş, A. (Ed.). (2011). *Avrupa ve Biz*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları. (İlber Ortaylı)
- Beydilli, K. (Ed.). (2007). *Türkiye Günlüğü 1573-1576*. (T. Noyan, Çev.). İstanbul: Kitapyayınevi. (stephan Gerlach).
- Bilgiç, V. K. (2013). Osmanlı Devleti'nde Azınlıklar. *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 21, 339-354. 23 Şubat 2021 tarihinde http://isamveri.org/pdfdrg/D02533/2013_21/2013_21_BILGICV.pdf sayfasından erişilmiştir.
- Binboğa, C. (2019). *Kozmopolitanizmin Çokkültürlülük ve Azınlık Hakları Bağlamında Eleştirel Bir İncelemesi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Mersin.
- Buçukcu, Ö. (Ed.). (2015). *Küreselleşme, Çokkültürlülük, Sahicilik*. İstanbul: Tezkire Yayıncılık. (Yasin Aktay).
- Cerici, S. (2017). Afrika'daki Türk Sanat Yapıtlarının Korunmasına Yönelik Politikalar: İletişim Sorunu. *Akademik Bakış Dergisi*, 59, 319-329. 04.07.2021 tarihinde <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/383907> sayfasından erişilmiştir.
- Cesur, G. & Üçok, C. (Eds.). (2014). *Türklük Müslümanlık ve Osmanlı Mirası*. İstanbul: Kırmızı Yayınları. (Halil İnalçık)
- Ceylan, Y. (2020). *Çokkültürlülük ve Anadolu Aleviliği*. Ankara: Astana Yayınları.
- Ceylan, Y. & Buğda, S. (2020). Çokkültürlülük Politikaları ve İslam Fıkında Azınlık Hakları. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 13(71), 566-575. 23 Şubat 2021

tarihinde <http://mts.sosyalarastirmalar.com/Makaleler/9946fb78-c51b-4b3a-97c8-8d498c427fdc.pdf> sayfasından erişilmiştir.

Çabuk, M. (2019). Senusilik ve İşgalcilere Karşı Kuzey Afrika'da Osmanlı-Senusi İş Birliği. *Kahramanmaraş Sürçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 16(1), 221-256.

23 Ekim 2020 tarihinde

https://www.academia.edu/38689988/Senusilik_ve_%C4%B0%C5%9Fgalcilere_Kar%C5%9F%C4%B1_Kuzey_Afrikada_Osmanl%C4%B1_Senusi_%C4%B0%C5%9F_Birli%C4%9Fi_1_Mustafa_%C3%87ABUK sayfasından erişilmiştir.

Çakır Demirhan, D. (2014). *Will Kymlicka'nın Çokkültürcülük Yaklaşımı: Eleştirel Bir Okuma*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Çelik, H. (2008). Çokkültürlülük ve Türkiye'deki Görünümü. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9 (15), 319-332. 16.01.2021 tarihinde <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/214917> sayfasından erişilmiştir.

Çetin, A. (1996). Garp Ocakları. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi 13. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.

Çetin, A. (2012). Garp Ocaklarında Türk Varlığı. H. C. Güzel & K. Çiçek & S. Koca (Eds.), *Türkler Cilt 9* içinde (ss. 1716-1734). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.

Çınar, A. (2016). *Çokkültürlülük Efsanesi*. İstanbul:Sentez Yayıncılık.

Davutoğlu, A. (1999). Tarih İdraki Oluşumunda Medeniyetlerarası Etkileşim Açısından Dünya Tarihi ve Osmanlı. *Divan İlmi Araştırmalar Dergisi*, 4 (7), 1-63. 16.01.2021 tarihinde <https://www.divandergisi.com/pdf/58.pdf> sayfasından erişilmiştir.

Demir, K. A. (2019). Osmanlı Devleti'nde Uygulanan Adem-i Merkeziyetçi Bir Yöntem Modeli: Millet Sistemi. *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 9 (17), 9 Mayıs 2020 tarihinde https://xtracomputing.pro/tr/download/article-file/689159?_cpo=aHR0cDovL2J1c2JlZC5iaW5nb2wuZWR1LnRy sayfasından erişilmiştir.

Demiray, M. (Ed.). (2017). *Osmanlı Millet Sistemi Mit ve Gerçekler*. İstanbul: Klasik. (M. Macit Kenanoğlu).

- Dumont, P. (2020). Tanzimat Dönemi (1839-1878). A. Berktaş (Ed.). (S. Tanilli, Çev.). *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi* içinde (ss. 567-646). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Dumont, P. & Georgeon, F. (2020). Bir İmparatorluğun Ölümü (1908-1923). A. Berktaş (Ed.). (S. Tanilli, Çev.). *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi* içinde (ss. 715-803). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Dursun, D. (1988). Afrika. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi 1. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Ercan, Y. (1999). Osmanlı Devleti'nde Müslüman Olmayan Topluluklar (Millet Sistemi). H. C. Güzel & G. Eren (Eds.). *Osmanlı 4* içinde (ss. 197-207). Ankara:Yeni TürkiyeYayınları.
- Ercan, Y. (2002). *Osmanlı İmparatorluğunda Bazı Sorunlar ve Günümüze Yansımaları*. Ankara:Millî Eğitim Basımevi.
- Ercan, Y. (2012). Yavuz Sultan Selim Dönemi. H. C. Güzel & K. Çiçek & S. Koca (Eds.), *Türkler Cilt 9* içinde (ss. 780-830). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Erdoğan, G. (2012). *Çokkültürlülük, Çoğulculuk ve Din Eğitimi: Fırsatları ve Sorunları*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Ergenç, Ö. (1999). Osmanlı Klasik Düzeni Üzerine Bazı Açıklamalar. H. C. Güzel & G. Eren (Eds.). *Osmanlı 4* içinde (ss. 32-39). Ankara:Yeni Türkiye Yayınları.
- Ergil, D. (1995). Çokkültürlülük, Türkiye ve Yeni Dünya Düzeni. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 1 (50), 201-208. 15 Ocak 2021 tarihinde <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/36450> sayfasından erişilmiştir.
- Erol, M. (1980). Amerikan Trablusgarp İlişkileri. *Ankara Üniversitesi Tarih Araştırmaları Dergisi*, 13 (24), 129-155.10 Haziran 2021 tarihinde <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/18/20/61.pdf> sayfasından erişilmiştir.
- Eryılmaz, B. (1990). *Osmanlı Devletinde Gayrimüslim Teb'anın Yönetimi*. İstanbul:Risale.
- Eryılmaz, B. (1992). *Osmanlı Devletinde Millet Sistemi*. İstanbul: Ağaç Yayıncılık.

- Eryılmaz, B. (1999). Osmanlı Devleti'nde Farklılıklara ve Hoşgörüye Kavramsal Bir Yaklaşım. H. C. Güzel & G. Eren (Eds.). *Osmanlı 4* içinde (ss. 236-241). Ankara:Yeni Türkiye Yayınları.
- Fall, M. (2006). Osmanlı Öncesi Afrika. A. Kavas, H. Öztürk (Eds.). Yükselen Afrika ve Türkiye, I.Uluslararası Türk-Afrika Kongresi (23 Kasım 2005), İstanbul: Tasam Yayınları.
- Fendoğlu, T. (2002). Amerika Birleşik Devletleri'nin Misyonerleri ve Osmanlı Devleti. H.C. Güzel & K. Çiçek & S. Koca (Eds.). *Türkler 14* içinde (ss. 340-354). Ankara:Yeni Türkiye Yayınları.
- Gedik, A. (2013). *XIX. Yüzyılın Başlarında Cezâyir Şehri'nde Sosyal ve Ticârî Hayat (1800-1830)*. Yayınlanmamış Doktora Lisans Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü, İzmir.
- Gençoğlu, H. (2016). *Güney Afrika'da Unutulan Bir Osmanlı Nesli Güney Afrika'da Osmanlı İzleri*. İstanbul: Tezkire Yayıncılık.
- Gilbert, E. & Reynolds, J. T. (2019). *Tarih Öncesinden Günümüze Dünya Tarihinde Afrika*. (M. Demirkaya, Çev.). İstanbul: Küre Yayınları.
- Gökgedik, İ. (2014). *Afrika (Bilâdüssûdan)'da Kurulmuş Bir İslâm Devleti: Kânim-Bornu ve Osmanlı İle Münasebetleri*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Göyünç, N. (2002). Osmanlı İmparatorluğu'nda Ermeniler. H.C. Güzel & K. Çiçek & S. Koca (Eds.). *Türkler 10* içinde (ss. 407-446). Ankara:Yeni Türkiye Yayınları.
- Grammont, J.L.B. (2020). Osmanlı İmparatorluğu'nun Doruğu: Olaylar (1512-1606). A. Berktaş (Ed.). (S. Tanilli, Çev). *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi* içinde (ss. 171-195). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Gutmann, A. (2018). Giriş. C. Aktaş (Ed.), (Ö. Kabakçıoğlu, Çev.), *Çokkültürcülük Tanınma Politikası* içinde (ss. 25-45). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Gülsoy, U. (2002). Cizye'den Vatandaşlığa: Osmanlı Gayrimüslimlerinin Askerlik Serüveni. H.C. Güzel & K. Çiçek & S. Koca (Eds.). *Türkler 14* içinde (ss. 143-163). Ankara:Yeni Türkiye Yayınları.
- Günay, V. D. (2016). *Kültür Bilimine Giriş: Dil, Kültür ve Ötesi....* İstanbul: Papatya Yayıncılık.

Güneş, G. A. (2015). Osmanlı Devleti'nin Gayrimüslimlere Bakışı ve Klasik Dönem Millet Sistemi. *Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi 1 (2)*, 1-30. 23 Şubat 2021 tarihinde <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/197551> sayfasından erişilmiştir.

Güngördü, E. (2007). *Kıtaların Genel Coğrafyası*. Ankara: Asil Yayın.

Gürkaynak, M. (2003). Osmanlı Devleti'nde Millet Sistemi ve Yahudi Milleti. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. 9 (2), 275-290. 9 Mayıs 2020 tarihinde https://xtracomputing.pro/osmanli%C4%B1-devletinde-millet-sistemi-ve-yahudi-milleti-d61341862.html?_cpo=aHR0cHM6Ly90dXJraXllLnBkZmRyaXZlLnNvbQ sayfasından erişilmiştir.

Gürsoy, C. R. (1988). Afrika. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi 1. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.

Habermas, J. (2018). Demokratik Anayasal Devlette Tanınma Savaşımı. C. Aktaş (Ed.), (M. H. Doğan, Çev.), *Çokkültürcülük Tanınma Politikası* içinde (ss. 125-161). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Haydaroglu, İ. (2002). Osmanlı İmparatorluğu'nda Yabancı Okullar. H.C. Güzel & K. Çiçek & S. Koca (Eds.). *Türkler 14* içinde (ss. 323-339). Ankara:Yeni Türkiye Yayınları.

Hazar, N. (2012). Türklerin Afrika ile İlişkilerinin Kısa tarihçesi. H. C. Güzel & K. Çiçek & S. Koca (Eds.), *Türkler Cilt 13* içinde (ss. 208-231). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.

Hazar, N. (2016). *Türkiye-Afrika İlişkileri Türkiye'nin Dost Kıtaya Açılım Stratejisi*. Ankara: Akçağ Basım Yayım.

Hizmetli, S. (1991). Osmanlı Yönetimi Döneminde Tunus ve Cezayir'in Eğitim ve Kültür Tarihine Genel Bir Bakış. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 32 (1), 1-21. 28 Şubat 2021 tarihinde <https://dspace.ankara.edu.tr/xmlui/bitstream/handle/20.500.12575/49990/9921.pdf?sequence=1&isAllowed=y> sayfasından erişilmiştir.

Hourani, A. (2006). Modern Ortadoğu'nun Osmanlı Geçmişi. (Ö, Baldık, Çev.). (M. Armağan, Ed.), *Osmanlı ve Dünya Osmanlı Devleti ve Dünya tarihindeki Yeri* içinde (ss. 93-117). İstanbul:Ufuk Kitap.

Ibarra, M.A. D. B. (2012). Yavuz Sultan Selim ve Kanunî Sultan Süleyman Devirlerinde İspanya ve Osmanlı İmparatorlukları Arasında Deniz Savaşları. H. C. Güzel & K. Çiçek & S. Koca (Eds.), *Türkler Cilt 9* içinde (ss. 1100-1114). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.

İhsanoğlu, E. (1998). Osmanlı Eğitim ve Bilim Kurumları. E. İhsanoğlu (Ed.), *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi Cilt II* içinde (ss. 223-362). İstanbul: İslâm Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi.

İhsanoğlu, E. (1999). Modern Türkiye ve Osmanlı Mirası. G. Eren (Ed.). *Osmanlı 7* içinde (ss. 529-540). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.

İlhan, S.(1990). Bir Kültür Unsurumuz: Atatürkçülük. A. Sayılı (Ed.), *Millî Kültür Unsurlarımız Üzerinde Genel Görüşler* içinde (ss. 9-19). Sayı:46. Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Yayını.

İnalcık, H. (1993). Cizye. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi 8. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.

İnalcık, H. (2018). *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi- I 1300-1600* (H. Berktaş, Çev.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Kahraman, K. (1993). Cezayir. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi 7. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.

Kahraman, K. (1996). Fizan. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi 13. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.

Kaplan, M. (2019). *Kültür ve Dil*. İstanbul: Dergâh Yayınları.

Karaca, E. (2018). *Çokkültürlülük Çerçevesinde Avrupa Birliği'nin Değişen Yüzü*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Karal, E.Z. (1983). *Osmanlı Tarihi V. Cilt*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Karataş, A. İ. (2006). Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslimlere Tanınan Din ve Vicdan Hürriyeti. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 15 (1), 267-284. 10 Mayıs 2020 tarihinde <https://www.pdfsayar.com/osmanl%C4%B1-da-gayrim%C3%BCslimler-pdf-1.html> sayfasından erişilmiştir.

Karpat, K. (2000). Giriş. M. Armağan (Ed.), *Osmanlı ve Dünya* içinde (ss. 15-31). İstanbul:Ufuk.

- Karpat, K. (2001). *Ortadoğu'da Osmanlı Mirası ve Ulusçuluk* (R. Boztemur, Çev.). Ankara:İmge Kitapevi.
- Kavas, A. (1999). Osmanlı Devleti'nin Afrika Kıtasında Hakimiyeti ve Nüfuzu. G. Eren (Ed.), *Osmanlı Cilt 1* içinde (ss. 421-430). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Kavas, A. (2003). Türkiye'de Osmanlı Afrikası Araştırmaları. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 1(2), 513-528. 28 Şubat 2021 tarihinde <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/651540> sayfasından erişilmiştir.
- Kavas, A. (2011). *Osmanlı-Afrika İlişkileri*. İstanbul: Kitapevi.
- Kavas, A. (2012). Afrika'da Türklerin Hakimiyeti ve Kurdukları Devletler. H. C. Güzel & K. Çiçek & S. Koca (Eds.), *Türkler Cilt 9* içinde (ss. 1058-1081). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Kavas, A. (Ed.). (2018). *Trablusgarp –Osmanlı'nın Son Suğur-i İslâmiyesi-*. İstanbul: Alelmas Yayıncılık. (Nuri & Naci, 2018:XXX).
- Kavas, A. (2019). *Geçmişten Günümüze Afrika*. İstanbul: Alelmas Yayıncılık.
- Kazıcı, Z. (2002). Osmanlılarda Hoşgörü. H.C. Güzel & K. Çiçek & S. Koca (Eds.). *Türkler 10* içinde (ss. 386-406). Ankara:Yeni Türkiye Yayınları.
- Khan, A. (1999). Osmanlı İmparatorluğu: Çokkültürlülüğün Doğulu Mimarı. H. C. Güzel & G. Eren (Eds.). *Osmanlı 4* içinde (ss. 229-235). Ankara:Yeni Türkiye Yayınları.
- Kitapçı, Z. (1999). Osmanlıların Orta Afrika Politikası Askerî, Ticârî ve Siyâsî İlişkiler. G. Eren (Ed.), *Osmanlı Cilt 1* içinde (ss. 411-420). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Koç, F. (2012). *Medeniyet Coğrafyamıza Seyahat*. İstanbul: Düşün Yayıncılık.
- Koçak, M. (1999). *Mehdî hareketinden İslâm Devrimine Sudan*. İstanbul: Esra Yayınları.
- Koçak, M. (2013). *Çok-Kültürlülük Açısından Dil Hakları*. Ankara: Liberte Yayınları.
- Koçal, A. (Ed.). (2007b). *Üç Kitada Osmanlılar*. İstanbul: Timaş Yayınları. (İlber Ortaylı).
- Koçal, A. (Ed.). (2012). *Son İmparatorluk Osmanlı*. İstanbul: Timaş Yayınları. (İlber Ortaylı).
- Koçal, A. (Ed.). (2014). *İmparatorluğun Son Nefesi- Osmanlı'nın Yaşayan Mirası Cumhuriyet*. İstanbul:Timaş Yayınları. (İlber Ortaylı)

- Koloğlu, O. (2012). Osmanlı'daki Türk Olmayan Cemaatlerde Türkçenin Yeri. H. C. Güzel & K. Çiçek & S. Koca (Eds.), *Türkler Cilt 11* içinde (ss. 967-977). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Konar, H. (Ed.). (2015). *Avrupa'da Çokkültürlülük, Entegrasyon ve İslam*. İzmir: Kum Saati Yayınları. (Kadir Canatan).
- Koprman, K. Y. (2012). Osmanlı-Memlük Münasebetleri. H. C. Güzel & K. Çiçek & S. Koca (Eds.), *Türkler Cilt 9* içinde (ss. 879-908). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Kuran, E. (1999). Osmanlı Dönemi Mağrib Tarihi. G. Eren (Ed.), *Osmanlı Cilt 1* içinde (ss. 398-400). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Kurat, Y. T. (1999). Çok Milletli Bir Ulus Olarak Osmanlı İmparatorluğu. H. C. Güzel & G. Eren (Eds.), *Osmanlı 4* içinde (ss. 217-222). Ankara:Yeni Türkiye Yayınları.
- Kurşun, Z. (2013). Libya'da Osmanlı Asırları. Ş. Batmaz (Ed.), *Afrika'da Osmanlı Asırları Siyah İnci Beyaz Lale* içinde (ss. 143-162). İstanbul: Kenz Yayınları.
- Kurtaran, U. (2011). Osmanlı İmparatorluğu'nda Millet Sistemi. *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8, 57-71. 9 Mayıs 2020 tarihinde https://xtracomputing.pro/osmanl%C4%B1-impatorlu%C4%9Funda-millet-sistemi-e54243166.html?_cpo=aHR0cHM6Ly90dXJraXllLnBkZmRyaXZlLnNvbQ sayfasından erişilmiştir.
- Kurtuluş, R. (1988). Afrika. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi 1. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Kuzucu, S. (2015). XVIII. Yüzyılda Uluslararası Bir Sorun Olarak Garp Ocakları'nın Akdeniz'deki Korsanlık Faaliyetleri. *Akademik Bakış*, 9(17), 165-180. 25 Ekim 2020 tarihinde https://www.academia.edu/20043843/XVIII_Y%C3%BCzy%C4%B1lda_Uluslararası%C4%B1_Bir_Sorun_Olarak_Garp_Ocaklar%C4%B1n%C4%B1n_Ocaklar%C4%B1n%C4%B1n_Akdeniz_deki_Korsanlık_Faaliyetleri_Ancient_Piracy_Activities_of_Garp_Ocaklar%C4%B1 sayfasından erişilmiştir.
- Küçük, C. (1999). Osmanlı Devleti'nde "Millet Sistemi". H. C. Güzel & G. Eren (Eds.). *Osmanlı 4* içinde (ss. 208-216). Ankara:Yeni Türkiye Yayınları.

Kütükoğlu, M. S. (1994). Osmanlı İktisadî Yapısı. E. İhsanoğlu (Ed.), *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi Cilt I* içinde (ss. 513-650). İstanbul: İslâm Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi.

Kymlicka, W. (2012). Multiculturalism: Success, Failure and The Future, Migration Policy Institute.

Kymlicka, W. (2015). *Çokkültürlü Yurttaşlık Azınlık Haklarının Liberal Teorisi*. (A. Yılmaz, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Lajunen, T. (2011). Çok Kültürlülük. *İktisat ve Toplum Dergisi*, 1(2), 58-65. 14 Ocak 2021 tarihinde <https://iktisatvetoplum.com/cok-kulturluluk/> sayfasından erişilmiştir.

Lewis, B. (2018a). *Ortadoğu İki Bin Yıllık Ortadoğu Tarihi* (S. Y. Kölay, Çev.). Ankara: Arkadaş Yayınevi.

Lewis, B. (2018b). *Modern Türkiye'nin Doğuşu* (B. B. Turna, Çev.). Ankara: Arkadaş Yayınevi.

Lewis, B. (2020). Türkiye'de Demokrasi. C. Akaş (Ed.), *Demokrasinin Türkiye Serüveni* içinde (ss. 9-32). (E. Ermert, Çev.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Maksudoğlu, M. (1994). Dayı. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi 9. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.

Mantran, R. (2020). Önsöz. A. Berktaş (Ed.). (S. Tanilli, Çev.). *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi* içinde (ss. 9-15). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Mantran, R. (2020). “Şark Meselesi”nin Başlangıçları (1774-1839). A. Berktaş (Ed.). (S. Tanilli, Çev.). *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi* içinde (ss. 519-566). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Minawi, M. (2018). *Osmanlılar ve Afrika Talanı Sahra'dan Hicaz'a İmparatorluk ve Diplomasi*. (A. Gür, Çev.). İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.

Nirun, N. & Özönder, M. C. (1990). Türk Sosyo-Kültür Yapısı İçinde Âdetler, Örfler, Görenekler, Gelenekler. A. Sayılı (Ed.), *Millî Kültür Unsurlarımız Üzerinde Genel Görüşler* içinde (ss. 251-264). Sayı:46. Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Yayını.

- Nour, T. M. (2005). Siyah Afrika’da Osmanlı Şehirleri. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 3 (6), 151-159. 23 Ekim 2020 tarihinde https://www.academia.edu/5555750/Siyah_Afrikada_Osmanl%C4%B1_%C5%9Eehirleri sayfasından erişilmiştir.
- Orhonlu, C. (1996a). *Osmanlı İmparatorluğu’nun Güney Siyaseti Habeş Eyaleti*. Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk tarih Kurumu Yayınları.
- Orhonlu, C. (1996b). Habeş Eyaleti. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi 14. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Ortaylı, İ. (2002). Osmanlı İmparatorluğu’nda Millet Sistemi. H.C. Güzel & K. Çiçek & S. Koca (Eds.). *Türkler 10* içinde (ss. 379-385). Ankara:Yeni Türkiye Yayınları.
- Ortaylı, İ. (2006). *Osmanlı’yı Yeniden Keşfetmek*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Ortaylı, İ. (2007a). *Batılılaşma Yolunda*. İstanbul: Merkez Kitaplar.
- Özçoşar, İ. (2003). Osmanlı Devleti’nde Gayrimüslimlerin Hukuki Durumu ve Millet Sistemi. *Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*. 7, 124-139. 9 Mayıs 2020 tarihinde https://xtracomputing.pro/osmanl%C4%B1-devletinde-gayrim%C3%BCslimlerin-hukuki-durumu-ve-millet-sistemi-d61353599.html?_cpo=aHR0cHM6Ly90dXJraXllLnBkZmRyaXZlLnNvbQ sayfasından erişilmiştir.
- Özdemir, A. C. (2017). *II. Abdülhamid’in Afrika Siyaseti*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü, Afyonkarahisar.
- Özel, A. (1996). Gayrimüslim. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi 13. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Özensel, E. (2008). Osmanlı Zimmî Hukuku ve Çokkültürlülük. *Selçuk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Edebiyat Dergisi*, 20, 65-74. 16.01.2021 tarihinde <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/151933> sayfasından erişilmiştir.
- Özensel, E. (2013). Doğu Topluluklarında ve Türkiye’de Birlikte Yaşama Arayışı. *Akademik İncelemeler Dergisi*, 8 (3), 1-17. 15.01.2021 tarihinde <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/17702> sayfasından erişilmiştir.

Özhan, İ. (2006). *Farklılaşmanın Özel Görünümleri Olarak Çokkültürlülük ve Çokkültürcülük*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Özkul, O. (2008). *Kültür ve Küreselleşme*. İstanbul:Açılım Kitap.

Pamuk, A. (Ed.). (2015). *Azınlık Okullarında Tarih Eğitimi ve Çokkültürlülük*. İstanbul:Yeni İnsan Yayınevi. (Fatih Yazıcı).

Parekh, B. (2002). *Çokkültürlülüğü Yeniden Düşünmek Kültürel Çeşitlilik ve Siyasi Teori*. (B. Tanrıseven, Çev.). Ankara: Phoenix Yayınevi.

Pektaş, K. (1999). Kuzey Afrika'da Osmanlı Mimarisi. G. Eren (Ed.), *Osmanlı Cilt 10* içinde (ss. 541-547). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.

Pektaş, K. (2012). Kuzey Afrika'da Osmanlı Sanatı ve Tunus. H. C. Güzel & K. Çiçek & S. Koca (Eds.), *Türkler Cilt 12* içinde (ss. 113-126). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.

Pektaş, K. (2013). Tunus'ta Osmanlı Kültürü ve Sanatı Üzerine. Ş. Batmaz (Ed.), *Afrika'da Osmanlı Asırları Siyah İnci Beyaz Lale* içinde (ss. 179-196). İstanbul: Kenz Yayınları.

Perşembe, E. (2009). Almanya'da Çokkültürlü Yapının Ayrıştırılan Unsuru Olarak Müslümanlar ve Entegrasyon Deneyimleri. Milet ve Nihal İnanç, Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi, 6 (2), 233-263. 13.01. 2021 tarihinde http://isamveri.org/pdfrg/D03200/2009_6_2/2009_6_2_PERSEMBEE.pdf sayfasından erişilmiştir.

Rashidi, S. (2012). Mısır'daki Siyasi Değişimler ve Osmanlıların Mimarî Üzerindeki Etkileri. H. C. Güzel & K. Çiçek & S. Koca (Eds.), *Türkler Cilt 12* içinde (ss. 94-112). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.

Raymond, A. (2020). Arap Eyaletleri (XVI-XVIII. Yüzyıllar). A. Berktaş (Ed.). (S. Tanilli, Çev.). *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi* içinde (ss. 421-517). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Raymond, A. (2020). Osmanlı devrinde Arap Ülkelerinde Mimarlık. A. Berktaş (Ed.). (S. Tanilli, Çev.). *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi* içinde (ss. 849-863). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

- Saîdûnî, N. (1993). Cezayir. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi 7. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Salman, G.(Ed.). (2014). *Çokkültürcülük Bir Yurttaşlık Tasarımı* (İ. Yılmaz, :Çev.). Ankara:Phoenix Yayınevi. (Tariq Modood)
- Sander, O. (2015). *Anka'nın Yükselişi ve Düşüşü Osmanlı Diplomasi Tarihi Üzerine Bir Deneme*. Ankara: İmge Kitapevi.
- Say, Ö. (2013). *21. Yüzyılda Ulus, Çokkültürlülük ve Etnisite*. İstanbul:Kaknüs Yayınları.
- Say, Ö. (2017). Çokkültürlülük Kavramı ve Anlamın Çokluğu. *Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7 (1), 29-39. 14 Ocak 2021 tarihinde <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/317493> sayfasından erişilmiştir.
- Shaw, S. (1999). Osmanlı İmparatorluğu'nda Yahudi Milleti. H. C. Güzel & G. Eren (Eds.). *Osmanlı 4* içinde (ss. 307-321). Ankara:Yeni Türkiye Yayınları.
- Shmuelevitz, A. (1999). Millet Sistemi ve Musevi Cemaati. H. C. Güzel & G. Eren (Eds.). *Osmanlı 4* içinde (ss. 322-325). Ankara:Yeni Türkiye Yayınları.
- Sofuoğlu, E. & Akvarup, İ. N. (2012). Osmanlı Devleti'nde Millet Sistem ve Süryaniler. *Akademik İncelemeler Dergisi*. 7 (1). 9 Mayıs 2020 tarihinde https://xtracomputing.pro/osmanl%C4%B1-devletinde-millet-sistem-ve-s%C3%BCryaniler-the-millet-system-and-the-assyrians-in-the-d61187428.html?_cpo=aHR0cHM6Ly90dXJraXllLnBkZmRyaXZlLmNvbQ sayfasından erişilmiştir.
- Sonyel, S. (1999). Hristiyan Azınlıklar ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Dönemi. H. C. Güzel & G. Eren (Eds.). *Osmanlı 2* içinde (ss. 142-146). Ankara:Yeni Türkiye Yayınları.
- Stiti, M. (2013). Tunus'un Fransızlar Tarafından İşgali ve Osmanlı'nın Tutumu. Ş. Batmaz (Ed.), *Afrika'da Osmanlı Asırları Siyah İnci Beyaz Lale* içinde (ss. 211-232). İstanbul: Kenz Yayınları.
- Şahin, M. S. (1995). Fener Rum Ortodoks Patrikhanesi. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi 12. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Şahin, G. N. (2015). *Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslim Tebaanın Hukuki Durumu*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Trabzon.

Şimşek, U.(2017). *Osmanlı ve Türkiye Cumhuriyeti'nde Kimlik Arayışları (1715-1938)*. İstanbul:Doğu Kitapevi.

Tabakoğlu, A. (1999). Osmanlı İçtimai Yapısının Ana Hatları. H. C. Güzel & G. Eren (Eds.). *Osmanlı 4 içinde* (ss.18-31). Ankara:Yeni Türkiye Yayınları.

Tandoğan, M. (2013). *Afrika'da Sömürgecilik ve Osmanlı Siyaseti (1800-1922)*. Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk tarih Kurumu Yayınları.

Tandoğan, M. (2018). Osmanlı Devleti'nin Unutulmuş Sınırları ve Tarihî Coğrafyası: Bir Mekân Tasavvuru Olarak Afrikâ-yi Osmânî. Ö. Önder & M. Akıncı & M. Yaman & G. N. Safak (Eds.), *II. Türk İslam Siyasi Düşüncesi Kongresi Bildiriler Kitabı* içinde (ss.69-86). 26-28 Ekim 2017 Kütahya.

Taş, A. E. (2020). Garp Ocaklarında Birliğin Bozulması:18. Yüzyılda Cezayir-Tunus-Trablusgarp İlişkileri. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 9(2), 1065-1091. 23 Ekim 2020 tarihinde https://www.academia.edu/43987755/Garp_Ocaklarinda_Birligin_Bozulmasi_18_Yuzyild_a_Cezayir_Tunus_Trablusgarp_Iliskileri_Disruption_Of_Unity_And_Integrity_In_Western_Odjacks_Algeria_Tunisia_Tripolitania_Relations_In_The_18th_Century sayfasından erişilmiştir.

Topçu, N. (2020). *Kültür ve Medeniyet*. İstanbul:Dergâh Yayınları.

Toprak, S. V. (2012). Osmanlı Yönetiminde Kuzey Afrika: Garp Ocakları. *Türkiyat Mecmuası*, 22, 223-237. 23 Ekim 2020 tarihinde https://www.academia.edu/27886638/Osmanli%20Y%C3%B6netiminde_Kuzey_Afrika_Garp_Ocaklar%C4%B1 sayfasından erişilmiştir.

Turan, A. N. (Ed.). (2008). *Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi*. Ankara: Cedid Neşriyat.(İlber Ortaylı)

Turan, İ. (2020). *Çokkültürlülük, İnsani Güvenlik ve Öteki Algısı*. İstanbul:Kriter Yayınevi.

Turan, Ş. (2019). *Türk Kültür Tarihi Türk Kültüründen Türkiye Kültürüne ve Evrenselliğe*. Ankara: Bilgi Yayınevi.

Türk, O. (2013). *Küreselleşme ve Çokkültürlülük*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Haliç Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Türkdoğan, O. (2008). *Osmanlı'dan Günümüze Türk Toplum Yapısı*. İstanbul: Timaş Yayınları.

Uzun, T. (2010). Osmanlı Döneminde Türk Milliyetçiliği İdeolojisinin Kaynakları. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 28, 253-268. 11 Mayıs 2020 tarihinde <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/55664> sayfasından erişilmiştir.

Uzunçarşılı, İ.H. (1983). *Osmanlı Tarihi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Ünal, U. (Proje Yön.). (2013). *Osmanlı İdaresinde Sudan*. İstanbul: T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı.

Yakışır, A. N. (2009). *Bir Modern Olgu Olarak Çokkültürlülük*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.

Yanık, C. (2019). *Dünyada ve Türkiye'de Çokkültürlülük*. Bursa: Sentez Yayıncılık.

Yalçın, E. (Ed.). (2016). *Devlet'i Aliye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-1 Klasik Dönem (1302-1606) Siyasal, Kurumsal ve Ekonomik Gelişim*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Yalçın, E. (Ed.). (2017). *Devlet'i Aliye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-IV Ayanlar, Tanzimat, Meşrutiyet*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

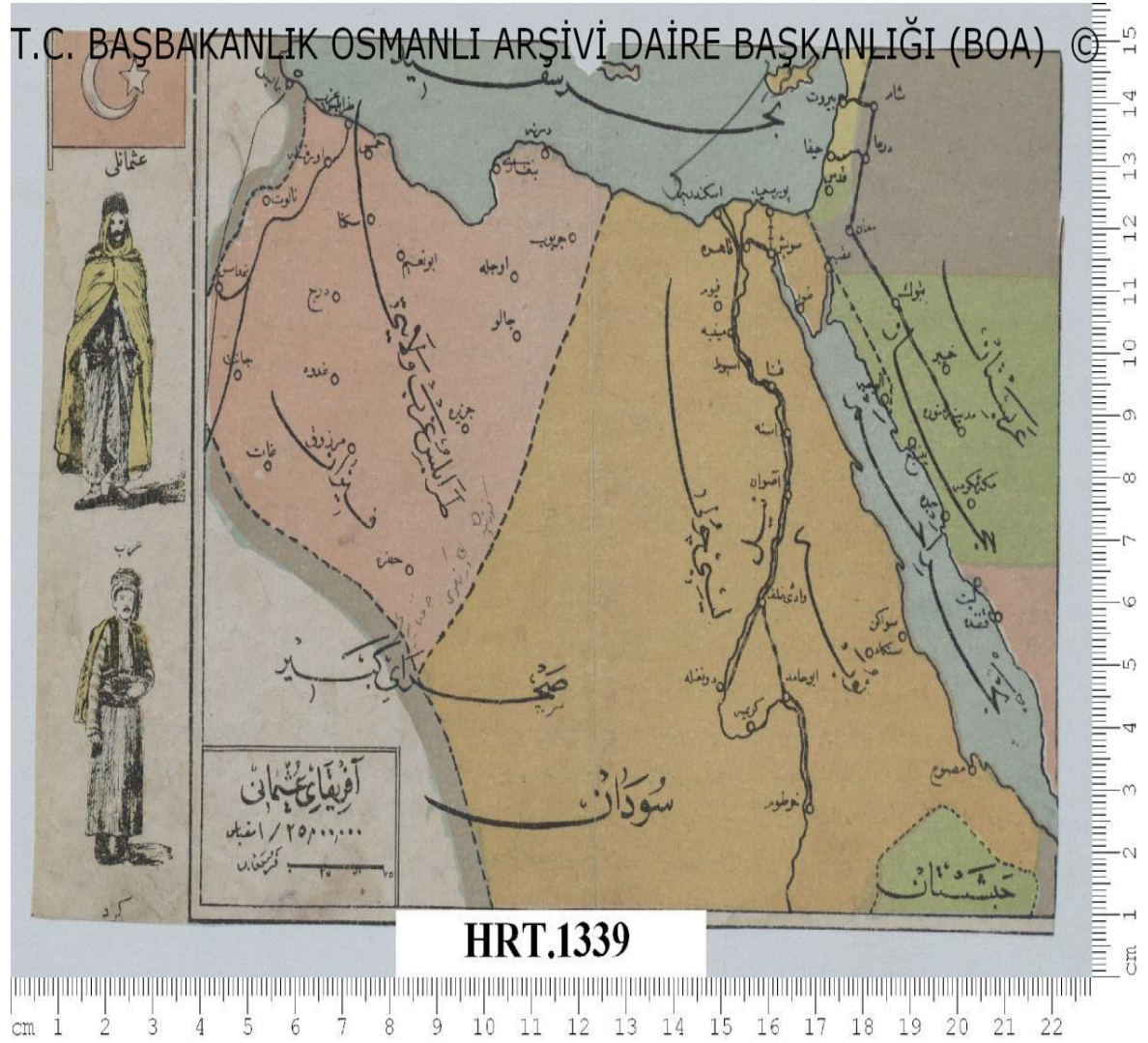
Yenişehirlioğlu, F. Ç. (2011). Osmanlı Kültür Tarihi Araştırmaları ve Öneriler. *Tarih Okulu*, 11, 7-11. 23 Şubat 2021 tarihinde <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/144792> sayfasından erişilmiştir.

Yetişkin, M. & Özdamar, T. (2016). Türk Devlet Yönetme Geleneği: Osmanlı Devleti ve Azınlıklar. *OTAM*, 40, 167-194. 23 Şubat 2021 tarihinde <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/19/2139/22155.pdf> sayfasından erişilmiştir.

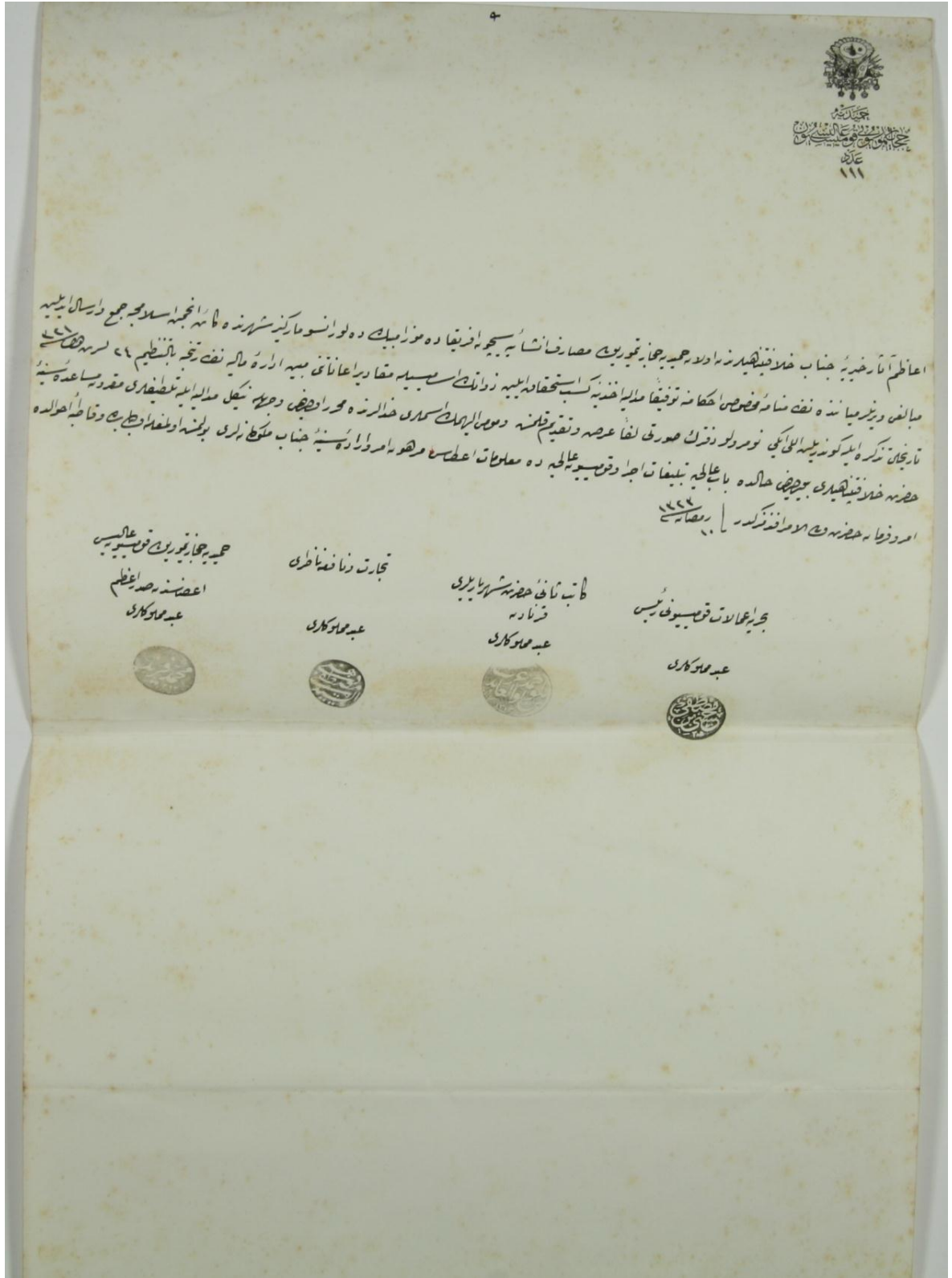
Zengin, Z. S. (2008). Tanzimat ve Sonrası Dönemde Osmanlı Toplumunda Gayrimüslimler ve Din Eğitimi. *Değerler Eğitimi Dergisi*, 6 (15), 139-170. 23 Şubat 2021 tarihinde <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/302518> sayfasından erişilmiştir.

Wolf, S. (2018). Yorum. C. Aktaş (Ed.), (R. Urgan, Çev.), *Çokkültürcülük Tanınma Politikası* içinde (ss. 94-104). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

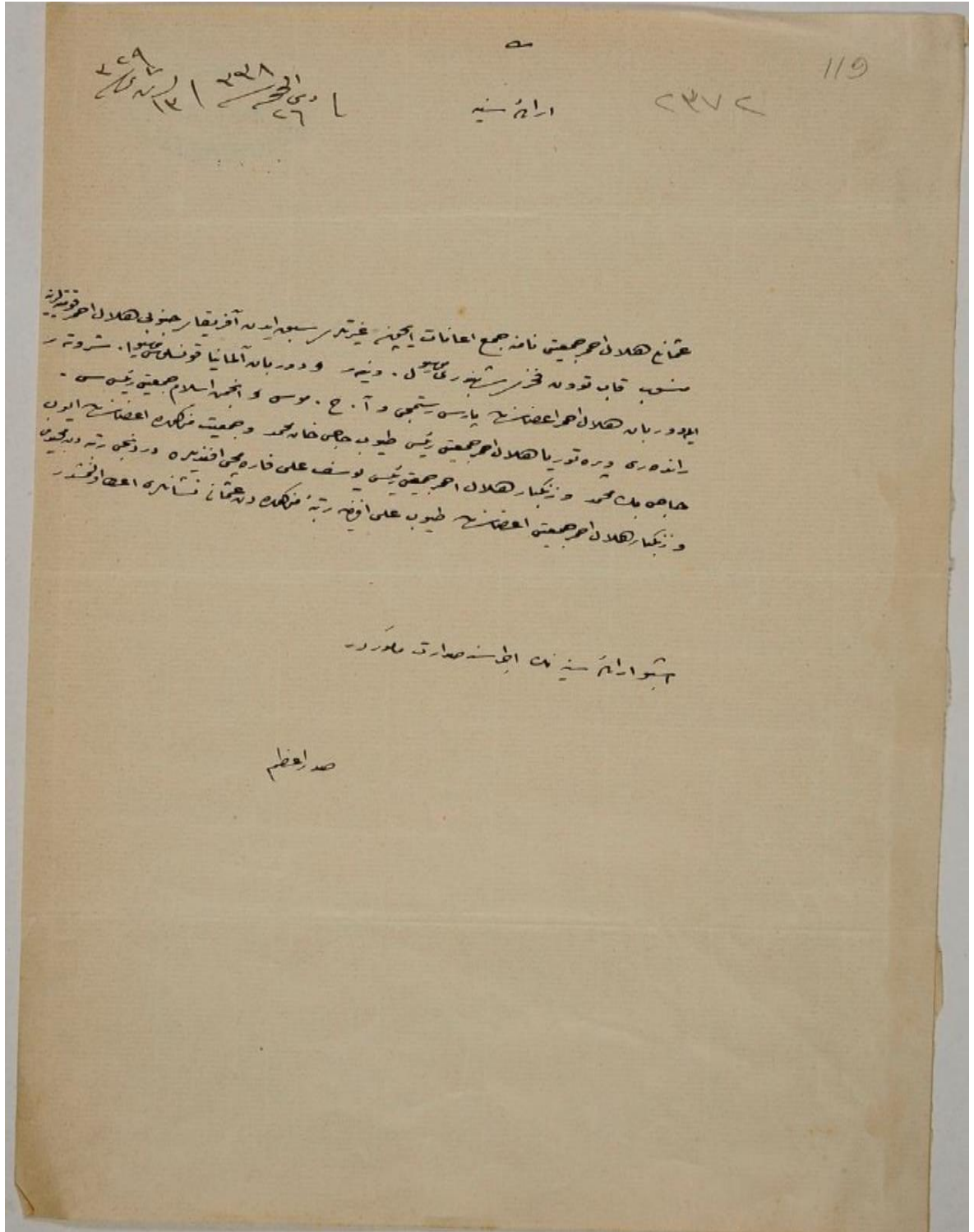
120

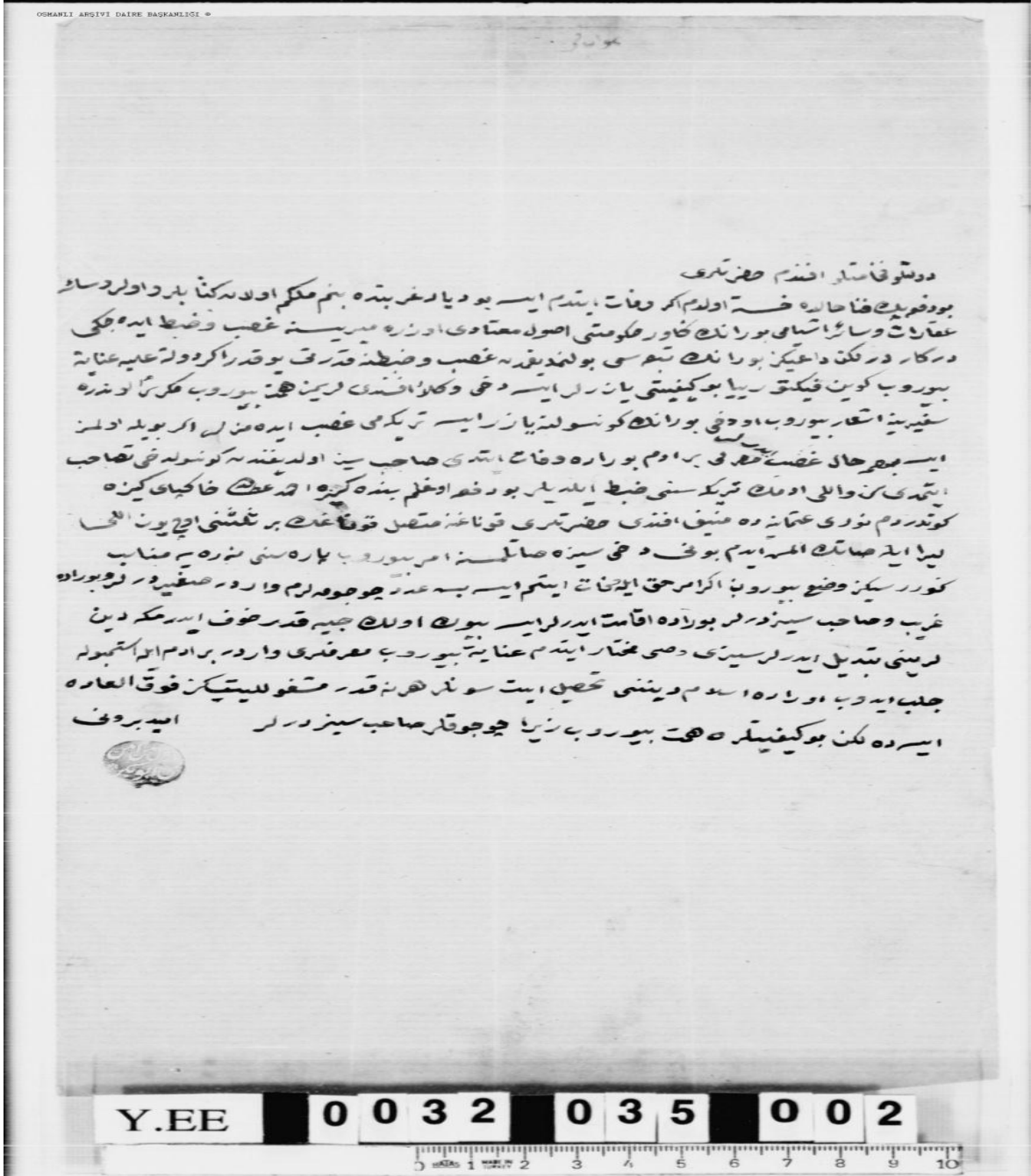
Şekil 2: Afrika-yi Osmanî'yi gösterir haritadır (Tandoğan, 2013:295).

Şekil 3: Afrika'daki Mozambikli Müslümanlardan Hicaz Demiryolu'na yardımda bulunanların taltifini içeren belge (Tandoğan, 2013:263).

Şekil 4: Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'ne yardım toplamada gayret gösterenlere nişan verilmesi. (Tandoğan, 2013:273).

Şekil 5: Ümitburnu Müslümanlarına muallim olarak gönderilen Ebubekir Efendi'nin Cevdet Paşa'ya yazdığı vasiyetnamesini havi mektup. (Tandoğan, 2013:277).

EKLER

Ek 1:

1796 Trablusgarp –Amerika Antlaşması’nın Türkçe Tercümesi

1. Madde: Amerika Birleşik Devletleri ile Trablusgarp Ocağı beyi ve teb'aları arasında, her iki tarafın serbest rızası ile yapılan ve Haşmetlu Cezayir dayısı tarafından teminat altında bulundurulmuş devamlı ve sağlam bir barış ve dostluk vardır.
2. Madde: Taraflardan her hangi birinin harp halinde bulunduğu, her hangi bir memlekete ait malların diğer tarafa mensup gemilere yüklenmesi halinde bu gemiler serbestçe yollarına devam edebilecekler ve onların tevkif ve müsadere için hiç bir teşebbüs yapılmayacaktır.
3. Madde: Taraflardan birinin bir düşmandan almış olduğu bir ganimet gemisi üzerinde her hangi bir tarafa ait mal, teb'a ve vatandaş bulunursa bunlardan vatandaşlar ve tebalar serbest bırakılacak ve mallar da sahiplerine iade olunacaktır.
4. Madde: Her iki tarafın gemilerine pasaport verilecektir ve gemiler bunlar sayesinde kendilerini tanıttacaktır. İki memleket arasındaki mesafe dikkate alınarak bu gibi pasaportların çıkartılması için, bu antlaşmanın tarihinden itibaren 18 aylık bir mühlet verilecektir. Bu mühlet zarfında bu gemilerin korunması için, onların eski vesikaları muteber sayılacaktır.
5. Madde: Taraflardan birine mensup bir vatandaş veya teb'a diğer tarafça yahut da diğer her hangi bir millettten satın aldığı bir geminin satış senedi pasaport alınıncaya kadar, esas pasaport gibi muteber tutulacaktır.

6. Madde: Taraftarlar her hangi birine ait gemiler, erzak ve diğer ihtiyaçları için, diğer tarafın limanlarına uğradıkların da bu ihtiyaçları piyasa fiyatlarına göre temin olunacaktır. Eğer bir gemi denizde geçirmiş olduğu bir kaza dolayısıyla ve tamir edilmek maksadiyle bir limana uğrarsa hiç bir resim ödemeksizin yükünü boşaltıp tekrar yüklemekte serbest olacaktır. Fakat hiç bir suretle yükünü indirmeğe mecbur edilmeyecektir.

7. Madde: Taraflardan her hangi birine ait bir gemi diğerinin sahilinde karaya oturur ise gemiye ve içindekilere gerekli bütün yardım yapılacak ve yağmaya mücade edilmeyecektir; mallar sahiplerinin elinde kalacak, tayfalar korunacak ve ülkelerine gönderilinceye kadar kendilerine, yardım edilecektir.

8. Madde: Taraflardan birine ait bir gemi diğer tarafın kale ve hisar toplarının menzili dâhilinde bir düşman tarafından saldırıya uğradığı takdirde elden geldiği kadar müdafaa edilecektir. Eğer saldırıya uğrayan gemi limanda ise, bu gemi onun düşmanına karşı korunacaktır. Denize açıldığı zaman hareketinden sonra geçen, 24 saat içinde bu gemiye hiç bir düşmanın yaklaşmasına ve aynı limanda onu takip etmesine müsaade edilmeyecektir.

9. Madde: Birleşik Devletler ile Trablusgarp Ocağı arasındaki ticaret, tüccarların gemi kaptanlarının ve denizcilerin korunması, her iki ülkede konsoloslukların karşılıklı olarak kurulması ve bu gibi konsolosluklara tanınan ve muafiyetler ve kazaî yetkiler, en imtiyazlı devletlere tanınanlar gibi olacaktır.

10. Madde: İşbu antlaşmaya ekli makbuz gereğince, bu devamlı barış ve dostluk antlaşması münasebetiyle kendisi ve teb'ası adına Trablus beyi tarafından istenilen para ve armağanların adı geçen andı aşmanın imzasından önce alınmış olduğu bildirilir. Ancak Birleşik Devletlerce konsoloslarının Trablus'a ulaşması üzerine ödenmesi vadedilen para ve armağanlar için işbu antlaşmaya aynı şekilde bir kayd konmuştur. Taraflardan hiç biri ayrıca bir vergi ve para isteğinde bulunmayacaktır.

11. Madde: Amerika Birleşik Devletleri hiç bir surette Hiristiyan dini üzerine müesses olmadığından (çünkü mahiyet itibariyle o, Müslümanlığın esaslarına, dinine veya sükununa muhalif değildir ve herhangi bir Müslüman milleti aleyhine düşmanca bir hareketi olmadığından ve harbe girişmediğinden) taraflar dini inançlardan doğacak bir mes'elenin aralarındaki ahengi bozmayacağını beyan ederler.

12. Madde: Bu antlaşmanın maddelerinden her hangi birinin ihlal edilmesinden meydana gelecek her hangi bir antlaşmazlık halinde ne silaha başvurulacak ne de her hangi bir bahane ile savaş ilan edilecektir. Fakat anlaşmazlığın zuhur ettiği yerde oturan konsolos anlaşmazlığı halledemez ise tarafların müşterek dostu olan Cezayir dayısına dostça müracaatda bulunarak taraflar, onun vereceği karara uyacaklardır. Ve o, bu antlaşmaya imzasını koymuş olmasından ötürü kendisi ve halefleri adına antlaşmanın gerçek tefsirine uygun olarak meseleyi halletmeyi ve ona itaati temin için elindeki bütün imkanları taahhüd eder.

Tabulusta imzalanıp mühürlenmiştir;

3 Cemaziyelevvel sene 1211- 4 Kasım 1796. (Erol, 1980:129-155).

TEZ DEĞERLENDİRME FORMU

Aksaray Üniversitesi Tez Değerlendirme Formu

Öğrencinin Adı Soyadı: Musa BAĞRIAÇIK		EVET
Kapak		EVET
1	Tez Başlığı tutanaktaki başlıkla aynı mı?	EVET
2	Kapakdaki ay ve yıl savunmaya girilen tarihle tutarlı mı?	EVET
3	Kapak format kılavuzdaki kapak formatına uygun mu?	EVET
4	Kapakta yazılan tüm yazılar doğru olarak verilmiş mi?	EVET
İçindekiler		
5	Sayfa numaraları tam verilmiş mi?	EVET
6	Şekil, Çizelge vb. listeleri verilmiş mi? Sıralaması doğru mu?	EVET
7	Özet, Abstract, Giriş, Sonuçlar vb. bölümler var mı?	EVET
8	Yazım hataları kontrolü yapıldı mı?	EVET
Giriş		
9	Hazırlanan tezin önemini anlatıyor mu?	EVET
10	İkinci ve Üçüncü dereceden başlık içermemeli kuralına uyuldu mu?	EVET
Özet/Abstract		
11	Kılavuza uygun mu?	EVET
12	Ay ve yıl savunmaya girilen tarihle tutarlı mı?	EVET
13	Özet; tek sayfa, tek aralık, tek paragraf kuralına uygun olarak yazıldı mı?	EVET
14	Bilim kodu, sayfa adedi, anahtar kelimeler ve tez danışmanı yazıldı mı?	EVET
Kaynakça		
15	Kaynakların tamamına metin içinde atıf yapıldı mı?	EVET
16	Kaynak formatı Kılavuzdaki kaynak formatına uygun olarak hazırlanmış mı?	EVET
17	Atıf formatı kılavuzdaki atıf formatına uygun mu?	EVET
Atıf Yöntemi APA 6 ☐ CMS ☐ İSNAD ☐		
Genel Değerlendirme		
18	Etik Beyan açıklaması okundu, uyuldu ve imzalandı mı?	EVET
19	Kabul/Onay sayfası kılavuzdaki formata uygun olarak düzenlenmiş mi?	EVET
20	Kabul /Onay sayfasında belirtilen oy birliği/oy çokluğu seçeneklerinden uygun olanı savunmayla tutarlı olacak şekilde belirlenmiş mi?	EVET
21	Sayfa kenar boşluklar ve sayfa numaraları kılavuzdaki formatına uygun mu?	EVET
22	Paragraf boşlukları ve metin satır aralığı kılavuza uygun olacak şekilde düzenlenmiş mi?	EVET
23	Başlık yazımları kılavuzdaki başlık formatlarına uygun mu?	EVET
24	Yazı tipi ve boyutu kılavuzdaki yazı tipi ve boyutu formatına uygun mu?	EVET
25	Şekil, Çizelge vb. açıklama ve numaralandırmaları kılavuzdaki formata uygun olarak yazılmış mı?	EVET

Bu tezin tarafımdan “Tez yazım kuralları” okunarak dikkatlice hazırlanmış olduğunu ve doğabilecek her türlü olumsuzluktan sorumlu olacağımı kabul ederim.

Öğrencinin İmzası

Musa BAĞRIAÇIK